

LI SER RÊBAZ Û REJÎMA HEQÎQETÊ
NAVEROK:

A- DESTPÊKEKE KURT LI SER PIRSGIRÊKA RÊBAZ Û HEQÎQETÊ

B- DI DÎROKÊ DE ÇEND RÊBAZÊN HEQÎQETÊ YÊN SEREKE KU EM DIXWAZIN MANEYÊ
BIDINÊ

- 1- Rêbaza Mîtolojîk
- 2- Rêbaza Dînî
- 3- Rêbaza Felsefî
- 4- Rêbaza Zanistî

C- MANEYA DÎROKÎ YA LÊGERÎNA LI RÊBAZ Û HEQÎQETÊ

D- EGER MIROV BAŞ WERE ANALÎZKIRIN WÊ GERDÛN JÎ BAŞ BÊ FÊHMKIRIN

- 1- Weke Cure û Pêkhatiya Herî Baş a Maddeyê Mirov
- 2- Weke Cureya Pêşketî ya Cihana Biyolojîk Mirov
- 3- Weke Heqîqetêke Hatiye çêkirin Mirovê/a Civakî
- 4- Weke Zêhniyeteke Nerm û Azad Xwezaya Mirov
- 5- Weke Heyîneke Dikare Metafizîk Pêk Bê Mirov

E- XWEZAYA CIVAKÎ Û HEQÎQET

1-Terîfkirina Heqîqeta Civakî

a-Heqîqeta Civakî û Ji Destdayîna Wê

b- Heqîqeta Civakî û Şêweyên Xerîbketinê

2- Ji Aliyê Rêbazî Ve Nêzîkbûna Civaka Dîrokî

3- Pozîtîvîzm (Zanîstperestî); Felsefe û Rêbazêke Bêheqîqetkirina Civakî ye

4- Li ser Rêya Heqîqeta Civakî Ji Nûve Şîrovekirina Zanista Civakî

5- Yekeya Esasî ya Heqîqetê; Civaka Exlaqî û Polîtîk

F- LI SER ESASÊ HEQÎQETA CIVAKÎ RAST TERÎFKIRINA JIYANÊ

a- Jiyana

b- Jiyana Civakî

ENCAM:

Divê Mirov Li Ser Rêya Heqîqetê Çawa Bijî, Çi Bike û Ji Ku Destpê bike?

A- DESTPÊKEKE KURT LI SER PIRSGIRÊKA RÊBAZ Û HEQÎQETÊ:

Rêbaz weke têgînê, hînbûyîn û nêzîkbûnên hestyarî û aqlane ne ku dikin mirov bi awayekî herî kurtebirr bigihîje armancên xwe û encamê. Kengî zelal bû ku wê kîjan rê te kurtebirr bigihîne hedefa herî rast, wê wextê rêbaz hatiye ditin. Aliyê rêbazê yê erênî ew e ku

hatiye ceribandin û serketina wê ya di warê encamdanê de ye. Ji ber ku dîrûdirêj hatiye ceribandin û paşê diyar dibe, rêwiyên wê yên pê eleqedar dest jê bernadin. Têkiliya murid-murşîdan tîne hişê mirov.

Rêbaz bi maneya rêya mirov herî kurtebirr digihîne hedefê, têgîneke navend Rojava nîne. Ji serdemên herî kevin ve êkolên hozanî û zanyariyê yên Rojhilata Navîn wê diceribînin. Rêyên kêrhatî yên ji bo xwe gihandina zanîn-agahiyê her tim hatine ceribandin. Di nava wan de yên herî encamgir weke rêbaza bingehîn hatine hilbijartin. Êkolên fikrê herî zêde li ser têgîna mentiqekî ango pêşdebirina rêbazekê ponijîn e ku ev yek usûleke ji rêûresmê ye. Kengî Ewrûpa bû navenda hegemonîk a sistema şaristaniya dinyayê, di gelek qadan de pêşketinên rê li serdestiyê vekirin di qada zanistî mijara rêbazê de jî xwe nişan da. Di sedsalên 16. û 17. de Bacon, Descartes û Galileo bi nêzikatiyên girîng ên rêbazê derketin holê. Ev derketin û gavavêtina wan jî nêz ve tîkiliya xwe bi rewşa Ewrûpayê ya bûye navenda sistema hegemonîk re heye.

Obje û sêbje ji têgînên girîng ên rêbazê ne. Pêşdebirina cihêkirina van têgînan tîkiliya xwe bi hukimkirina li xwezayê re heye. Amûrên nû yên daneheva sermaye û desthilatdariyê, çiqasî giraniya xwe dan ser hem çavkaniyên xwezaya civakî hem jî fizîkî-biyolojîk pirr neçû fêhmkirin ku çavkaniyên li ser sekinîne gelekî kêrhatî ne. Herdu çavkaniyên xwezayê çiqasî kirin obje, ewqasî jî li pey hev kêrhatina xwe ya zêde dibe ji daneheva sermaye û desthilatdariyê re pêşkêşkirin. Di fikrê de berdêla vê pêşketina maddî cihêbûna obje û sêbje ye. Ev rewş li cem Bacon xwe cihêkirina objektîv û sêbjektîv nişan dide, li cem Descartes jî bi şeweyê dualîteyê tûj a ruh û beden xwe dide der. Li cem Galileo jî matematîk fena zimanê xwezayê weke pîvaneke obje ya herî pêşketî derdikeve pêş. Di meşa dirêj a dîrokê de ku ji Mezopotamyayê ber bi Yewnanistana Serdema Antîk ve kir, rê li bûyer û pêşketinan vebû, bi awayekî bi heman rengî, lê bi cihêwaziyên xweser ev yek li rojavayê Ewrûpayê dubare dibe. Ya rastî, civaka Sumer jî pratîka jiyane ya li Mezopotamya Jor di parzûnkên hezar salan re hatibû dawerivandin barkirin Mezopotamya Jêr û li vir xweseriyên jiyana xwe jî tevî kirin û bi vî awayî şeweyê orjîn afirandin.

Di sistemên şaristaniya navendî de sêbje (kirdar) her tim çavkaniya xwe sermaye û desthilatdarî ne. Serwextî, vegotin û îradeya azad temsîl dike. Carnan ferd carnan sazî ye, lê timî heye. Ya para objeyê jî dikeve timî gel, jin û barbarên li derveyî desthilatîyê ne. Kengî mîna xwezayê jî sêbje re weke çavkanî xizmetê bikin tîne bîra kirdaran. Jixwe wekî din bi tî maneyê nayên fikirin û ev jî li gorî ya divê bibe dibe. Di mîtolojiya Sumeran de mirov weke evd jî pîsiya xwedayan, jin jî ji parsûyê mêran hatiye afirandin. Ev çîrokên afirandinê asta objekirinê ya di kûrahiya dîrokê de gihiştîyê nişan dide. Bêguman ev nêzikatiya cihêkirina obje û sêbje piştî veguherînên girîng mumkîn bûye ku bigihîje Ewrûpayê. Lê mirov nikare înkare bike ku pêşketina zîncîwarî di vê çarçoveyê de pêk hatiye.

Di roja me ya îro de sînorê cihêkirinê yê di navbera obje û sêbje de qels bûye û ev jî bi sereketiya kapîtala finansê re tîkildar e. Di sistema şaristaniya navendî de hegemondariya sembolîk a kapîtala finansê tevahî rewşên berê yên obje û sêbje jî hev derxistiye. Wexta cihê wê tê her kes xwe sêbje, wexta cihê wê tê her kes xwe dixê şûna objeyê, ev tîkiliyêke xwe ya xurt bi şeweyê nû yê daneheva sermaye û desthilatdariyê re heye. Bi amûrên sermaye û desthilatdariyê yên mîna aşûta tê xwarê zêde dibin (çavkaniya xwe milliyetgirî, dîndartî, cinsiyetparêzî û zanistparêzî), hem di asta rastî, hem jî di asta feraziye de mîna extapot û sermûşaxê xwe li civakê gerandine, alandine. Di van şert û mercan de her kes û her sazî dikare xwe tîra xwe di statuya

obje û súbje de bibîne. Fonksiyona xwedayên di dema civaka Sumeran de amûrên îdeolojik werdigirin. Veguherîna di cihêbûna obje û súbje de bivê nevé wê pêk bê, xisletên nû yên sembolîk ên xwedayan û hukimraniya wan ji bêguman wê cihêbûna heyî bê kêr bike.

Tevahiya dîroka şaristaniya navendî zanîn-agahî her ku çûne parçe bûne û pîrozbûna xwe ji dest dane. Ev rewşa em behsa wê dikin ji çîrokeke xwe ya bi heman rengî heyî. Mekanîzmayên sermaye û desthilatdariyê çiqasî zêde bibin, zanîn-agahî ji ewqasî parçe dibin. Mirov çavdêriya vê xusûsê di dîrokê de dike. Di tevahiya civakên klan û qebileyan de zanist yekpare ye. Nûnerên wê pîroz têne hesibandin. Zanist weke dayîneke xwedê tê qebûlkin. Li gorî daxwaz û hewldana her kesî lê tê belavkirin. Di mîtolojiyan de ev bi tevahî welê ye. Di dîn û felsefeyê de nêzîkatiya vê yekê pîvaneke sereke ye. Lê parçebûna pêşî di avahiya zanistî ya Ewrûpaya Rojava û zanistên xwezayê de tê ditin. Organizasyonên zanînê yê nû (akademî û zanîngeh) her ku çûne ji civakê qutbûne û bi tevahî ketine xizmeta elîtên sermaye-desthilatdariyê û bi awayekî eşkere xwe di mertebeya saziyên nadîde yên dewleta nû (Leviathan) de dibinin. Pêvajoya desthilatdaribûn û sermayebûyîna zanistê, di heman demê de bûye pêvajoya xerîbketina bi civakê re. Biryargeh û perestgehên zanistê yên pîrsgirêkan çareser dikin êdî bûne navendên hegemonyayên îdeolojik, xerîbkin û pîrsgirêk afirandinê. Çiqasî çavkaniyên civak û xwezayê hene, ewqasî beşên zanistî ji hatine zêdekin. Ev rastî bi serê xwe ji têrê dike ku ji bo mirov ketina zikhev a zanist-sermaye-desthilatdariyê piştrast bike. Qada zanistê ji tevahiya civakê re cihekî pîroz e, lê ji vê xizmeta wê pîroz dike gelekî hatiye dûrkin. Navendên zanistê her yek ji wan kirine pişeyên çavkaniya pereyan, heta bi xwe bûne sermaye; bûne hevparê herî gunehkar ên bi tehlûke yên desthilatdariyê. Em pirr baş dizanin ku di serî de sîlehên nuklêr, her cure sîlehên hilweşîner ên dikarin hawîrdorê bi erdê re bikin yek li navendên zanistê têne çêkin. Li şûna ku bi fikar xwedî li heqîqetê (wijdanê kolektîf ê civakê) derkeve, weke mamosteyên bîaqil ên hilberandina sermayeya herî bi bereket û desthilatdariyê hatine terfîkin.

Roja me ya îro wexta ku zanist tê gotin pîrsa pêşî tê hişê mirov ev e, "Gelo çiqas pere tede heye?" Lê ya civak ji zanistê hêvî dike ew e, dixwaze ji fikarên xwe yên bîngehîn re bersivê bibîne. Ji ber fikarên xwe yên maddî û manewî, civakê zanist bi awayekî yekpare weke pişeyekî xwedayî hesibandîye û wisa qebûl kiriye. Dejenerebûn û rizîna akademî û zanîngehê bi van şert û mercan ve girêdayî ye. Krîza zanistî çavkaniya xwe van şert û mercan e. Dîroka zanîn-agahiyê bi dîroka şaristaniyê ve girêdayî veguherîye û ji pêxirtengiya giştî ya sistemê di heman astê de para xwe girtiye û ji vê aqûbetê nikarîbûye xwe xilas bike. Li cihê ku xwestiye bibe amûrê çareseriyê, bi xwe bûye amûrekî girîng ê pîrsgirêk afirandinê. Encam, parçebûna zanistî, belavbûn û kaos e.

Xwezayên yekemîn, duyemîn û sêyemîn, bi gotineke dîn xwezayên cihêwaz divê mirov li wan serwext bibe. Bi tevahî xwezaya ji derveyî mirov bi şeweyê Xwezaya Yekemîn tê cihêkin. Ev di nava xwe de têgîneke bi nakok e. Ji ber ku ev yek berê pêşî dikare mirov bibe dualîteyên weke bi can-bê can, heywan-nebat, heta fizîk-kîmya û gaveke dîn ji wêdetir maddeya xuya dike-ya nake, enerjî-madde cihêkariyên cihêreng ên bêserûbinî bibe û mirov bi vî awayî bide fikirin. Jixwe her cihêbûnek civakeke xwe ya li gorî xwe heye. Em wexta ji nêz ve li pîrsgirêka xwezayan binêrin, em ê bandora kûr a cihêbûna obje û súbjeyê li ser wan bibinin. Ev cihêkirineke têkûz nîne, herî kêr mirov divê hewcedariya bi şert a cihêkirinê bi vî rengî destnîşan bike.

Civaka mirov weke Xwezaya Duyemîn, bêguman xweseriyên xwe hene û qonaxeke pêşketina xwezayî ya girîng e. Li şûna ku weke xwezayêke cuda were diyarkirin, weke qonaxeke xwezayê ya cihêwaz were bi wesifkirin manedartir e.

Karakteristika herî girîng a xwezaya civakê ya wê ji yê din cihê dike ew e, kapasîteya zêhnî bilind e, nerm e, û hêza wê ya xwe avakirinê ye. Bêguman di Xwezaya Yekemîn de zêhn, nermtî û hêza xwe avakirinê heye. Lê li gorî xwezaya civakê giran, hişk û hêdî dimeşe. Xwezaya civakê bi tevahî teorîzekirin gelekî girîng e. Herçiqasî civaknasên pêşî di rêza yekemîn de cih dane vê xusûsê ji ber bi roja me ya îro ve analizên parçe û avahiyê zêdetir derketine pêş: çawa ku di analizên xwezayên din de tê çavdêrîkirin. Herweha cihêkirina xwezaya civakê bi şêweyên avahiyên jêr-jor, bi şêweyê ekonomîk-polîtîk-desthilatdarî dabeşkirin, bi awayê tebeqe û qonaxên weke komina destpêkê, koledarî, feodalîzm, kapitalîzm û sosyalîzm-komînîzm parvekirin, eger bi tenê li ser bingehê nêzikatiyêke 'CIHÊWAZTIYÊ' bi baldarî were kirin dikare encamên manedar bide. Ti analîza avahî, tebeqe û parçe nikare şûna nêzikatiya teorîk a yekpare bigire. Mirov dikare bibêje, di vê mijarê de ti civaknas û filozof ji nêzikatiya yekpare ya Eflatûn û Aristo nebihurî ye. Heta mirov dikare bibêje, şîroveyên yekpare yên pêxember û zanyarên bi koka xwe ji Rojhilata Navîn û bi giştî ji ji Rojhilat, li gorî civaknas û filozofên modernîteya kapîtalîst hê bêtir civakî ne, û mirov zêdetir ji wan hîn dibe. Nêzikatiya wan a hê li pêş û pêşketî ye. Divê bi girîngî were destnîşankirin ku di bêtesîrkirina nêzikatiya teorîk a yekpare de rola herî girîng a amûrên daneheva sermaye û desthilatdariyê ye.

Li ser civaka mirov bi awayekî dijwar hewcedarî ji nû ve û nêzikatiyêke toerîk a kûr a rêbazê heye. Divê mirov bi girîngî fêhm bike ku rêbazên sosyolojîk ên di nava qebralixiya hejmaran de fetisîne, ji eşkerekirina rastîyan wêdetir ser wan digirin. Eger ez bibêjim sosyolojiyên heyî ji mîtolojiyan zêdetir ser rastîyan digirin û dinixumînin divê ev weke gotinên ji xwe zêde û nepixandî neyên hesabandin. Heta mirov dikare bibêje, hiskirina mîtolojiyê ya rastiyê, li gorî maneya di sosyolojiya modernîteya kapîtalîst de heta dawiyê insanî ye, û zêdetir nêzî heqîqetê ye.

Bêguman zanista civakî girîng e, lê ji rewşa heyî re zehmet e ku mirov bibêje zanist e. Vegotinên sosyolojîk ên li naverastê ji rewakirina modernîteya fermî wêdetir zêde maneyekê îfade nakin. Di vê mijarê de hewcedarî bi şoreşêke bi kok a zanistî û gavavêtineke rêbazî heye.

Qonaxa ku mirov dixwaze weke Xwezaya Sêyemîn maneyekê bidiyê, bi tenê ev bi şoreşa zanistî û rêbazî gengaz dibe. Xwezaya Sêyemîn weke têgîn di qonaxeke jor de ji nû ve ahenga Xwezaya Yekemîn û Duyemîn îfade dike. Sentezeke di asta jor de ya xwezaya civakî bi Yekemîn Xwezayê re bi qasî paradîgma teorîk a şoreşger pêdiviya wê bi şoreşêke bi kok a pratîk ji heye. Nexasim ji ji bo li dawîhiştina qonaxa sistema şaristaniya navendî roja me ya îro sistema dinyayê ya kapîtalîst ango modernîteya wê ev yek diyarker e. Ji bo pêkhatina vê ji herî kêr divê avahiyên şaristaniya demokratîk bêne lêkirin, weke xusûsên darî çav divê di karekera civakê ya ekolojîk û femînîst de pêşketin bibin, hunerê siyaseta demokratîk fonksiyonel were kirin û civaka sîvil a demokratîk were avakirin, ev gav divê bi awayekî serketî bêne avêtin.

Qonaxa ku mirov dixwaze weke Xwezaya Sêyemîn maneyekê bidiyê, bi tenê ev bi şoreşa zanistî û rêbazî gengaz dibe. Xwezaya Sêyemîn weke têgîn di qonaxeke jor de ji nû ve ahenga Xwezaya Yekemîn û Duyemîn îfade dike. Sentezeke di asta jor de ya xwezaya civakî bi Yekemîn Xwezayê re bi qasî paradîgma teorîk a şoreşger pêdiviya wê bi şoreşêke bi kok a pratîk ji heye. Nexasim ji ji bo li dawîhiştina qonaxa sistema şaristaniya navendî roja me ya îro sistema dinyayê ya

kapitalist ango modernîteya wê ev yek diyarker e. Ji bo pêkhatina vê ji herî kêrî divê avahiyên şaristaniya demokratîk bêne lêkirin, weke xusûsên darî çav divê di karektera civakê ya ekolojîk û femînîst de pêşketin bibin, hunerê siyaseta demokratîk fonksiyonel were kirin û civaka sîvil a demokratîk were avakirin, ev gav divê bi awayekî serketî bêne avêtin.

Xwezaya Sêyemîn sozdana cennetek an jî utopyayekê nîne; mirov ê cihêwaziya hêza xwe ya serwextbûnê ya li ser xwezayan zêde dibe biparêze, TEVLÎBÛNA xwe ya ahenga mezin pêk bîne. Ev bi tenê sozdana hesret, armanc û utopyayan nîne, hunerê jiyana xweşik û baş e ku maneya xwe ya pratîk a rojane heye. Ez behsa biyollîzmê nakim. Ez tehlûkeya vê nêzikatiyê dizanim. Ez behsa utopyayên cennetê yên 'Xwedatî' yên danehevên sermaye û desthilatdariyê jî nakim. Ez xwedî pêşbînî me ku ev nêzikatî jî hûrûkûr çî îfade dike, armancên wê yên bi tehlûke û hilweşîner çî ne. Materyalîzmê jî soza cenneta kominîzmê ya vulger dabû û ew jî kêrhatî nebû, çor bû, ez dikarim bibêjim ku bi awayekî varyanteke ya seriyê din bû. Jixwe em jî tecrûbeyên xwe yên jiyana rojane fêhm dikin ku ji her cure sozdana lîberalîzmê bêhna cehennemê tê.

Ji bo pêkhatina Xwezaya Sêyemîn hewcedarî bi 'dem'êke dirêj heye. Xwezaya Yekemîn û Duyemîn di qonaxêke jor de li ser bingehê cihêwaziyan weke sîstema demokratîk a rejîma pêkhatin û îfadekirina wekhevî û azadiyê, eger di nava wê de xisletên civaka ekolojîk û femînen pêş bikevin mumkîn e. Xwezaya civaka mirov hêzên pêkanîna vê qonaxê hildigire. Ya divê mirov zêde li ser bifikire meseleya xwezayên cihêwaz e, eger mirov bi vê rêbazê nêzikî wê bibe, dikare mirov bibe pêkanînê hê manedar ên teorîk û pratîkê.

Di van demên dawiyê de pîrsgirêkeke girîng a rêbazê di çarçoveya gerdûnigirî û îzafiyetê de tê guftûgokirin. Mirov vê weke gerdûngirî û taybetbûna maneyê şîrove bike wê heman naverokê îfade bike. Em bi pîrsgirêkeke rêbazê re rûbirû ne ku divê bi baldarî jî hev were derxistin. Em dikarin vê pîrsgirêkê weke qonaxa nû ya cihêkirina obje û sêbjeyê gihiştîyê jî terif bikin. Ji nêzikatiyên hişk ên amûrên sermaye û desthilatdariyê re bi pirranî 'qanûn' tê gotin, ev yek jî ber şertên maddî yên di bingehê pîrsgirêkên rêbazê yên bi vî rengî de ne. Etîketa 'gerdûnîtiyê' li nêzikatiya qanûnîk tê xistin û ev jî ji nêz ve têkiliya xwe bi amûrên rewakirinê yên îdeolojîk re heye. Gotina "qanûn hesin dibirre" jî vê derê tê. Divê mirov baş fêhm bike ku qanûn berhemekî desthilatdariyê ye. Em jî bîr nekin ku desthilatdarî tê maneya sermayeyê. Hukimraniya desthilatdariyê di heman demê de tê maneya 'qanûnê'. Qanûn jî çiqasî 'gerdûnî' be, ewqas jî bi hêz e, û li ber rabûna wê bêîmkan tê kirin. Ji pêjna mirov bi vî rengî avakirina xwedê destpê dike. Mirovê xwediyê desthilatdariyê dikteya xwe ya nikare eşkere îfade bike îlahî dike û bi vî awayî amûrekî rewakirinê dahiyane diafirîne û tesewir dike ku wê desthilatdariya xwe hê bi hêsanî dewam bike. Ji lewra divê mirov baş fêhm bike ku di bingehê tevahiya gerdûnîtiyan de –hemû nebin jî –hewldanên bi vî rengî bi rêje û nisbeteke girîng cih digirin.

Îzafiyet jî herçiqasî weke qutbekî dijber bê nişandan jî bi xwe jî tehlûkeyên bi heman rengî hildigire. Rewşa mirovê bi tevahî piçûk hatiye xistin ji rêzik, rê û rêbazê hatiye dûrkirin îfade dike. Ji têgihiştina li seriyekî din a dibêje "Çiqas mirov hene ewqasa jî rêzik û rêbaz hene" derî vekirî dihêle. Li gorî ku di pratîkê de derfet û îmkanê vê yekê nînin, di encamê de bivê nevē êsîrî qanûnên gerdûnîtiyê bibe. Herdu têgihiştin jî para mejiyê civaka mirov an zêde mezin dikin ango digihînin asta 'qanûna gerdûnî', yan jî mijarê dadixin astekê bi şeweyê "Herkes qanûna xwe heye" pirr piçûk dibînin û jî rê derdixin. Gengaz e ku mirov mejiyê civakî hê bi awayekî rastî şîrove bike. Eger mirov şîroveya îzafiyet û qanûna gerdûnî negihîne asta wan bike qutbên dijberê hev weke

rewşa rastiye ya di zikhev de bike tegin dikare re li vegotineke kharati veke. Rezigiriya gerduni ya naguhere digihije pesketina li ser xeteki rast ku dawiya ve hebuya, di gerdune de diviyabu heta niha em gihistibunaye. Qusureke bi vi rengi ya li ser xeta rast a pesketine heye. Eger rastbua ku gerdun timi ber bi armaneke ve rast dice, li gor tegin a 'ezeliyete' ya naveroka xwe beserubiniye, diviyabu heta niha gihistibuya armanca xwe. Berevaj, eger izafiyet a tegin a 'xelekwariya beserubini' di nava xwe de dihevine rastbua, diviyabu guherin u pesketin heyi yen gerduni pek nehatana, neqewimiyana. Ji ber van sedeman li ser xeteki rast pesketina gerduni u xelekwaribun (cemberwariti) tegihistin rebazi ne, ji ravekirina pesketina gerduni ya cihewaz dibe u diguhere mehrum in. Rebazen bi qusur in. Rebaz a nez rastiye ew e, "Bi cihewazbune re guhertine mumkin dike; bi qasi keli, aniha ji di nava xwe de beserubiniyê dihevine". Ez yeqin dikim ku divê bi ve avahiyê were terifikirin. Pesketin bi qasi ku xelekwarî ye, xelekwarî ji bi qasi ku pesketin e, beserubiniyê di keliya aniha de veşartî ye, di navê de ye, yekparebuna pekhatina keliyê ji di nava xwe de beserubiniyê dihevine, ji bo avakirina rejima heqiqetê ev perspektifeke rebazî ya betir ravekir u be fehmkirin peskes dike.

Giring e ku di mijara rebaza diyalektiki de ji em li ser hin xususan rawestin. Beguman keşifkirina rebaza diyalektiki destketiyeke gelekî mezin e. Bi çavdêriyeke hûrukûr her keli mirov keşif dike ku gerdun xwedî karetereke diyalektiki ye. Le xususa li vir dibe pirsgerê ew e, divê diyalektik çawa were terifikirin. Di mijara diyalektike de cudahiya di navbera şiroveya Hegel u Marks de te zanin. Hilweşina herdu şiroveyan re le vekir cihê kefexweşiyê nîne. Şiroveya Hegelwarî re li avakirina Dewleta Elman a Milliyetgir vekir u bi cihanina faşizmê encamên xwe yen xeternak nişan dane. Herçiqasî encamên bicihanina çinparêziya teng u sosyalizmê ya peyrewên Marks cuda be ji te zanin re li gelek rewşên neyênî u hilweşinê vekirin. Li vir, li şuna ku mirov qusûrê di Marks an ji Hegel de bibîne, divê mirov qusûrê ya wan kesên diyalektik têra xwe şaş şirove kirine u betir rast nezîk nebûne, bibîne. Jixwe rast nîne ku mirov nezîkatiya diyalektiki bike malê Hegel u Marks, herweha mirov wê bike malê fikra Yewnana Serdema Antik ji tespîteke di cih de nîne. Di hozanî u zanyariya Rohilat de mirov têra xwe li şiroveyên diyalektike rast te. Beguman li Yewnanistana Serdema Antik u Rohnibuna Ewropayê di ve mijarê de destketiyên giring pek hatine.

Diyalektike ne weke yekitiya dijberên hevdu hildiveşinin, ne ji guhertinê be dijber bi şeweyê pekhatin u afirandina keliyê şirovekirin rast e. Tegihistina yekemîn herî çor e, qutban ber bi meyla dijmintiyê ve dibe, gerdunê ji rezikan bepar u timi di nava koasê de dibîne u jê wêdetir ji ev tegihistin ti encamê nade. Tegihistina duyemîn ji pesketinê be tengezarî, ji dijberan bepar, xwedî hêza xwe nîne, pëdiviya bi hêzeke ji derve timi ferz dike, piştrastkirina ve tegihistinê ji mumkin xuya nake. Baş te zanin ku mirov di vi derî re digihije metafizikê.

Naxwe gelekî giring e ku mirov diyalektike ji van herdu şiroveyên her yek ji wan li seriyekî rizgar bike u bimale. Diyalektikeke avaker u ne hilweşîner jixwe xususeke di buyeran de te ditin. Minak mirov bi xwe, belki ji bi qasi temenê gerdunê ye te hesabkirin pesketineke diyalektiki di nava xwe de hildigire. Ji perçikên jêr-atomên ên herî pesketi heta bi atom u molekulan bi tevahî qonaxên biyolojik ên beridinê di nava xwe de hildigire. Ev pesketina hariqulade diyalektiki ye. Le bi awayekî neyê inkarkirin li naverastê ye ku diyalektikeke pesdebir u avaker e. Beguman nakokiyên çini (mirov dikare yen qebileyi, etniki, neteweyi u sistemî ji li van zede bike) yen gelekî tene guftugokirin hin dijmintiyên diyar hildigirin. Le eger em hêza aqil a gelekî nerm ji bir nekin, beyi ku tevkuji bibin mirov dikare van nakokiyan li gorî ruhê diyalektike çareser bike. Jixwe xwezaya civakê bi minakên behejmar ên van çareseriyên tiji ye. Ideologan li cihê xwestin

pêşketinê baştir rave bikin, belkî ji li derveyî îradeya wan encamên berevajî bi dest xistin û nikarîbûn xwe ji ketina vê rewşê rizgar bikin. Ji ber ku gelek caran ketin vê rewşê, ev ji hê giringiya şîrovekirina diyalektîkê nîşan dide.

Di mijara diyalektîkê de ji bo rênedana şaşiyekê divê mirov qiyasa wê bi metafizîkê re ji bi kurtî şîrove bike. Ji ber ku metafizîkê li derve bi afirênerekî li pêkhatinê geriyaye, bêguman ev di dîrokê de nêzikatiya herî bê kêr e. Felsefe, dîn û zanîspereştiya pozîtîv a vê nêzikatiyê rê li wan vekir bi temamî sistemeke 'mêtinkariya zêhnî' afirand. Xweza hewcedariya xwe bi afirênerekî ji derve nîne yan ji hebe ev afirêner ji derve na dikare ji hundir be. Lê mirov bi hêsaniyê dikare îddîa bike ku metafizîkê 'rejîmên mêtinkar ên zêhnî' mîna afirênerekî ji derve li ser mejiyê xwezaya civakî bi cih kir. Ji lewra rexnekirina metafizîkê û jê bihurîn gelekî girîng e.

Lê belê aliyekî din ê metafizîkê heye dixwazim li ser rawestim. Ez dibêjim mirov bê metafizîk nikare bitebite. Metafizîka ez behsa wê dikim, afirêneriyên çandî yên civaka mirov in. Tevî mîtolojiyê, dîn, felsefe û zanistan, her cure huner, polîtîka û teknîkên hilberînê ji di nava vê de cih digirin. Berdêla fizîkî ya hisên qencî û bedewiyê nînin. Ev nirxên xweserî mirov in. Nexasim huner û exlaq nirxên metafizîk in. Li vir a divê were zelalkirin xusûsa dualîteya metafizîk-diyalektîkê nîne, cihêkirina di navbera afirêneriya metafizîka baş û xweşik û metafizîka xirab û kirêt de ye. Disa dualîteya dîn-bêdînî, felsefe-zanîst ne, dîn, felsefe, baweriyên zanîstî, heqîqet û rastiyên jiyane balkêş dikin û dihêlin ku mirov karibe bêtir xwe lê ragire.

Divê mirov ji bîr neke ku xwezayê listikeke mezin û pirrcure li pêşiya jiyana mirov daniye ser dikê. Rola mirov a li ser vê dikê nabe ku mîna ya xwezayê be. Ew li ser vê dikê bi tenê bi listikên çekirine wê jiyana xwe sererast bike. Ji ber vê rastiya hûrûkûr e ku şano weke nîşandana jiyane tê terîfkirin. Li vir a girîng ew e, di vê jiyana li ser dikê de daxistina asta herî jêr a şaşiyên, aliyên xirab û krêt e; derxistina asta herî jor a rastî, qencî û bedewiyê ye. Em dema behsa metafizîka qenc, xweşik û rast dikin, em vê karakterîstîkiya mirov a kûr destnîşan dikin. Naxwe ez behsa metafizîkên mirov kor, kerr û bêhis nakim. Ez yeqîn dikim ku wexta mirov muqayeseya der barê diyalektîk-metafizîkê de dike, ev tespît gelekî girîng in.

B- DI DÎROKÊ DE ÇEND RÊBAZÊN HEQÎQETÊ YÊN SEREKE KU EM DIXWAZIN MANEYÊ BIDINÊ

1- Rêbaza Mîtolojîk

Di kûrahiya dîrokê de rêbaza pêşî ya em lê rast tên û em hewl didin maneyê bidinê, nêzikbûna mîtolojîk a ji bo tevahiya bûyer û têgihîştinan e. Bi maneya teng mîtolojî jî rêbazek e; rêbaza eşkerekirina heqîqetê ye. Li pişt mîtolojîyê têgihîştina li gerdûnekê heye. Di mîtolojîyê de xweza bi ruh û ruhberan tîji ye. Herçiqas di roja me ya îro de ev yek weke baweriyeye zarokane were ditin jî wexta mirov asta zanîstê ya gihiştîyê li ber çav bigire ya rastî mirovê bibîne ku ev rêbaz bi qasî tê gotin şaş nîne. Têgihîştinên rêbazê yên mirî, bêruh û mehrûmê dînamîzmê, ji mîtolojîyê bêhtir ji maneyê bêpar in.

Têkiliya helwesta mîtolojîk bi jiyane re ji sedî sed hawîrdorparêz e, ji qederê dûr e, determinîst¹ nîne û zêdetir deriyê wê li azadiyê vekiriyê. Ev têgihîştina jiyane ya bi xwezayîbûnê re li hev dike, komên mirovan heta serdema dînen mezin rengîn û bi coş kiriyê. Destan, çîvanok û mîtolojîyên bi pîroziyan barkirî, bi taybetî zehniyeta bîngehîn a jiyana serdema neolîtîk e. Çîvanok bi

objektîvîteyê re li hev nake, ev nayê wê maneyê ku wê şîroveyên manedar der barê naveroka wê de neyên kirin. Li ser mîtolojiyan mirov dikare şîroveyên gelekî giranbuha bike. Bêyî van şîroveyan dîrokê pirr kêm were fêhmkirin. Ji bo mirov karibe komên mirovan ên demeke xwe ya dirêj bi çîvanokan bihurandine fêhm bike, weke rêbaza bingeîn mîtoloji xwedî cihekî giring e ku dest jê nayê berdan. Rêbazên zanistî yên weke dijberê rêbaza mîtolojik roja me ya îro derdikevin meydana, bi delîl hatiye piştrastkirin ku piraniya wan bi xwe ji mîtolojiyê pêve ne ti tiştêkî din in.

Dogmayên dînên yekxwedahebîn, rêbaza zanistî ya dewama wan e ku îdia dike bi qanûnên mutleq dixebite, rêbaza mîtolojik têra xwe piçûk xistine û divê îtibara maneyên mîtolojik paşve bê dayîn. Mîtoloji xizmên utopyayan in, û şêwazekî zêhnî û maneyê ne ku mirov nikare jê bigere. Bê mîtoloji (destan, çîvanok) û bê utopya hiştina zêhnê mirov dişibe ti hiştina bedena mirov. Baş tê fêhmkirin ku zêhnê mirov ê tevahiya zêhnê ruhberan e, nabe ku ev çarçoveya dewlemend a zêhnê mirov tenê bi zêhniyeteke analîtîk a matematîk were ravekirin. Ev bi jîyanê re li hev nake. Çawa ku zêhnê bi milyonan ruhberî matematîkê nas nake, nabe ku zêhnê mirov ê tevahiya zêhnê ruhberan e, bi matematîkê were sinordarkirin. Jixwe wexta matematîk cara pêşî hat ditin ku veditineke şaristaniya Sumeran e, weke rola wê ya esasî di hesabdariya berhemê zêde de hatiye bikaranîn. Roja me ya îro mentiqê mirov hema bêjin bûye mîna mekîneyeke hesêb. Baş e, zêhnê bi milyonan ruhberî, heta tevgerên pirtikên jêr atoman, mezinahiyên bi pîvanên astronomîk nayên hesabandin, em ê bi çî û çawa fêhm bikin? Eşkere ye, hêza matematîkê têra van gerdûnên mîkro û makro nake. Qet nebe divê em deriyên xwe li rêbazên nû yên maneyê vekirî bihêlin da ku em yekser xwe bi dogmayan nefetisînin.

Mîtoloji hunerek e ku bûyerên civak nikarin wan ji hev derxînin û wan îdealîze dikin bi çîrokî îfade dike û ev şêwe di serdema destpêkê de gelekî belav heye. Em nikarin dest ji vegotina mîtolojik berdin. Nexasim berî dîrokê, dîroka neolîtîk, serdema destpêkê û şaristaniya demokratîk beşekî mezin mîtolojik e. Di vegotinên zanyar û efsaneyan de xwe tînin ziman. Eger ji aliyê civakî ve bi awayekî serketî ji hev bêne derxistin wê vegotina dîrokê ji sedî sed bi hêz û rengîn bikin.

2- Rêbaza Dînî

Bi dogmabûyîna mîtolojiyê re dîn pêk tê. Mirov bi temamî ni-kare ji mîtolojiyê re dîn bibêje. Ji bo dîn şêweyên bawerî û peres-tinê yên naguherin hewce dikin. Bi tevahî hûnandî ye. Bingeha dî-nî bawerkirina ji bûyerên hûnandî ye. Aliyê wê yê bi tenê erênî ew e ku di gavavêtina fikra neberçav de telşên mezin di nava civakê de vedike, zorê dide fikra felsefî û zanistî, û nebi-destê xwe ji wan re zemîn amade dike. Fikra zanist û felsefeyê bi fikra dînî re di nava pêwendiyêke diyalektîkî de pêş dikeve. Şopên kûr ên dînî li ser wan hene.

Ji têgihîştina mîtolojik derbasbûna têgihîştina dînî ya dogmatîk qonaxeke mezin e. Têkiliyêke xurt di navbera vê derbasbûnê û dagirkirina qada zêhnî ji aliyê veguherîna civakî ya xwe dispêre hiyerarşî û çînîbûnê de heye. Pêdiviya hikumdar û mêtinkaran bi dogmayên neyêne guftûgokirin heye. Nirxên tabû yên pîroz in, gotinên Xwedê ne, û nabe mirov destê xwe bide wan, li dogmayan tê barkirin. Têkiliya vê bi desthilatdarî û mêtîngeriyê wan heye, têkiliya vê bi berjewendiyên wan ên çînî û hiyerarşîk heye. Bi van dogmayan desthilatdarî û mêtîngerîya xwe, berjewendiyên xwe yên çînî û hiyerarşîk veşartine û rewa kirine. Di têgihîştinekê de çîqas hikmekî hişk hebe, li wir ew çend zordarî û mêtîngerî veşartîye.

Helwest û nêzikatiyên dînî di dîroka mirovatîyê de piştî dema mîtolojik pêvajoya herî demdirêj e. Mirov dikare vê demê bi dîroka nivîsê bide destpêkirin. Yan jî pirr hindikî beriya wê, piştî wê. Ya

divê em fêhm bikin ew e ka çima ev çend hewcedarî bi helwesta dînî hatiye dîtin. Eşkere ye, ev helwest rêbazek e. Li gorî nêzikatiya dînî, ya esas di armanca jiyane û rêya gihiştina rastiye de ew e, mirov li gorî GOTINÊN weke yên îlahên ji xweza û civakê wêdetir (mezintir) qebûlkirî tên nîşan dan, tevbigere. Kengî ji van gotinan derket; hinê li heyatê be tê berbendkirin, her cure koletî rewa dibe, piştî mirinê jî dibe cihennemî. Em li ber wê qonaxê ne ku êdî xwedayên bi maske tene afirandin. Êdî mirov bi hêsayî têderdixe ku ev xweda di heman demê de ew despot û şef e, fermanan dide û civakê dikoje. Pirr zêde bi maskekirina van xwedayan, têkiliya wê ji nêz ve bi xapandina têngiştina mirov ve heye. Jixwe wexta despot pêşî derketin ser dika dirokê ji xwe weke qral-xweda bi nav kirin ku vê xusûsê jî baş rave dike. Paşê weke gelek caran di dirokê de hatiye dîtin gotinên xwe kirin qanûn û weke heqîqetên mutleq pêşkêş kirin. Herçend mêtîngerî û zordarî xurt bû, rêbaza dogmatîk a dînî jî kirin rêya sereke ya mirovî; ya rastî, weke rastiyeke civakê hat avakirin. Di bin hikmê van despotên bi maskeya xweda de jiyane li mirovan hat herimandin û bi vê rêbazê ji bo koletiya demdirêj serî li mirovan hat tewandin.

Zêhnê mirovan hînî rêbaza dînî bûye. Ev ji nuqteyê girîng e. Ji ber ku bi rêuesmên hişk ên hezar salan li komên mirovan serî tewandin û ev koletî jî rewa kirin. Têngiştina baweriya bi qedere jî bi kok û zexm kirin. Şerên hov û mêtîngeriyên mezin bi saya vê rêbazê mumkîn bûne: li gorî gotina pîroz û fermana Xwedê jiyane! Bêguman ev rêbaz derfet û îmkane baş dide kesên di asta rêveberiyê de ne. Bi vê, diyalektîka kerî û şivan hatiye danîn. Koletî weke qonaxê pêşketinê ya diviyabû biqewime hatiye pêşkêşkirin û heta jî wê jî wêdetir bi têngiştina civaka naguhere rastiya xwezayî li ser vî himî hatiye cemidandin. Li aliyekî têngiştina civak û xwezayêke cangiran, li aliyê din têngiştina xwedayê hikim dike û rêve dibe, bi eşqeke her tiştî diafirîne û gelekî çalak e. Bi vî awayî têkiliyêke diyalektîkî bi zorê hatiye danîn. Eger em bibêjin; vê têngiştin û rêbazê serdema Destpêk û Navîn rêve biriye, wê gotina me neyê wê maneyê ku me mesele zêde mezin kiriye.

Aliyê rêbaza dogmatîk ê mirov jê fikaran bike ew e ku li şûna têngiştina xwezaya zindî ya xwe bi xwe dibe, rêveke sekan a bi fermanên ji derve yê fermandarê mezin li ser mirovatiyê ferz kiriye. Encama vê ya girîng li ser civakê ew e ku heman pêkhatinê cangiran û rêveberiya ji derve bi destê şivên pirr xwezayî nîşan daye. Ev rêbaz gelekî kevn e û di serdema navîn de gihiştîye di asta herî jor a ultra-subjektivizmê. Ji lewra cihana objektîv hema bêje tine hatiye hesibandin û nayê fêhmkirin hatiye qebûlkirin. Dinya bûye xaneke demborî ya heyatê, îdealên ebedî û baqî jî weke şewazê jiyane esas hatine qebûlkirin. Kî gelekî bi dogma û klîşeyan baş zanibe ew alim hatiye qebûlkirin û li mertebeya herî jor rûniştîye. Di dirokê de ev rêya fikrê ya di karektera anti-mitolojîk de, ji bo jiyane gem bike û weke girtiyekî mehkûm bike, bûye xwedî roleke sereke.

Aliyê baş ê rêbaza dînî ew e ku di nav civakê de exlaq gelekî pêşde biriye. Di vê qonaxê de li bin navê vê rêbazê fikra qencî û xirabiyê pirr baş ji hev hatin kirin û weke hikmên mutleq hatin ferz kirin. Xusûsa vê rêbazê tê derxistiye ew e; zêhnê mirov qayîşokî û nerm e, yanî bi hêsayî dikare şikil bigire. Mirov bi vê zêhniyetê ji alema heywanan a di bin xwe re cihê bûye û ev yek jî himê pêşketina exlaqî ye.

Bêyî exlaq mirov ne dikare bibe civak, ne jî dikare were rêveberin. Di rêbazê de exlaq ji bo civakê rastiyeke rêveberiyê û pêkhatinek e, dest jê nabe. Bêyî ku mirov naveroka exlaq a pozîtîf û negatîf guftûgo bike, divê pêşketinê di vî warî de weke têngiştin an jî hiseke civakî ya mirov nikare jê bigere qebûl bike. Bêguman exlaq têngiştineke metafîzîk e, lê ev xusûs exlaq bêqîmet û bê kêr nake. Eger mirov bibêje; exlaqê metafîzîkî jî yê serdema mitolojîk çêtir e, bawer nakim ku

em zêdegaviyê dikin. Nabe ku mirov civakê bê exlaq bifikire, belkî jî civaka bê exlaq weke dînozorên jî ber xwarin û giha neslê wan qediya ye, belkî jî mirovê bê exlaq ew kes e, dawiyê li neslê xwe tîne yan jî hawîrdora cihanê ya jîyan lê dibe diherimîne û dike ku jîyan lê nebe. Her du jî li heman benderê ne, di encamê de mirov nikare hebûna nifşê xwe dewam bike. Jixwe di roja me ya îro de jî ber hilweşîna mezin a exlaq e ku pirsgirêkên hawîrdor û jîngehê gihiştine ber felaketê.

Ne tenê di dînen mezin de rêbaza dogmatîk di fikra Yewnan a klasîk de giraniya xwe heye. Di vê fikrê de cihê rêbaza diyalektîk û nêzikatiyên objektîv gelekî bi sînor in. Rêbazên serdest di vê fikrê de îdealîzma Arîsto û Eflatûn e. Ew di serdema navîn de jî bo rêbaza dînî ya dogmatîk bûne palpişt û spartekên xurt. Eflatûn weke filozofê herî mezin ê îdealîzmê hatiye qebûl kirin û heta afirînerê wê ye yan jî wisa hatiye pejirandin û ev yek bûye sedem bi çavê pêxemberan lê were nêrin. Ji lewra filozofê herî nêzî pêxemberiyê ye.

Helwestên pêxemberên her sê dînen mezin baş hatine stabilîzekirin û nêzî damezrandina rêbaza dogmatîk in. Di her sê dînan de jî hêmanên damezrîneriya exlaqê metafîzîk bi giranî hene. Li cem Bûda, Zerdeşt, Konfuçyûs û Sokrates exlaq derdikeve asta herî bilind. Bi taybetî jî Zerdeşt weke felsefeya bîngehîn qencî û xirabî bi dualîteya tarî û rohnîyê wekhev girtiye. Ev zanayên di dîrokê de cihê wan giranbuhaye, di şexsê wan de mirovatîyê di qada exlaq de qonaxeke mezin bihurandiye.

3- Rêbaza Felsefî

Di dîroka şaristaniyê de cihê felsefeyê li gorî dîn herçend bi sînor be jî girîng e. Pêşketina zanista manedanê û kêmasiya dîn di warê ravekirinê de hewcedariya bi felsefeyê derxistiye holê. Zanyariya dîroka wê bi qasî dîn kevin, mirov dikare destpêka felsefeyê bihesibîne. Zanyar mirovê difikire temsîl dike û jî teolojiyê cuda xwedî çavkaniyeke maneyê ye. Mirov bi qasî guh bidin berdevkên xwedê serî li fikrên wî didin. Zanyar bi dewlet û şaristaniyê re zêde li hev nînin. Bêhtir girêdayî civaka derveyî civaka fermî ne. Di pêşketina exlaq û zanistê de rola wan diyarker e. Herçend di çavkaniyên nivîskî de xuya neke jî di civaka neolîtîk de jinên dayik-xwedawend û beşê hiyarerşiyê yê dejenere nebûyî nêzî zanyariyê ne. Em şopên vê yekê di civaka Sumeran de bi xurtî dibînin. Di derketina pêxemberan de gelek zanyar hene. Rêûresma zanyarî û felsefeyê ya Rojhilata Naverast hewcedariya xwe bi lêkolînê heye. Beriya çanda Yewnan cihê felsefeyê ne ya guftûgoyê ye. Şensê filozofên Yewnan ew e ku tevî mekanê cografîk şensê qonaxa bilind a şaristaniyê bi hev re jîyan. Çawa ku rahibên Sumeran avakirina dîn û xwedê, tevî avakirina dewlet û civakê bi hev re meşandin, filozofên Yewnanan jî di qonaxa jortir de civaka şareza bi niv dîn û niv felsefeyê di zikhev de ava kirin û meşandin. Heman kar hatiye kirin: bikaranîna hunerê têgînan. Ya pêşî bi avakirina dîn radibin, ya dîn jî bi têgînan felsefî bi heman rolê radibin. Dest pê dike, xwedayên bê maske wê cihê xwe jî xwedayên bi maske û qralên tazî re bihêlin. Di vê yekê de têkiliya di navbera felsefe û pêşveçûna fikra mirov de heye.

Di civaka Yewnan û Romayê de fikra felsefî rolake bi sînor list, wê di civaka kapîtalîst a Ewrûpayê de şoreşeke mezin çêke. Aloziyêke mîna di nava dînan de em li vir di nava pêşketina felsefî de jî dibînin. Di vê aloziyê de di qonaxa nû ya şaristaniyê de para berjewendiyên çînî û neteweyî yên jî aliyê sistemê ve derketin pêş, gelekî hebû. Kengî bi şerê dînan nakokî çareser nebûn, zêdetir kar ket ser milê felsefeyê. Şerên di navbera salên 1618-1649'an de şerên dawî yên dînan in. Sedsala 17'an jî sedsala şoreşa felsefî ye. Felsefeya di civaka Yewnan û Romayê de roleke bi berpîrsiyarî list di civaka şaristaniya nû de şeweya sereke ya îdeolojîk e. Ekolên mezin ên felsefî

derdikevin. Li aliyekî 'mirina xwedê' tê îlankirin, li aliyê din serê qralên li piştperdeyê tê firandin. Bi dewleta netewe re ku bi xwe dibe mîna xwedê, qonaxa dewleta kapitalîst dest pê dike ku ji qralekî tazî wêdetir tiştêkî din nîne.

Xisleta wê ya mezin a yekemîn ew e ku ji aliyê îdeolojîk ve felsefeyê weke şeweyê bawerî û fikrê ji dînen pûtperest zêdetir qebûl dike. Felsefe dibe sedem ku di warê mane û manedanê de pêngavên gelekî mezin werin avêtin. Tovê tevahiya êkolên felsefî di vê demê de hatine reşandin; tevahiya şeweyên fikrê yên xwedî naveroka Îdealîzm, materyalîzm, metafizîk û diyalektîkê mumkîn dibe ku peyda bibin û werin guftûgokirin. Beriya Sokrates 'felsefeya xwezayê' li pêş bû, lê bi Sokrates re 'felsefeya civakê' giraniya xwe çêbû. Bi mezinbûna 'pirsgirêka civakî' re angû zordestî û mêtîngerî di pêşketina van bûyeran de rol digirin. Xusûsek heye divê ez careke din diyar bikim, em wexta 'pirsgirêka civakî' dibêjin angû em dixwazin bibêjin; rêzencîra bajar-bazirganî-dewlet-rêveberî hatiye avakirin. Her weha bajar weke şaristaniya maddî dihêle ku fikra felsefî ferz bike. Bajar bi xwe qutbûna ji civaka organîk îfade dike. Ji lewra zêhniyeteke ji xwezayê qutbûyî di nava bajêr de bi hêsanî dikare şikil bigire. Malzaroka her cure fikra mucered, metafizîka çor û fikra materyalîst, li ser himê bêbextiya bi hawîrdorê re şaristaniya bajêr e.

Hingê mirov dikare bibêje; felsefe ji aliyekî ve di warê fikrê de gavavêtinek e, li aliyê din şewekî fikrê yê xeribketina bi xwezayê re ye. Sofistên zanîna felsefî belav dikin bi awayekî mîna rewşenbîrên sedsala 18'an ên Ewropayê ne. Bi peran dersê didin zarokên malbatên halê wan xweş. Çawa ku rahiban vedîtînen dîni dikirin û mirovên perestgehan çêdikirin, filozof jî dibistanên xwe bi xwe çêdikin. Mîna ku dêrên (meclîsên) xwe bi xwe ava dikin. Fena dînen pirrxwedayî gelek dibistanên felsefî çêdibin. Angû mirov dikare her dibistanê weke dînekî yan jî selexaneyekê şîrove bike. Ji ber ku di dawîya dawî de dîn jî şeweyekî fikrê ne, mirov dikare wan weke felsefeya şeweyê baweriyê girtiye û bi sazî bûye qebûl bike. Divê mirov cudahiya di nava wan de bi temamî dijberê hevdu fêhm neke. Xwarina îdeolojîk a gelên tînen rêvebirin dîn e, ciwan û rewşenbîrên tebeqeya jor jî xwarina wan felsefe ye. Eflatûn û Arîstobî awayekî dixwazin wezîfeya rahiban a avakirina bajêr, parastin û rizgarkirina wî bi riya felsefê serketî bi cih binin. Jixwe mijûliya bîngêhîna filozofan ew e ka civak û dewleta site hîne baştir çawa tê rêvebirin, û beriya her tiştî çawa dikare li ser hîmekî baş bê danîn.

Felsefe herçiqasî çavkaniya xwe mejî be jî bi giranî bûyeran dihûne û bi çavdêriyê objektîv re timî tîkildar e. Bi tevahî tê-kiliya xwe ya bi mejiyê hisî re qut nake. Şeweyê fikra mucered û neberçav, şeweyê fikra herî payebilind e. Kêrhatina wî ya ji bo zanistê, ji ya dîn pêşdetir e.

4- Rêbaza Zanistî

Ya rastî, zanist zêde cudahiya xwe ji felsefeyê nîne. Mirov dikare zanistê weke felsefeya bîngêhê xwe yê ceribandîne xurt, şîrove bike. Bi çavdêrî û ceribandîne hewl dide herdu xwezayan manedar bike. Ya rast jî ev e. Lê pîrsa dîn a 'çima' bersiva wê nîne û ev kêmasiyê wê ya girîng e. Mirov bersiva xweza 'çawa ye' bide, ev nabe bersiveke tîrûtîjî ya ji bo jîyanê. Gerdûneke gelekî mezin heye, nabe ku mirov wê weke bê armanc, çima heye û bê sedem hebûna wê bibîne. Ev yek li gorî daxwazê nîne. Zanista ni-karibe ji bo jîyanê bersiva pîrsa 'çima' bide, bivê nevwê wê di encamê de ji bo desthilatdariyê bibe amûrê kolekirinê. Ez weke te-zeke xurt pêşkêş dikim ku zanist ji ber tîkiliya xwe ya bi zêhniye-ta kapîtalîst re ji felsefe û dîn cihê bûye.

Ez vê teza xwe weha dikarim piştrast bikim: Dîn û felsefe, û heta mîtoloji bîr û nasnameya civakê, hêza parastîne ya zêhnê wê ne. Gelekî berevajî bikin û bikin dijberê xwe jî ev yek rastiyeke civakî ye. Civakeke tîkiliya wê ya bi bîr û dîroka wê re hatibe qutkirin, wê zanista wê bi vî rengî di xizmeta desthilatdariya rojane de be ku ew jî kapîtalîzm e. Di kapîtalîzmê de mîtoloji, dîn û felsefe ketine rewşekê hema bêje pênc pere nakin. Çima? Bersiv eşkere ye. Bi hezar salan, felsefe, dîn û

destanan rê neda kapitalîzma di telş û terkên civakê de ketibû kemînê. Wan kesên faîzwxir û spekulatorên bi buhayê alavan lîstin û kareke neheq bi destxistin şermezar kir û ew di civakê de nerewa îlan kirin. Di fikra civakê de heta dîn, felsefe û efsaneyan cihên xwe parastin û mejiyê hisî giraniya xwe dewam kir, mumkin nine kapitalîzm bibe ya sereke. Ti desthilatdarî di vê rewşa zêhniyetê de ango di rewşa exlaqî de nikare kapitalîzmê rewya bike. Nizama civakî-aborî ya xwe dispêriyê, nikare biparêze.

Ji bo kapitalîzm bibe sistema dinyayê, têgihîştina li 'rêbaza zanistî' roleke giring listiye. Roger, Francis Bacon û Descartes pêşengiya têgihîştina vê rêbaza nû kirine û bi hosteyî ferqa di navbera obje û súbje de tê diyarkirin. Di rêbaza dogmatîk a serdema navîn de cihê obje û súbjeyê zêde nînin. Weke siyekê xuya dikin û têne bikaranîn.

Ewrûpaya Rojava ya bi ronensansê rabû ser piyan, bi reforma di Xiristiyantiyê de û bi şoreşa rohnîbûnê ya felsefî rûyekî nû da obje û súbjeyê, û bi vî awayî rêyeke nû vekir. Subjektîvîteya mirov û obejktivîteya dinyayê du hêmanên bingehîn in, li serê quncik û goşeyê rûniştine. Rêbaza dogmatîk a gotina xwedê esas digire bi exlaq re qîmeta xwe wenda dike. Ya rastî, li şûna xwedayên berê yên bi maske û qralên li piştperdeyê, serdema xwedayên bê maske û qralên tazî destpê dike. Mêtîngeriya kapîtalîstîk di vî şewazî de xwediyê rola sereke ya tehrîkê ye. Îstismara bi navê karê, ji her alî ve hewce dibîne ku têgihîştin û fêhmkirina civakê biguhere. Sedema esasî ya di bin 'rêbaza zanistî' ya nû de ev hewcedarî û mecbûriyet e. Mirovatî û xweza bi istismareke mezin re rûbirû hatine hiştin. Ev istismara civakê wê bi hêsayî ji aliyê wijdanê (exlaq) wê ve neyê qebûlkin, lê kengî karibe guhertineke mezin a zêhnî pêk bîne, hingî wê karibe xwe ji nû ve ava bike. Ha ji bo vê yekê weke rêya rast a bingehîn barekî mezin dikeve ser milê 'rêbazê'. Tê zanîn, ji bo guhertineke bi kok û ji dil Descartes ketiye nexweşiyê mezin a şik û gumanê, ji her tiştî guman kiriye û di encamê de xwe avêtiye wî hikmê xwe yê meşhûr û gotiye: 'Ez difikirim, wê wextê ez heme.' Baş tê zanîn ku Bacon'î ji bo 'objektîvizmê' pirr bi nazenîni tevgeriyane. Yên yekemîn; rê li ferd vekirine ku serbixwe bifikire, yên duyemîn jî derî li ferd vekirine ku çawa bixwaze bikaribe 'objeyê' bi kar bîne.

Ya diduyan, 'rêbaza zanistî' ye. Cihêkirina obje û súbjeyê kilîta hegemonya zêhniyetê ye. Bi qasî xuya dike, rêbaza zanistî bêyî prensîba objektîvizmê nabe, lê ya rastî ji bo serdestiya súbjektîvizmê qonaxeke pêş e, hewcedarî pê heye. Ji bo mirov karibe bi rê ve bibe divê mirov súbje ango kirdar be. Di vê rewşê de bi awayekî xwezayî yên têne birêvebirin jî dibin obje. Tiştê dibe obje yanî dibe eşya jî serdestî lê tê kirin û tê rêvebirin. Eşya weke xweza obje ye, ji lewra mafê kirdar çêdibe wê bi rê ve bibe. Ango ev îfadeyê birêvebirina eşya ji aliyê kirdar e. Mîna amentû ya zanistê be. Cihêkirina obje-súbjeyê reh û rişên xwe diçin heta dema Eflatûn. Cihana 'îdea'yan a Eflatûn ku xwe bi dualîteyên basît nîşan didin, bingehê tevahiya cihêbûnên bi heman rengî ye. Jixwe em bingehê mîtolojîk ê van dualîteyan bi awayekî hariqûlade li cem civakên Sumer û Misrê dibînin. Hiya-rerşiya jor bi awayekî xwedayî tê mezinkirin û bilindkirin, yên li jêr jî dikin benî û bende. Ev rewşa dîrokî reh û rişên dabaşê ne. Îfadeya zêhnî ya dualîteyên mîna afirîner û yê tê afirandin, rê-veber û yê tê rêvebirin, xweda û bende, kelam û eşya, îdeayên mukemmel û nîşandanên wan yên basît hêdî hêdî pêş dikevin û xwe digihin. Cihêkirina obje û súbjeyê. Cihêkirina beden û ruh jî di vê çarçoveyê de ye. Maneya siyasî ya vê yekê înkara demokrasîyê ye, û rêvekirina li oligarşî û monarşiyê ye.

Di rêbaza zanistî de hewce dike ku mirov têgîna 'objektîvizmê' ji nû ve û hûrûkûr şirove bike. Ji bilî fikra analîtîk bedena mirov jî di navê de xweza hemû (zindî û ne zindî) weke obje tê binavkirin, ji bo kapitalîzm karibe xweza û civakê bimije û hikim lê bike, vê rola bingehîn bi cih tîne. Eger mirov obje û súbjeyê hûrûkûr ji hev neke û negihîne rewabûneke mezin, der barê serdema nû de wê veguherîna zêhnî çênebe.

Sûbje hêmanê herî rewa yê fikra analîtîk e, obje jî hêmanekî 'maddî' ye, her cure spekulasyon dikare li ser were kirin. Bi gotineke din 'objektîvîteyê' temsîl dike. Li ser vê cihêkirina jî hev a têtînan şerên mezin kirine. Şerê dêrê û zanistê divê mirov tenê weke xwe li hev rakîşandina jî bo 'rastiyê' nebîne. Di bin vî şerî de têtînan mezin ên civakî hene; bi awayekî din mirov dikare bibêje, civaka berê ya bi exlaq barkirî û civaka kapîtalîst a tazî ya dixwaze kirasê exlaqê jî xwe bike, xwe li hevdu radikişînin. Mesele bi tenê xwe li hev rakîşandina dêrê û zanistê jî nîne. Em hinê bi giştî civakê bigirin dest em ê bibînin; wijdanê civakê tevahiya dirokê xwedî sistemêkê bû ku îstîsmar qedexê dikir, lanet dikir û guneh dihesiband. Li aliyê din projeya civakî ya nû ya kapîtalîzmê ya ti qedexê, guneh û lanetê nas nake, dixwaze civakê heta dawiyê li mêtîngerî û tehakumê veke. 'Helwesta objektîv' têtîna kilîl a vê projeyê ye. Ev herdu sistem pev diçin.

Fikra analîtîk bi têtîhiştina 'objektîvîzmê' ti 'nirx' tineye nexê bin operasyonê. Ne tenê keda mirov, dikare bi tevahî xwezaya zindî û nezindî bixê tesarufa xwe û bike milkê xwe. Dikare bixê ber lêkolîn û lêgerînê û li ser her cure mêtîngeriyê weke heq nişan bide. Ji bilî súbjeyên neqane, dikare her tiştî mekanîk bigire dest û bi awayekî bêrehm îstîsmar bike û hukim lê bike. Civaka dewlet-netewe-welatî-ferd weke objeya bîgehîn li dijî civak û xwezayê bi rêxistin hatiye kirin 'vedîtînen nû ne' û xwedî wê qudretê ne, her dînitîyê bikin; komên mirovan qir bikin û hawîrdorê bikin ku jîyan lê nebe. Leviathanê berê mîna ku har bûye. Hema bêje ti obje nîne hukim lê neke û parçe neke. Divê baş were fêhmîkirin ku nêzikatiya objektîvist a rêbaza zanistî weke têtîneke bêguneh were naskirin wê rê li ber felaketan, ji rê derketinan û heta komkujiyên bêrehm ên mîna engezîsyonên ji serdema navîn mayî veke. Bi taybetî divê were destnîşankirin ku nêzikatiya objektîv têtîneke zanistî ya bêguneh nîne.

Eger 'rêbaza zanistî' weke amûrekî mezin ê cihêbûna çînî neyê fêhmîkirin wê bêkêrî û iflasya sosyolojiyê ya di roja me ya îro de jî neyê ravekirin. Ez divê eşkere bibêjim ku min demekê 'sosyalîzma zanistî' weke zanista civakî ya bi îdîa didît, lê di iflaskirina wê de 'rêbaza zanistî' ya 'objektîv' xwedî roleke diyarker bû.

Sosyalîzma zanistî û şaxên wê hemû piştî avakirina sîstemên civakî û pêkanînen wan ên demdirêj ji hundir ve jî hev ketin, hilweşîyan an jî yekser ji kapîtalîzma dewletê ber bi kapîtalîzma taybet ve veguherîn, ev yek jî ber 'rêbaza zanistî' û têtîhiştina wê ya 'objektîvîzmê' pêk dihat. Ez niha qîma xwe pê tinim ku bibêjim; kengî cihê van mijaran hat, ez ê bi firehî wan rave bikim. Naxwe ji niyeta durist a kesên bi baweriyê mezin beşdarî têtîhiştina sosyalîzmê bûn û hewldan, guman nayê kirin.

Pêkhatînen zanistî hemû yê roleke sereke didin cihêkirina obje-sûbje'yê gelekî ji serxwebûna xwe hez dikin. Ewqasî dilê wan bi serxwebûna wan ve ye, îdîa dikin ku di ser her cure nirxên civakî de tevdişînin. Belkî jî li ser navê zanistê jî rê derketina mezin di van îdîayan de veşartîye. Belkî jî ti carî nehatiye dîtîna ku zanist bi qasî serdema kapîtalîst serdemeke din ev çend bi sîstema serdest re bûye yek. Cîhana zanistê bi naverok û heta rêbaza xwe, hem hêza avakirîne ya sîstemê ye, hem jî hêza parastîna û rewakirina wê ye. Rêbaza zanistê ya serdema kapîtalîzmê û zanistên li ser vî himî çêbûne, hem hêza danûstendina sîstemê jî bo karê ne, hem jî ew hêz e; di xelekên derve û hundir ê civakê de rê li ber zêdebûna şênîyan, bêkarî, birçîbûn, êş, krîz û şeran vedike. Ji lewra têtîhiştina 'ZANIST HÊZ E' û ev yek bi gewitî hatiye gotin.

Belkî bê gotin; ma di vê de çi xirabî heye. Sistema xwe bi zirxê bêgunehî û rewabûnê nuxumandiye, bi hêsayî dikare van gotinan bine ziman û ev yek jî bi awayekî pirr xwezayî têne îfadekirin.

Eger di roja me ya îro de modernîteya kapitalîst di parametreyên xwe hemûyan de nişan dide ku wê nikaribe dewam bike, di vê yekê de para 'rêbaza zanistî' gelekî heye. Ji lewra gelekî girîng e ku wexta mirov sistemê rexne bike divê mirov li rêbaza wê ya xwe dispêrê û 'disîplîna zanistî' ya derketiye holê bike. Rexneya sosyalîst jî di navê de qelsiya bingehîn a sistema rexneyan hemûyan ew bû ku wexta rêbaza sistemê ya xwe pê ava kiribû û dewam dike, rexne kirin heman rêbaz bi kar anîn. Jixwe rastiyeke civakî ya bi vê rêbazê hatiye avakirin heye, bi heman rêbazê çiqas were rexnekirin jî mirovê nikaribe xwe ji heman encamê rizgar bike. Baş tê zanîn, yên di rêyên berê de hatine xêzkirin dimeşin wê neçar bigihjin wan gund û bajarên rê diçin wan, naxwe wê negihjin devereke din. Sosyalîzma zanistî jî di navê de ya hatiye serê dijberên sistemê jî ev e.

Di nirxandina xwe de ez pirr hasas û bi nazenînî tevdigerim ku obje û sêbjeyê li ser hîmê karektera civakî û çînî jî hev bikim. Ji ber ku ev herdu têgînên bêguneh xuya dikin, ji bo modernîteya dewamkirina wê nabe, sedemên ontolojîk in. Ti têkiliya van têgînan, weke tê zenkirin, bi destketiyên zanistî re nine yan jî îzafî ne û di vî warî bêguneh nînin. Herî kêr bi qasî rêbaza dogmatîk a serdema navîn xwediyê têgihîştina di cihê xwe de çikiyayî ya xweza û sêbjeyê ye. Ji bo serwextbûna li jiyane bi awayekî eşkere cihêkirina obje û sêbjeyê, dike ku jiyana mirov jî serdema navîn paşketîr û lawaztir be û bi maddiyatê bifetisîne. Jiyana mirov a ku rêbaza dogmatîk ew bê nefes û ji azadiyê bê par hiştiye, modernîteya kapitalîst jî bi cihêkirina obje-sêbje parçeparçe dike. Di qadên jiyane hemûyan de derz û qelşên kûr têne vekirin. Bi 'disîplînen zanistî' şaneyên yekparebûnê jî têne parçekirin. Jiyana civakî jî yekpare bi zeman û mekan ve ye û jê nabe. Bi parçekirina vê disîplîne nirxekî mezin hatiye wendakirin. Di roja me ya îro de bi qasî 'tengavbûna jiyane' trajediyeye jiyane ya ji spartekên xwe yê cewherî, mekanî û zemanî hatiye kirin tineye. Em bi qedêr û çarenûsa herî xirab re rûbirû ne. Nêzikatiya li kansêrbûyîna civakî helwesteke alegorîk nîne, li dijî sistemê şiroveya herî manedar e, ji bo jiyane.

C- MANEYA DÎROKÎ YA LÊGERÎNA LI RÊBAZ Û HEQÎQETÊ

Bi rexneyeke dijber, ez rêbazeke nû pêşniyar nakim. Ev nayê wê maneyê ku ez bêrêbazbûnê jî pêşniyar dikim. Ne tenê di jiyana mirov de, di jiyana xwezayê ya zindî û nezindiyan hemûyan de qanûn, rêbaz û rêyên bi wan ve girêdayî hene û haya min jî van xusûsan heye. Ez qîmetekê didim rê û rêbazê. Lê di têgihîştina qanûn û rêbazan de her tim cewherekî determinîstîk heye, ji lewra bi girîngî û bi hosteyî divê bibêjim; mayîndebûn û israra di vê yekê de dibe ku rê li ber înkara azadî û pêşketinê veke. Ez nafikirim gerdûnên bê rêbaz û qanûn hebin. Ez her weha jî mekanîzma bingehîn a Descartes bawer nakim ku gerdûnê bi tenê weke nîzameke matematîkî digire dest. Gumanên min ên kûr hene ku mentiqê qanûn û matematîkê bi nexweşî ne. Ez zêhniyeta rahibên sumeran ên matematîk û qanûn veditin û zêhniyeta zanistî ya roja me ya îro gelekî dişibînim hevdu. Ez yeqîn dikim ku herdu jî heman şarîstaniyê temsîl dikin.

Dijbertiya rêbazê nayê wê maneyê ku mirov wê înkare dike, di heman demê de nayê wê maneyê mirov li rêbazeke alternatîf digere. Divê were gotin; hêja ye ku mirov li şiroveyên alternatîf ên ji bo jiyaneke azad îmkanan didin, vekirî be. Eger armanc xwe gihandina maneya jiyane be, divê rêbaz jî navbêynkariya wê bike. Dewleta mezin û hilberîna îndustriyal a mezin bi serê xwe jî bexteweriyê zêdetir ji mirovatîyê re şer û hilweşîn anîne. Dema hilberîn û hêz dibin

yek, mirov ji maneyê bêhtir dûr dixin. Kesên mal û milk daneserhev li hemberî jiyane her tim bûne ji wan kesên sereke yê bê hurmet tevgeriyane. Civak her tim bi guman nêzîkî daneserhevê û maldaran bûye. Ji bo mirov ji pirsgerêka rêbazê rizgar bibe yan jî vê pirsgerêkê li dawî bihêle û derbas bike; divê mirov karibe xwe li şaristani û serdema têde rakişine û pêre bikeve nava hesabpîrsîn û dayînê. Di demên cihê yê dîrokê de em li mînakên balkêş ên di vî warî de rast tên. Mirov heta kapitalîzmê û disiplinên zanistî û rêbazên wê yê mohra xwe li qalib û sazîyên wê yê hemdem xistine radîkal rexne neke û li ser vî himî jî bo zanista mirov nêzîktirî jiyana azad dike, ji bo avakirina nû zendûbenda banede, gera li rêyekê hewldaneke tewş e. Niyeta min nîne ku ez bi kêra dualîteya modernîte-postmodernîteyê bêm. Di vê mijarê de tevî ku hurmeta min ji gelek nêzîkatîyan re heye jî di wê baweriyê de me ku hînê jî cewherê pirsgerêkê gelekî dûr in. Tê qebûlkirin ku postmodernîte kirasê nû ye, modernîte pê hebûna xwe dewam dike.

Ez neçar im ku şîroveya xwe bi têgîna REJÎMA HEQÎQETÊ pêşkêş bikim. Ez bi vê, ji rêbazeke alternatîf wêdetir, li rêyekê digêrim ku pê karibim ji nava pirsgerêkên mirov bi wan xapîyane û jî nirxên azadiyê dûr hatine xistin, derkevim. Bêguman di civaka mirov de her tim lêgerîna li heqîqetê hebû. Ji mîtolojiyan heta dînan jî felsefeyan heta gelek zanistên roja me ya îro gelek alternatîf jî bo bibin bersiva vê lêgerînê derketine holê. Jiyan li derveyî van alternatîfan nayê fikirîn, lê di heman demê de di vê mijarê de ironiyekê² nayê inkarkirin heye, ew jî ew e ku guloka pirsgerêkan jî ji van alternatîfan çêbûye. Yanî ne bêyî wan dibe, ne jî bi wan dibe. Rastiyeke welê dualî heye. Lê modernîteya me ya îro cihêtiyeke xwe ya nedîtî heye. Modernîte gihiştîye wan sînoran ku êdî nikare dewam bike. Em dikarin yekser pirsgerêkên wê yê meşereke rastî tinin hişê mirov weha rêz bikin; şênîyên cihanê bi lez zêde dibin, dewlemendiyên sererd û binerd diqedin, hawîrdor tê talankirin, derza li civakê ketiye bi lez mezin dibe, têkiliyên exlaqî jî hev dikevin, jiyana ji zeman û mekan qut dibe, jiyana ji avzûnkarî û helbestwarîbûna xwe dibe, streseke mezin, gidîşa çekên nuklêr ên karin cihanê wergerînin çolekê û cureyên şeran ku xwe li bunyeya civakê hemûyî gerandine û dawî li wan nayê. Gihiştina vê qonaxê bi xwe jî nîşan dide ku rejîmên me yê heqîqetê iflas kirine. Min navê ez tabloyeke bê hêvî û reşbîn çêkim. Lê em nikarin li hemberî jiyana ji destê me diçe bêdeng bimînin û neqîrin. Em bê hêvî nebin, rondikên xwe nebarînin. Lê ji bo vê jî çare divê.

Gelo lêgerîna me ya li heqîqetê hewldaneke tewş bû, naxwe em di serdema hêzên tariyê re derbas dibin? Çewtiyên mezin kengî û li ku hatin kirin; kengî ketinê û di ku de asê man?

Ji xwe bawer ez dikarim bibêjim; modenîteya kapitalîst bi giranî hêza xwe ji avakirina civakên çewt girtiye. Bêguman nabe mirov înkâr bike ku li dijî van çewtiyan gelekî têkoşînên mezin hatine meşandin. Sistemên serketî hatin nîşandan jî ya bi serê wan hatiye li holê ye. Hingî gelo weke ku sistem îdîa dike ya ku em têde dijîn, dinyaya dawî û ebedî ye? Gelo dinyayeke din mumkîn nîne? Haya min ji min heye ku ez jî pirsên rojane tene pîrsîn dubare dikim. Belê, ji çewtiyên rêbazê yê di gelek xalan de tên kirin heta bi şaşiyên di disiplinên zanistê de, ji şîroveyên desthilatdarî û aboriyê heta bi têgihiştina hukim li estetîkê dike û sazîbûyînê, ez dikarim rûyê rastî yê gelek diyardeyan raxînim ber çavan. Divê ev yek piçûk neyê dîtîn. Di vê çarçoveyê de ez xwe xwediyê wê hêzê dibînim ku bikevim nava ceribandinekê. Ez vê jî weke wezîfe û deyneke xwe yê li hemberî nirxên azadiyê qebûl dikim.

Ji bo ketina nava mijarê, ez dikarim weke hevoka destpêkê bibêjim; dabeşbûn û cihêbûna du qalibên bingehîn ên hukim li fikra mirov kirine obje-sûbje, îdealîst-materyalist, diyalektîk-metafizîk, felsefî-zanistî, mitolojîk-dînî mane qelskirine û berevajî kirine. Hûrûkûrbûna di van dualîteyan de yek ji çewtiya bingehîn a rêbazê ye ku rê li ber modernîteya kapîtalîst vekirîye. Di tevahiya diroka şaristaniyê de pêşketin an jî pêşdebirina fikir û baweriyên ji aliyê îstismarkaran ve hatiye destekkirin û di dewamkirina sistemên wan de rista rewakirinê bi cih anîne û di kapîtalîzmê de gihîştine asta herî jor. Şîrovekirina van dualîteyan weke dirokeke neberçav ji ya rastî bi kêra van sistemên mêtînger û îqtîdarên li ser kar hatiye. Eger bi van dualîteyan serî li zêhniyeta mirovatîyê nehatiba gerandin wê di dirokê de ti nîzama îstîsmar û îqtîdarê ev çend bi tesîr nebûna. Şerê zêhniyetê yê li dora van dualîteyan tê meşandin, mîna şehwetê hînê zêdetir rê li ber xwesteka desthilatdarî û mêtîngerîyê vedike. Şopger û şopberrên heqîqetê, çiqas di van dualîteyan de serketîbûn, ewçend ji li cem desthilatdar û mêtîngeran bûne xwedî paye û cihekî berz. Ji lewra gotina 'Heqîqet desthilatdarî ye, desthilatdarî heqîqet e' gelekî cih ditiye û hatiye piştrastkirin. Rejîma heqîqetê ya li vir behsa wê tê kirin, hevgirtiyê herî baş ê rejîma îstîsmara siyasî ye. Encama vê hevgirtinê bêhtir zordarî û îstîsmar e. Di encama vê de jî jiyana azad û manedar ji dest diçe.

Hingî karê me yê pêşî yê ciddî divê em weke rêbaz bi cih binin ew e ku em dev ji vê rejîma heqîqetê berdin. Ya rastî divê mirov helwesteke negatîf nîşan bide: divê mirov ji her alî ve negatîf nêzî rejîma heqîqetê ya sistemê bibe! Ez behsa helwest û beredanîneke hişk û çor nakim. Ez dibêjim; divê mirov wê çareser bike. Ne tenê li dijî tevn û torên desthilatdaran, li dijî kulmoza mêtîngeran jî helwest divê. Kengî van kulmozan li her deverê li hemberî xwe berxwedaneke manedar dîtî û ji bo avakirina koman xebat hatin meşandin, hingê sistemê ji dûvikê xwe ve hatibe zevtkirin û êdî wê dest pê bike ji hev bikeve. Bi tevahî civak bi zêhniyetê tene avakirin û berhemê wê ne. Weke tê gotin; dest û ling civakê ava nakin. Eger wisa bûya dinya li pêşiya me wê pîrr cihê bûna. Bi tevahî bûyerên girîng ên dirokê, pêşketin û pêkhatin weke berhemên îrade û zêhniyetên bi bandor derketin holê. Yek ji çewtiyên mezin ên rêbaza Marksîst ew bû; bêyi ku şoreşê di qadên zêhnî de xurt bike, li bendê ma proleterya rojane di bin nîrê zordestî û îstîsmarê de civaka nû ava bike. Marksîstan nedît ku proleter kole ye ku ji nû ve hatiye keşfkirin. Ew jî bi gotina beredayî ya weke 'karkerê azad' xapiyane. Tevî kêmasiyên din encama vê jî tê zanîn.

Naxwe tevî destketiyên zanistî yên mirovatîyê ku divê em maneyê bidin wan, zêhniyeta me divê çawa be?

Ji bo em bersiveke zelal bidin vê pirsê divê em objektîvîte û sîbjektîvîteyê hûrûkûr deşîfre bikin. Ji ber ku herdu zêhniyet jî di encamê de li heman benderê ne.

Ya yekemîn, objektîvîte weke ku gelek caran tê îdiakirin, îfadeya qanûnên civak û xwezayê nîne. Eger mirov hay jê hebe û hûrûkûr li ser bîponîje, mirov ê bibîne qanûna objektîvîteyê ji biwêja berê 'gotina Xwedê' tê û şewazê wê yê modern îfade dike. Di vê objektîvîteyê de her tim deng di ser civak û xwezayê re holan didin. Eger em hinekî din mijarê veçîrînin û ji hev bijenînin, em ê fêhm bikin ku ev deng jî ber serdestiya îstîsmarkar û zordar tê. Zêhnê objektîv û pergala dangan dibihîse, eleqeya wan jî nêz ve bi sistemên şaristaniyê re heye. Ji aliyê van sisteman ve hatine terbiyekirin û guh aşînayî wan kirine. Ji objeyan agahiyên nû bêne girtin jî ev yekser bi ser hin deverên sistemê ve dibin. Her cara tişteki nû tê dîtî, xwediyên sistema teknîk wan berê yan jî paşê bi hezaran ben û qeydî bi sistemê ve girê didin. Eger di berevajiyê wê de îsrar were kirin; weke gelek mînakên di dirokê de hatine dîtî; ji Adem heta Brahîm, ji Manî heta Hellac-i Mansûr, ji

Saint Paul heta Giordano Brûno wê li xezeba xwedayên sistemê rast bên. Ji ber ku objektîvîte nêzî rastî û edaletê ye, dibe ku bi hezaran dijminê wê çêbibin. Eger objektîvîte bi rastî fêhmkirin û çavê dil be, tişteki pirr giranbuha ye; wexta bi nirxa jiyana azad ve girê bide mirov digihîne zanatiyeke rastî. Lê ji bo vê jî divê mirov têkoşerîya fikrê ya mîna Hellac-ê Mansûr û Brûno li ber çav bigire.

Di çarçoveya qanûnên zanistî de divê mirov bi hosteyî zanibe du encaman ji objektîvîteyê bigire. Berxwedan û hewldaneke mezin jêre divê, ji bo ku mirov bizanibe kîjan encama rastiyê û ya din ji encama sistema hakim a li ser kar e. Şêwazê fikra objektîvî ku zêdetir encama fikra analîtîk e, eger bi şêwazê fikra hisî ya kêliyan a çavkaniya wê mejiyê hisî ye, neyê girêdan, di dîrokê de wê rola dînozoren duyemîn bilîze. Cinawirê bombeya atomê çêkir, versiyona nû ya Leviathanê berê ye ku bi fikra analîtîk a moderniteya kapitalîst hatiye teçhîzkirin. Tabloya neyênî ya em behsa wê dikin, berpîrsiyarê wê ev versiyona nû ye. Em kengî xwedayê bê maske yê bi şiklê dewleta netewe lëbikolin, em ê ji nêz ve baş bibînin ka fikra analîtîk a objektîvî dikare çi bike.

Sûbjektîvîzma li alî dijber ê objektîvîzmê cih digire di wê îdiayê de ye ku mirov dikare bi guhdarîkirina li xwe û spekulasyonên bê obje bigihîje rastiyê. Ev, şêweyekî Eflatûnî ye. Wexta bi serê xwe bimîne, weke objektîvîzmê aliyê wê yê di fikrê de sabit û dixape derdikeve holê, angî rastî bi qasî ku têderxistin û tê hiskirin rastî ye. Bi aliyekî xwe yê din dikare xwe bigihîne fikra mewcûdiyetê (existentialism). Qebûl dike ku mirov xwe bi xwe afirandî ye. Tevî ku li ser navê wê gelek ekolênfîkrê ava bûne jî ji bo ku di nava sistemê de cih bigire weke objektîvîzmê paşve nemaye. Ji ber ku di têngiştina li civak û xwezayê de ketiye 'sûbjektîvîzmê' (înkarkirina objeyê) dibe hêzeke xurt ji bo mirov ber bi ferdperestiyê ve bibe. Têngiştina ferdê moderniteyê dike egoîst təkiliya xwe ji nêz ve bi sûbjektîvîzmê re heye. Ji ber ku ev yek li şûna 'ez' a rast ber bi ezeziyê ve dibe, weke motîvasyonê bîngêhî a diçe civaka 'bi tenê dixwe' tê ditin.

Sûbjektîvîzm ji fikra teqînî a 'çiqas ezîtî ewqas heqîqet' jî berpîrsiyar e. Sistema kapitalîst gelek fikrên xwe ji vî şêwazê fikrê girtiye. Ev şêwazê fikrê di serî de edebiyat di qada hunerê de jî hatiye nîşandan û bi afirandina cihana ferazî (imaginary) bi encam bûye. Bi rêya hunerê îndustriyê bi tevahî civak kir bin bandora xwe û meşrûiyeta sistem hewcedarî wê ye qat bi qat bi cih tîne. Civak kêlî bi kêlî di bin bombebarana ferazî de tê ragirtin û di hêle ku qabiliyeta xwe ya fikirinê wenda bike.

Heqîqet dadîkeve asta cihaneke sîmulasyonê. Maneya ferqa di navbera kopî û esil de namîne.

Aliyê erênî yê sûbjektîvîteyê li xwe guhdarîkirin, zêdetir bi fikra hisî ve girêdayî û təkildar e. Di xweguhdarîkirinê de keşîfîkirina bi têderxistin û hiskirinê aliyekî xurt e.

Di zanyariya Rojhilata Naverast û Tesewifê de hewldanek hatiye ditin ku bi rêbaza li xwe guhdarîkirinê yekparebûna civak û xwezayê bê danîn. Bi vê jî gelek qonax hatine derbaskirin. Hinê jî mirov dikare weke çavkaniyeke xurt bike ku bi kêr bê. Li hemberî objektîvîzma Rojava, sûbjektîvîzma Rojhilat di warê exlaqî de bi nêzîkbûna xwe ya civak û xwezayê xwedî roleke li pêş e. Objektîvîzm û Sûbjektîvîzm ji timî ketine nava wê nexweşiyê ku xwe weke dengê Xwedê nîşan dane. Ji vî alî ve herdu digihîjin hevdu. Nêzîkbûnê xweda, xweza û civakê yên eqelê mirov têngiştin û hundirîn in, nikarin xwe rizgar bikin û dikevin xizmeta qralên tazî û li piştperdeyê yên di rewşa xwedayên bi maske û bê maske yên sîtemê de ne.

Roja me ya îro, ya rastî di modernîteya kapitalîst de objektîvîzm bi saziyên dibistan û zanîngehan ên pozîtîvîst (têgihîştina zanîstê ya ku xwe tenê dispêre rastiyên maddî û fizîkî) ; subjektîvîzm jî bi her şêwaz saziyên xwe yên ruhaniyet û dîndariyê bi awayekî zexm û qehîm cihê xwe girtine û ji du aliyên ve sistêmê rewê dîkin. Ji rêbazê heqîqetê, jî rejîmekê zêdetir bi dondankiya sistêmê radibin. Weke sazî û kadroyên rewakirina desthilatdarî û îstîsmarê, bi qasî saziyên mêtîngerî û zora eşkere bi kêr tên. Careke din hêzên sistêmê yên bi gotinên 'desthilatdarî heqîqet e', û 'zanîst hêz e' bûne yek li pêşberî me ne. Navê listîka di sêgoşeya sermaye-zanîst-siyasetê de ku em dikarin weke 'şîrketê' bi nav bikin, gera li heqîqetê ye. Li derveyî vê listîkê her gera li heqîqetê ya dijminê sistêmê ye, yan tê tînekirin, yan jî dikişînin nava xwe û hewl didin wê bihelînin. Mane gelekî zêde ji dest çûye û li hemberî vê rewşê, şaristaniya maddî di qonaxa xwe ya pêşketî de dor li me girtiye. Ji xelesa hêza sermaye-zanîst-polîtîk mirov çawa dikare xwe rizgar bike? Ji Nietzsche heta Michel Foucault filozofên azadiyê li bersiva vê pîrsê geriyane û ev pîrs jî wan pîrsan nîne mirov karibe bersiva wê bide. Filozofên em behsa wan dîkin, li hemberî modernîteyê hukim dane ku 'civak hatiye xesandin' û 'mîrov miriye' jî lewra divê mirov van filozofan fêhm bike. Gelek nexweşî hene van hukmên filozofan piştrast dîkin; kampên mirinê, bombeya atomê, şerên qirkirina etnîk, talankirina hawîrdorê, bêkariya girseyî, zêde zêde tengavbûna jiyânê, pîrbûna kansêrê û nexweşiyên mîna AIDSê. Ji lewra jî gera li heqîqeta dijber jî gelekî hewce dibe.

Dema dîrokî di warê hûnandina rêbazên cihê yên nû û heqîqetan de berdar e, bi vê tespîtê mirov dikare bibêje; ihtîmala ku civak di asta koman de jî nû ve were avakirin zêdetir e. Ji wezîfeyên rojane yên pratîk in ku utopyayên azadî û wekhevîyê bi awayekî berçav di nava civakê de bêne avakirin. Ya li vir hewce dike nîrxê rîya mirov daye ber xwe û hêza îradeya (vîna) azadiyê ye. Em behsa wê demê dîkin ku eşq heqîqetê nêzî jiyana azad dibe. Gotina me ev e: HEQÎQET EŞQ E, EŞQ JIYANA AZAD E!

Wê wextê, hem weke rêbaz û hem jî rejîma heqîqetê em bi eşq bi pey jiyana azad nekevin, em ne karin xwe bigihînin zanîna hewcedariya me pê heye, ne jî em dikarin pêşengên nû û dinya xwe ya civakî ava bikin. Di çarçoveya van tesewirên xwe de em jî nêz ve li mijara zanîn û pêşengiyê binêrin.

D- EGER MIROV BAŞ WERE ANALÎZKIRIN WÊ GERDÛN JÎ BAŞ BÊ FÊMKIRIN

Em bi redkirina yên beriya Bacon û Descartes dest bi lêkolîn û lêgerîna xwe bikin. Piştî ku me dualîteyên obje-sûbje û ruh-beden red kirin, jî her aliyê ve li cih e ku mirov weke destpêk însên bixe bîngeha dabaşê. Em ne behsa dinyayeke mirov di navendê de û ne jî behsa nêzîkatiyeke humanîst dîkin. Em behsa rastiyên ku di mirov de gihîştine hev dîkin.

- 1- Weke kevirê bîngehîn ê maddeyê atom, hem di warê hejmarê û hem jî di warê rêzbûnê de bi awayê herî dewlemend heye û gihîştîye hev.
- 2- Mîrov di cihana biyolojîk de jî heywan û nebatan hemûyan zêdetir xwedî awantaja temsîliyetê ye.
- 3- Şeweyên herî pêşketî yên jiyana civakî ava kirine.
- 4- Cihaneke zêhnî ya gelek nerm û azad temsil dike.
- 5- Dikare metafîzîk bijî.

Ev xislet û taybetmendiyên em behsa wan dîkin; mirov dikare di zikhev de û yekpare heman demê li cem însên bibîne. Di vî warî de çavkaniyeke nedîtî ye. Bi awayekî yekpare

fêhmkirina vê çavkaniyê di heman demê de fêhmkirina gerdûna pêkhatî ya tê zanîn e. Bi kêmanî xwedî wê qîmetê ye ku ji bo fêhmkirinê destpêkeke rast e.

Sinorê herî dawî yê zanist gihiştîyê “kûantûm” û “Kozmos” dîtînen gelek balkêş ji me re pêşkêş dikin. Kûantûm wek pirtikên jêr atomê û pêlên fizîkî qadên nîpî nû li me vedikin. Bi vî awayî tespîtên cuda têne kirin, ji hiskirinê heta tercîhên azad, di heman demê de bûyîna du tiştên cuda, ji ber xwezaya mirov, pîvana mirov nikare ti car xwe ji nediyarbûnê xilas bike. Têgihîştina maddeyên bêruh û hişk bi temamî li aliyekî din têne hiştin. Berovajî gerdûneke heta dawiyê zindî û azad derdikeve pêşberî me. Di vê nuqteyê de sirra bingehîn bi taybetî di mirov de dijî. Em behsa îdealîzmê û subjektîvîzmê nakin. Em nakevin guftûgoyên felsefî yê têne zanîn. Em serwext dibin ku li gerdûnê ev çend cihêrengî li sinorê kûantûmê diqewimin.

Em dibînin, êdî ji pirtikên atomê jî wêdetir, di gerdûna pirtik-pêlan de bûyerên diqewimin, bi taybetî “zindîti” her cureyê hebûnê pêk tîne. Em dema behsa pêderxistin û hiskirina kûantûmê dikin ev vê rastiyê destnîşan dikin. Bêguman ev çend cihêrengiya xwezayê bi mejiyekî mezin û tercîheke azad dibe. Ji maddeyêke bêruh û hişk çawa ev qas nebat, çiçek, ruhber û mejiyê insan zêde dibe. Her çend tê gotin, metabolîzma ruhber ji molekulan pêk tê jî, em heta bûyerên ji molekulan, atom û pirtikên atomê, sîstema pirtik-pêlan wêdetir rave nekin, gengaz xuya nake ku em karibin cûrbecûrî û cihêrengiya xwezayê rave bikin. Bi heman awayî em dikarin kozmosê jî analîz bikin. Li ser sinorê dawî yê gerdûnê (eger hebe) bûyerên diqewimin dişibin bûyerên di kûantûmê de pêk tînin. Di vir de têgihîştina gerdûneke zindî derdikeve pêşya me. Gelo gerdûn bi xwe, nabe ku bi zêhn û maddeya xwe hebûneke zindî be? Di kozmolojiyê de ev pirsek e, her ku diçe zêdetir tê guftûgokirin.

Em dibînin, êdî ji pirtikên atomê jî wêdetir, di gerdûna pirtik-pêlan de bûyerên diqewimin, bi taybetî “zindîti” her cureyê hebûnê pêk tîne. Em dema behsa pêderxistin û hiskirina kûantûmê dikin ev vê rastiyê destnîşan dikin. Bêguman ev çend cihêrengiya xwezayê bi mejiyekî mezin û tercîheke azad dibe. Ji maddeyêke bêruh û hişk çawa ev qas nebat, çiçek, ruhber û mejiyê insan zêde dibe. Her çend tê gotin, metabolîzma ruhber ji molekulan pêk tê jî, em heta bûyerên ji molekulan, atom û pirtikên atomê, sîstema pirtik-pêlan wêdetir rave nekin, gengaz xuya nake ku em karibin cûrbecûrî û cihêrengiya xwezayê rave bikin. Bi heman awayî em dikarin kozmosê jî analîz bikin. Li ser sinorê dawî yê gerdûnê (eger hebe) bûyerên diqewimin dişibin bûyerên di kûantûmê de pêk tînin. Di vir de têgihîştina gerdûneke zindî derdikeve pêşya me. Gelo gerdûn bi xwe, nabe ku bi zêhn û maddeya xwe hebûneke zindî be? Di kozmolojiyê de ev pirsek e, her ku diçe zêdetir tê guftûgokirin.

Ji bo mirovê di navbera kûantûm û kozmosê de radiweste em dibêjin “mîkro kozmos”. Axir tu dixwazî her du gerdûnan; kûantûm û kozmosê fêm bikî, li mirov serwext bibe û ji hev derbixe! Ya rastîn mirov navika hemû pêhesîna ye. Çiqas agahî û zanebûnên me hene berhemên mirov in. Ji kûantûmê heta kozmosê di hemû qadan de agahiyên me mirov pêş de birine. Ya divê em lêbikolin pêvajoya pêhesîna mirov e. Ev bi maneyek din, dîroka tekamul û beridandina gerdûna me ya 20 mîlyar salî ye ku temenê wê bi qasî hatiye pîvan. Bi rastî mirov kozmosekî mîkro ye. Ji ber ku di wî de sîstema kûantûmê dimeşe. Em ji pirtikên jêr atomê û pêlan heta molekulên DNA yê pêşketî, beridandina dîroka maddeyê dibînin. Her wiha ji qonaxa herî jêr a nebat û heywanan heta qonaxa pêşketina mirov, hemû pêvajoyên pêşketinên dîrokî mumkîne werin dîtin. Bi awayekî ilmî baş hatiye dîtin ku genê mirov di hemû qonaxên biyolojîk de xwe dubare dike û mezin dibe. Qonaxên

pişt re bi civak û beridandinê tamam dibe. Bi beridandina civakê re jî zanistê digihîne qonaxa îro. Lewra hukmekî ilmê ye, ku dibêje; mirov xulase û kurtasiyeke gerdûnê ye.

Eger em şîroveya xwe ya li ser mirov berfireh bikin, em dikarin îdeaya hin faraziye û hîpotezan bikin. Eger di hemû materyalên mirov pêk anîne de zindîtî, pêhesîn û taybetiyên azadiyê nebûna, wek encama van hemû taybetiyan insan jî wê li cem pêhesîn, zindîtî û azadiyê pêş neketa. Ji tiştêki neyî, tiştêki nû dernakeve. Ev têngiştina me ya maddeyên bêcan pûç dike. Bêguman organizasyonek mîna cureyê insan û civak nebe, hebûnek xwedî agahî pêş nakeve. Lê belê di vê organizasyon û civakê de meteryalên rol dilizin, xwedî taybetiyên agahî, pêhesîn, watedarî û azadiyê nebin, agahî û zanebûnê jî nikaribin pêk werin û ev dabaşeke tê fêmkirin. Di cewherê xwe de eger tiştêk nebe, çima were afirandin? Li gorî vê nirxandinê, ne bi bandorên sivik ên ji xwezaya der ve û ne ji mirov bi awayekî Descarteswarî dibe xwedî agahî, van herdu şîroveyan jî piştrast nake. Fikir û ditina nêzî rastiyê ew e, ku taybetiyên di gerdûna kûantûm û kozmosê de diqewimin di mirov de jî têne jiyîn. Bêguman ev gerdûn di çarçoveya rêzik û pîvanên xwe yê xweser de dimeşe. Gerdûn di mirov de têne ziman. Encama jî vê tê derxistin ew e ku eger mirov baş were analîzkirin wê gerdûn jî baş bê fêmkirin.

1- Weke Cûre û Pêkhatiya Herî Baş a Maddeyê Mirov

Pêşî, weke kevirên atom jê pêkhatî têkiliyên zindî yê di navbera atoman û nava atomê de herî baş di mirov de têne teşxîskirin. Bi awayekî din, mumkîn e, mirov weke maddeyêke rêzbûyî ya difikire were tesewirkirin. Bêguman, bi vê tesewirê em mirov bi tevahî ji maddeyê pêkhatî nahesibînin û maddeyê jî ji hisa zindîtiyê bêpar nabînin. Madde li gorî xwe xwedî hisa zindîtiyê ye, mirov jî ji kombûna vê maddeyê wêdetir xwedî maneyekê ye. Bêguman bi vî awayî manedayîn hewldaneke dijwar e. Divê mirov di vê têngiştinê de li çavkaniya metafizîkê bigere. Ji bo têngiştinê em bi şêwazekî nerm û qayîşokî yê bê sinor diponijîn, heye ku ev yek ji dualîteya madde-maneyê bibuhure. Belkî jî armanca her tiştê zindî û ne zindî bihurandina jî vê dualîteyê be. Armanca maddeyê ew e ku bi mane bibe, armanca maneyê jî ew e ku ji maddeyê bibuhure. Heye ku hilma herî mirî ya eşqê mirov di vê dualîteyê de bibîne. Belkî jî dualîteya 'dehfdan-kişandin' bi xwe veguherîbe madde-maneyê. Wexta tê gotin di bingeha gerdûnê de eşq heye belkî jî mebest jê ev dualîte be. Mîna ku ev eşq di mirov de li ser himê herî bi hêz rûniştî be.

Eger mirov dualîteya perçik-enerjiyê weke himê bingehîn ê gerdûnê bifikire, bêyî ku xwe paşve bidim ez enerjiyê weke azadî destnîşan dikim. Ez bawer dikim ku perçika maddî jî pakêtoke enerjiyê ya di rewşa mehkûm de ye. Enerji maddeyêke rastî nîne; bi gotineke din ruhê maddeyê ye.

Li gorî min lêkolîna maddeya di mirov de rêbaza herî nêzî rastiyê ye. Wer xuya ye; li laboratûwarên modernîteyê yê bi awayekî dijwar hatine îzolekirin, mumkîn nîne mirov xwe li ser maddeyê bigihîne şîroveyê nêzî rastiyê. Jixwe di fizîka kûantûm de têkiliya di navbera 'ya çav li ser' û 'çavdêr' de qet rê nade pîvanê. Çavdêr dikare maddeyê biguherîne, ya çav li ser jî di şert û mercên laboratûwarê de dikare xwe ji çavdêr vedize, rizgar bike. Wê wextê fêhmkirineke rast tenê bi çavdêrî û çavê hundirîn mumkîn dibe. Jixwe jî mirov çêtir laboratûwar nabe. Bi vê rêbazê Demokritos karibû atomê keşif bike û rêbaza rast jî pirr ji mêj ve destnîşankiribû. Em nabêjin laboratûwar bê kêr e, em dibêjin; cihên prensîbên bingehîn di çavdêriya hundirîn û xweguhdarîkirinê de ye.

Em dikarin prensîba xwe hînê zêdetir xurt bikin. Bi tevahî qanûnên fizîk û kîmyayê mumkîn e, di mirov de nêzî bêqisûrê bê dîtin. Ti laboratorîya kîmya û fizîkê bi qasî di ya mirov de xwedî tevneke bi kapasîte nîne. Agahiyên fizîk û kîmyayê yên herî zêde nêzî rastiyê mirov dikare xwe di însên de bigihîne. Maneçêkirina ji têkiliya madde-enerjiyê dîsa bi şêweyê dewlemend di mirov de heye. Ew derfet heye mirov xwe di mejiyê însên de bigihîne yekîtiya madde-enerji-fîkrê. Gelo ev yekîtiya di mirov de taybetîyê gerdûnê ye? Tespîta me dikare me ber bi pîrseke wisa mezin ve bibe.

Tê fêhmîkirin ku di esasgirtina mirov de prensîba me ya yekemîn heta dawiyê xwedî potansiyela têgihîştinê ye. Ji lewra em dikarin weke prensîbeke rejîmê ya tekûz ji bo rêyêke bi esas a agahgirtinê û çawatiya heqîqetê bifîkin.

2- Weke Cûreya Pêşketî ya Cîhana Biyolojîk Mirov

Em dikarin dualîteyên zindî û nezindî bi mînakên dewlemend di mirov de bibînin. Di nav zindîtiyên darî çav de ya mirov xwediyê taybetiyên herî pêşketî ye. Pêşketina zindîtiyê di mirov de derketîye asta herî jor. Bi vê re beşê maddeyê ji bi pêşketina zindîtiyê di zikhev de û pêre gihîştîye asteke pêşketî. Bi serûberiya di maddeya meji de û pêşketina di zindîtiya wî de hînê ji tîjî sîrr e. Zanist der barê meji de xwedî agahiyên gelekî bi sînor in. Di meji de têkiliyên di navbera qabiliyeta maddeyê ya nîzami û zindîtiya qabiliyeta fikra mucered de bi dest xistiye, hînê ji weke pîrsgirêke mezin a keşfê li pêşîya me radiwest e. Em wexta behsa dewlemendiya mînakan dikin em behsa vî organê muhtesem dikin. Her weha di serî de dil, organên din ên bedenê bi serê xwe mûcîze ne. Ez hema yekser vê bibêjim; organên mirov ew çend kompleks in, nabe ku mirov ji lêkolînên tîbbî re bihêle. Bi yekîtiya tevahiya zanistan hêja ye, lêkolînên hînê baştir bêne kirin. Dualîteya ruh-beden a mirov di qada psikolojî û tîbbê de hiştin cehaleteke mezin e, û heta bi qasî qetlê gunehekî mezin e.

Di mînaka mirov de çavdêriya em li ser têkiliya zindî-nezindî bikin, divê mijarê bi hinek feraziyan rave bikin. Beriya her tiştî divê em qabiliyeta zindîtiyê weke potansiyelê di maddeyê de qebûl bikin. Eger ev qabiliyet nebûya, tevna maddî ya di mirov de wê bi zindîtiya fikir û his a ku jê gelekî pêşketîtir e, nikaribûya hevalbendîye bike. Eger wisa be, em çawa dikarin bi têgihîştîneke xurttir di maddeyê de xwe bigihînin potansiyela zindîtiyê? Bersiva yekemîn, divê dualîteya 'dehfdan-kişandin' li serê têgîna zindîtiya potansiyelê danîn. Ev prensîba xweser a di gerdûnê de tê dîtin, dibe ku manedar be, mirov wê weke potansiyela zindîtiyê şîrove bike. Ya duyemîn ji bi vê prensîbê ve girêdayî karektera pêlê ya bi perçikan ve em dikarin nîşan bidin. Em dikarin li vî dualîte û prensîba di gerdûnê de hebûn-valatîyê zêde bikin. Mirov nikare li hebûneke bê valatî, valatîyêke bê hebûn bifîkire. Eger em zorê bidin sînorên fikra xwe, ya rastî wexta mirov ji dualîteya hebûn-valatîyê bibuhure wê herdu jî ji holê rabin. Em dikarin çî navî li pêkhatina nû bikin? Ha ev ji pîrsa duyemîn a mezin e. Hinek weke hînbûne dikarin yekser bersiv bidin û bibêjin; 'xwedê' ye. Lê eger em di vî mijarê de nelezînin dibe ku em bigihîjin fikrên manedartir. Belkî ji em ê karibin bigihîjin maneya sirra jiyanê û bersiva wê.

Weke tê zanîn ji bo dehfdan û kişandinê karekterê pêlê yê perçik hewce dike. Karektera perçik a di her teyisandina pêlekê de heye, sedema hejmarê leza di saniyê de 300.000 km ye. Jixwe têgihîştina 'kunên reş' yên rohnîyê dadiqurtînin ji rewşa esrarengîn zêdetir giran dikin. Piştî ku hêza lezê ya tirêjê hat daqurtandin rastiya mirov bigihîjîyê çî ye? Yek ji pîrsên zor jî ev e. Eger em ji kunên reş re giravên enerjîya xam bibêjin, em ê ji enerjîya dîtîyê re çî bibêjin? Gelo gerdûn ji kuneke reş a ji dualîteya madde-kun pêk tê? Gelo di vî rewşê de madde ew e ku ya ne madde ye xwe nîşan dide û dike bê dîtin? Eger wisa be, gelo em nikarin vî gerdûna xwe dide

dîtin, weke zindiyeke mezin bibinin? Gelo di jiyânê de dualîte hemû vê dualîteya gerdûnê bi bir dixînin? Mînak hezkirin-nefret, qencî-xirabî, xweşikî-krêtî, rast-çewt dibe ku ev xwe nişandana vê gerdûnê bin? Mirov dikare pirsan bêserûbin bike. Lê eger em bi pirsên zanista em pêre dilebikin û nas dikin mijûl bibin, dibe ku hinê zêdetir me hîn bikin û bi kêr bîn.

Bi delîlan piştrast bûye madde enerjiya şidiyayî ya ketiye serhev e. Hevkêşeya navdar a Einstein tê zanîn. Tê gotin di navbera mirovê mirî û mirovê zindî de ferqa giraniya enerjiyê ya 18 gram heye. Gelo di rewşeke welê de zindîtî dibe sistemeke taybet a herikîna enerjiyê? Wexta ev enerji derdikeve û vala dibe, gelo hebûna xwe diparêze? Hingî gelo ruhparêziya di baweriya animîzmê de nayê piştrastkirin yan jî qet nebe nayê wê maneyê ku divê ev bawerî li ber çavan were girtin? Gelo ma nabe ku mirov têgihîştina dibêje; 'gerdûn tijî ruh in' yan jî peyva Hegel³ a 'mejiyê gerdûnê' (Geist) weke 'enerjî ruhê maddeyê yê zindîtîyê ye' binirxîne û weke têgihîştin, hiskirin û şîroveyeke ciddî li ber çav bigire?

Em dikarin pirsên bi vî rengî hinê zêdetir bikin. Ya girîng ew e, em ê têkiliya zindî û nezindîtîyê, ne bi dogmatîzma metafîzîk a serdema navîn şîrove bikin, ne jî bi cihêkirina obje-sûbje, ruh-beden a modernîteya kapîtalîst nêzî heqîqetê bibin. Ne prensîba hêza afirîner a jî derve can dide, ne jî dualîteya madde-ruh a jî mêtî ve di gerdûnê de heye dikarin têgihîştina me ya dewlemend a jiyânê rave bikin. Pirsên me kirin û mînakên me dan, nişan didin û rave dikin ka em çiqasî li ser dewlemendiya di mirov de bîpînjîn, em ê hêza xwe ya çavdêrî û lêkolînê xurt bikin, zindî û zindîtî jî di navê de şensa me wê hebe em bûyeran hemûyan (bûyerên mucîzewî jî di navê de) fêhm bikin.

Divê mirov bawer bike ku di gerdûnê de prensîbeke edalet û dadê heye. Ti pêkhatin bêyî şertên xwe û ravekirina xwe dernakeve holê. Xweza, di pêkanîn û çêkirinê de jî dîtina me wêdetir bi edalet e. Ji qabiliyetên me yên çavdêriyê yên şaşkirî û berevajîkirî divê mirov civaka şaristaniyê berpirsiyar bibîne, belkî bi vê tespîtê şîroveya me li cih be. Çêbûna mirov jî pêşketineke adil e ku pêk hatiye. Mirov dikare bibêje; bi tevahî nîzama gerdûnê, cîhana biyolojîk û pêkhatinê civakî di xizmeta hebûna mirov de ne. Ma jî vê mezintir edalet dibe? Eger dewlet û hiyarerşîya mezin a di civakê de ev rastî berevajîkiribin û ser van rastiyan girtibin, divê mirov weke berpirsiyarê vê jî dîsa van hêzên mirov ên berevajîkar bibîne. Hingî jî mirovên li pey edaletê diçin wê bi xwe wezîfedar bin. Ji bo edaletê yê/ya her cure mane û çalakîyê bike dîsa mirov e. Bêguman mirovên bibêjin 'ez li edaletê digirim' ew kes in ku divê daxwazkar bin, pêdivîyan bi awayekî manedar, çalak, rêxistinîkirî û bi dewamî bi cih binin.

Di cîhana biyolojîk de nirxandina pirr texlîdî û qonaxên beridandinê di nav perspektîfa me ya sereke de mumkîn xuya dike û hêsan dibe. Mirov bi saya derbasbûyîna di navbera molekulên zindî û nezindî de, dikare fêhm bike ka çawa nebat ber bi heywanbûnê ve beridîne. Zanist di van mijaran de têra xwe pêşde çûye. Tevî kêmasiyan û pirsên bêbersiv mane, em gihîştine dewlemendiyeke mezin a maneyê. Gerdûna nebatan bi serê xwe mucîzeyek e. Ji kevzeke seretayî ber bi dareke mêweyan a neditî, jî mêtîgan ber bi gulên bi stîrî beridîn hêza qabiliyeta zindîtîyê nişan dide. Jixwe delalbûna gulê û di asta xweşikbûna wê de bi stîriyan xweparastina wê, ji kesê herî korfêhm re jî dikare hinek tiştan bibêje. Aliyê herî balkêş ê beridandinê ew e ku qonaxa paşî qonaxa pêşî di xwe de dihewîne û weke parçe û endamekî dewlemendiyeke diparêze. Nebata herî dawî û paşî wekî ku xulaseya tevahiya nebatan be, bi rola 'dayikê' radibe û hebûna xwe dewam dike. Weke ku tê zenkirin, di beridandinê de (Dogmatîzma Darwînizmê) zindî hevdu tine nakin, dewlemend dikin, zêde dikin û hebûna xwe dewam dikin. Ji texlîdekî gelek texlîd, jî

kevza seretayî ber bi cûrbecûriyeke bêserûbinî pêşketinek heye. Divê mirov pirrtexlîdî û cûrbecûriyê weke ziman û jiyana nebatan fêhm bike. Ew ji xwedî malbat, xizm û heta carinan xwedî dijmin in. Ji lewra her texlîd û cins weke prensîb xwedî pergaleke parastinê ye. Hema bêjin; ti hebûn ji parastinê bêpar nîne.

Taybetmendiyeke din a ku divê mirov çavdêrî wê be jî zêdebûna bi cins û bê cins e. Zêdebûna bê cins yek ji şewazên zêde kevin ê zêdebûnê îfade dike, zêdebûna bi cins jî bi cotbûnê zêdebûna texlîda cinsên cihêwaz îfade dike. Nêrtî û mêtiya di yek endamê komekê de ji qonaxên derbasbûnê heta îro mane. Ji bo pirrbûn û cihêwazbûna texlîdan divê cinsiyet di komên cihê de temsîla xwe bibinin. Mêtî û nêrtî bi komên cihê ji hev nebin, nikarin xwe bigihînin cûrbecuriyê. Li vir em harîqayêke xwezayê re rûbirû ne. Zewacên xizman weke dewama vê nêrtî û mêtiya di komê de cih digirin. Di cotbûna van zewacan de em pirrî caran dibînin cins xwe li hev radikişînin, texlîdên bi felç derdikevin holê û ev yek jî weke encameke vê beridandin⁴ û tekamulê ye. Cihêbûna cins weke nêr û mê, di tevahiya gerdûnê de weke pîvanêke pêşketinê li ser hîmê nakokiyêke erênî, bi cihêbûnê (em jêre dikarin bibêjin diyalektîka pozîtîf jî) pêşketina xwe dewam dike. Pirr eşkere ye ku israra 'weke xwe mayînê' înkara pêşketinê ye. Baş tê fêhmkirin ku her gera li heqîqetê ya mutleq (fikra metafîzîk) ku bi prensîba 'her weke xwe ye' radibe, jê nayê gerdûnê şîrove bike.

Li gerdûnê dualîteya di her zerreyê de çawa ku di ti hebûnê de weke sedema pîrsgirêkê nayê dîtin, dualîteya di hebûna mirov de jî nabe ku weke pîrsgirêk were bi karanîn. "Gelo hebûn çima dualî ye?" bersiva em bidin vê pîrsê divê felsefî be. Analîza ontolojîk (zanista hebûnê) dikare li bersiva vê pîrsê (pîrsgirêk ne) bigere. Bersiva min ev e: hebûn ji bilî dualîteyê nikare hebûna xwe pêk bîne. Dualîte, şewazê mumkînbûna hebûnê ye. Jin û mêr bi rewşa xwe ya heyî nebin jî ango ne hev-alî bin jî dîsa nikarin ji dualîteyê xwe xilas bikin. Bûyera jêre ducînsî jî tê gotin ev e. Divê mirov matmayî nemîne. Lê dualîte her tim jî bo pêkhatina cuda meylîdar in. Bingehê mirov dikare jî bo mejiyê gerdûnî (Geist) li delîl bigere jî di vê meyla dualîteyê de dikare bigere. Yek ji aliyên dualîteyê ne xirab ne jî baş e, bi tenê divê cuda be. Eger dualîte bibin wekhev wê wextê hebûn pêk nayê. Mînak du jin an jî du mêr nikarin pîrsgirêka zêdebûnê ya hebûna civakî çareser bikin. Ji lewra bersiva pîrsa "Çima jin an jî mêr?" qîmeta xwe nîne yan jî eger divê bersiva vê pîrsê bê dayîn wê wextê divê bersiveke felsefî bê dayîn û bê gotin, ji ber ku gerdûn divê (neçar e, di wê meylê de ye, bi wî aqlî radibe, bi wê xwestekê) welê pêk bê.

Pîrsgirêkeke din a divê em balê bikişînin ser ji ew e, ka çima gerdûn dixwaze pêş bikeve? Bi awayekî rasttir, gelo taybetiya pêşketinê ya gerdûnê bi xwe delîlê zindîtiya wê nîne? Tiştêkî qabiliyeta xwe ya zindîtiyê tinebe, ma dikare pêş bikeve? Cîhana biyolojîk bersivdana vê pîrsê hêsan dike. Ji bo pêşketina biyolojîk pirseke din a girîng der barê îstîsnabûna 'dinya' me de ye. Bi qasî ku em dizanin û haya me jê heye, tê gotin, di gerdûnê de stêrkeke zindîtî lê hebe, nehatiye dîtin. Ev nêzîkatî bi xwe gelekî bi pîrs e. Berê pêşî divê em bi bîr bixin ku ji bo tespîtkirina tevahiya stêrkan, kapasîteya mirov gelekî bi sînor e. Pêşî (kelmêş) çiqasî karibe dinyayê şîrove bike, mirov jî gerdûnê ewqasî dikare (belkî) şîrove bike. Gotina 'mîrov dikare her tiştî zanibe' îdiayeke fikra metafîzîkê ya ji wesweseya wê ye. Ev, helwestek e, dişibe afirandina xwedê.

Ji bo mirov pêkhatina di gerdûnê de qewimiye rave bike, bi hejmaran anîna wê ya ziman û di nava hejmaran de fetisandina wê zêde bi kêr nayê û wê rave nake. Jixwe ji bo serwextbûna li hikmetên dinyayê, hîne em li destpêkê ne. Ji niha ve diyar jî nîne serwextbûn û têgihîştin ê me

rastî çî bine. Pirrî caran tê gotin 'Her zindiyek gerdûnek xwe heye' pêwîst e, mirov vê têgihîştinê piştguh neke. Dîsa mirov pêre gerdûnên din jî bifikirin, dibe ku hin aliyên din rave bike. Eger em mînakeke weha bidin, em ê baştir karibin qala mebesta xwe bikin: di bedena mirov de her şaneyê zindî li gorî xwe hebûnek e, û heta di şaneyên mejî de fikir çêdibe. Ma hucre û şaneyên bi vê xisletê dikarin bibêjin, bi qasî ku em difikirin, gerdûn heye? Li aliyekî din, ev şane haya wan jî mirov û gerdûna mezin a li dewrûbera mirov nîne. Lê ev rewşa em behsa wê dikin, hebûna mirov û gerdûnên mikro-makro jî holê ranake. Gelo nabe ku em mirov jî weke şaneyekê di vê gerdûna makro de qebûl bikin? Eger em bi hêsayî wêribin vê bikin, em dikarin jî aliyê cuda ve hukim li hebûna gerdûnan bikin. Mebesta me jî gerdûnên bi hev re ew e; eger her gerdûn girêdayî qonaxekê (sefheyekê) û pîvana pêlekê be, eger wisa tê şîrovekirin, hingî mumkîn e ku bi qasî neyê jîmartin gerdûn hebin. Sistema pêlê ya mirov jî zaye bi tenê yek jî van qonaxan e.

Bi van vegotinan mebesta me spekulasyon nînin. Em dixwazin jî fikra teng xwe xilas bikin. Em dixwazin jî xefika berevajîkirina bawerî û zanînê ya nîzama dewletê û hiyarerşiyê rizgar bibin. Pirraniya nexweşiyên rêbazê berhemên wan in. Dîsa van mekanîzmayên dewlet û hiyarerşiyê ku weke mekîneya derewan û çeloxwarîkirinê dixebitin, gelek fikrên rast jî tine kirine.

Cîhana heywanan bi serê xwe sistemek e. Di destpêkê de cinsê ku şaneyê hevbeş a heywan û nebatan temsîl dike, derketiye holê. Jixwe bi çavdêriyê baldarî wê bê ditin ku bêyî cîhana nebatan wê derbasbûna cîhana heywanan nebe. Jiyana nebatî şertê pêşê jiyana heywanan e. Ya girîngtir jî hebûneke pêşketî ya nebatan şertê hebûneke pêşketî ya heywanan e. Zinditiya potansiyel di cîhana heywanan de rê vedike li hisên pêşketî yên weke ditin, bihistin, êş, xwestek, hêrs û hezkirinê. Ji ber ku timî li pey xwarinê baz dide, hewce dike ku mirov birçibûnê jî nêz ve hûrûkûr lêbikole. Bi hêsayî mirov dikare tîkiliya bêparbûna jî enerjîyê bi birçibûnê re deyne. Careke din tîkiliya di navbera zinditî û enerjîyê de derdikeve pêşîya me. Bi dawîhatina li birçibûnê re ya ku diqewime ew e; enerjîya hewcedarî pê heye rezerv bûye û hatiye hilgirtin.

Pêdiviya bi tîkiliya cinsî jî hewce ye, jî nêz ve were lêkolîn. Ev pêdiviya xwe dijwar û bi arezû dide hiskirin, fonksiyonek e, dewamkirina jiyane îfade dike. Zêdebûn û kombûna enerjîyê di pêkhatina tîkiliya cinsî de dîsa tîkiliya wê ya bi jiyane re tene bira mirovan. Lê divê mirov tîkiliyên cinsî weke yekane sedema bi tenê ya jî bo dewamkirina jiyane nefikirin. Belkî jî yek jî rastiya pêşneketî ya jî bo dewamkirina jiyane rêya bi tîkiliya cinsî ye. Bi vê riyê, mirov tenê li gorî hejmarê jiyana xwe dewam dike.

Curbicurî û beridandin di jiyane de rê li ber dewlemendiyê vedikin. Wekî din, tîkiliya cinsî ne tenê xwesteka jiyane û dewamkirina wê ye, tîrsa jî mirinê, ya rastî mirinê bi xwe di nava xwe de hildigire. Her tîkiliya cinsî hinekî jî mirin e. Hin heywan hene piştî tîkiliya cinsî yekser dimirin. Wê wextê mirov dikare bibêje; zêde girêdana bi tîkiliya cinsî ve pêkhatina mirinê û rewşa jiyane ya herî paşketî bi bir dixe. Bi tenê mirov bikeve ber destê tîkiliya cinsî, ev rêya mirinê xurt dike. Tîkiliya cinsî çendîn wergere hisên hezkirin û xweşîkbûnê, çendîn bê jiyane, ew çend mirov nêzî bê miriniyê dibe. Di berhemên hunerî de hisa bê miriniyê encama vê yekê ye. Zêdebûna bi rêya cinsî, em dikarin weke şêwazekî parastinê şîrove bikin. Tu çendîn zêde bibî, tu dikarî his bikî ku tu heyî, tu yê dewam bikî û xwe biparêzî.

Çewtiyê gelekî mezin e ku mirov zewqa di çalakiya cinsî de weke 'eşqê' bi nav bike. Berevajî, zewqa girêdayî tîkiliya cinsî înkara eşqê ye. Modernîteya kapîtalîst seksualîte weke kansêrekê mezin kiriye û ev yek jî bi navê eşqê kuştina civakê ye. Eşqa rastî, ew heyecan e, jî zimanê pêkhatina gerdûnê tê hiskirin. Gotina mewlana ya dibêje; 'Di vê alemê de çî heye eşq e, jê pêve tev qal û qîl e' dibe ku bibe şîroveyê heqîqî ya eşqê. Kengî mirov karibû jî zewqa tîkiliya cinsî bihurî wê karibe behsa eşqê bike, ya rastî girêdayî dualî pêşketina asta azadiyê ya di

exlaqê mirov de ye. Di warê maddî de, têkiliya şehweta cinsî bi bêtevgerî û jidestdana azadiyê re heye. Ya rast ew e ku ne tenê têkiliya di navbera jin û mêr de eşqa di navbera hêmanên tevahiya gerdûnê de divê mirov bi ahenga pêkhatinê ya eşqê ve girê bide.

Pêşketina his û hestan bi serê xwe mucîze ye. Minak divê em ditinê çawa şirove bikin? Ji sedî sed diyar e ku ditin yek ji hêmanê herî pêşketî yê zinditîyê ye. Dîsa eşkere ye ku bêyî rohnîyê mirov nikare bibîne. Dîtin şêwazekî fikrê ye. Di serî de seksualîte, girîng e ku mirov bi tevahî taybetmendiyên zinditîyê weke awayekî fikrê bibîne. Zinditî bi xwe qabiliyeteke têgihîştin û hînbûnê ye. Di vê çarçoveyê de gotina Descartes a 'Ez difikirim, wê wextê ez heme' li cih e. Eger em hîne bi giştî binin ziman: em dikarin bibêjin, tevgera gerdûnê ya bi pîvan û rêzikan, hînbûn e. Lê dîsa jî hînbûna bi çavan pêşketineke muhteşem e. Ev gotin têne fêhmîkirin: 'Xwedê ji bo xwe bibîne gerdûn afirand.' Hukmê Hegel ê jî bo hay ji xwe hebûnê 'Geist' dibe madde têkildarî ditinê ye. Dibe ku ditin yek ji armancên pêkhatinê be.

Zewq û hisên êşê xwe weke zinditîya havyan didin hiskirin. Herdu his jî hayjêbûna ji jiyane bi bîr dixînin. Herçiqas bi zewq bibe ewqasî haya xwe ji jiyane dibe, jiyane qebûl dike; dîsa çiqasî êşê bikişîne ewçend haya xwe ji jiyane dibe, lê derdê jiyane nayê kişandin û dewamîkirin. Herdu jî ji bo hînbûnê du dibistanên baş in. Zewq û êş jî bo hînbûnê gelekî giranbuha ne. Zewq mirov baş hîn dike, lê dikare rê li ber her dînitîyê veke. Dîsa êş mirov baş hîn dike, ji lewra jî pirr bi hêz dike ku mirov qedir û qîmetê bide jiyane. Dawiya zewqê nêzî eşkişandinê ye, lê di dawiya êşê de şensê jiyaneke bi zewq gelekî zêde ye. Jiyan jî bo cihetiyên di navbera xwe de nişan bidin, xwe pirr bi zewq û bi pirr eşkişandinê hîn dikin û datînin holê.

Ji ber ku têkiliya di navbera jiyane û mirinê de têra xwe xwedî karektereke metafîzîk e, ya rast ew e ku mirov vê yekê di mijara civaka insên de bigire dest û li ser raweste. Di dabaşa heywanan de yek ji xususên divê mirov li ser raweste mijara goşt-xwarinê ye. Cihana heywanan bi tevahî xwe bi nebatan xwedî dike û wisa jiyana xwe dewam dike. Goşt-xwarin hewcedarî û pêdivîyeke nebenabe nîne. Lê komeke mezin a goşt-xwiran heye. Divê em van çawa rave bikin? Pirr zêdebûn gefan li jiyane dixwe û ev xusus dikare bibe hêmanek jî bo em mijarê jî hev derxînin. Bi têkiliya cinsî zêdebûn rêyeke dewama cinsan misoger dike, lê wexta ev zêdebûn sinorê xwe derbas bike, dikare derfet û îmanên jiyane tine bike. Minak bi lez zêdebûna mişkan dikare nebatan tine bike. Heywanên mîna pez û dewaran jî dikarin qîra nebatan binin. Her weha di cihana çivîkan de zêdebûneke bê tewazun heye. Di rewşeke welê de jî mar, şêr û baz li ser kar in, ev jî bi armanca tinekirinê nîne, jî bo cihana heywanan hebûna xwe dewam bike weke mecbûriyeteke derdikeve holê. Heye ku bi tehlûke be, mirov vê dabeşbûna rolan a di xwezayê de bê edaletî bibîne. Lê di vir de wezneke nazîk heye. Kengî ev wezin hat xirakirin û naverast tijî mar, şêr û baz bibin, hingî li dawiyê wê kêr heywan bimînin. Xwe bi serûberkirina sîstemên xwezayî tiştê gelekî balkêş e.

Em ê li ser zêdebûna bi têkiliya cinsî, girîngiya bi serûberkirina wê di civaka mirov de, cihê wê di dewamkirina jiyane de û têkiliya wê bi exlaq, bi awayekî berfireh binirxînin. Eger em mirov weke hêmanê bîngehîn ê mijara xwe destnîşan bikin û jî nû ve li têkiliya wî ya bi cihana biyolojîk re vegehin, em ê karibin bibînin ku bi tevahî xisletên jiyane di mirov de xulase hene. Bi tevahî xislet û taybetmendiyên jiyane yên em jî heywan û nebatan dizanin, em dikarin li cem mirov bibînin. Di vê çarçoveyê de em dikarin bibêjin ku mirov hem armanca pêşketina cihana heywan û nebata ne, hem jî warîsê wan e. Ruhberê di ser mirov re belkî mirov weke ferazyekê bifikire. Jixwe di mirov de qabiliyeta mezin a fikrê belkî jî dike ku pêkhatineke nû, hewce neke. Qabiliyeta fikir û hînbûnê ku xisleteke bîngehîn a zindîyan e, weke pêşketineke mejî li asta herî jor e.

Xwenaskirina gerdûnê bi mirov dibe. Ayeta di Pirtûka Piroz de dibêje; 'Ji bo bême naskirin min insan afirand' belkî ji bi vê maneyê ye.

Bêguman mirov ketina serhev a zindîtiya heywan û nebatan hemûyan e, berevajiyê wê ne rast e; ango hûn bi tevahî heywan û nebatan bidin serhev nakin mirovek. Di vir de hewce dike ku em mirov weke cihaneke cihê bigirin dest û li ser rawestin. Mebesta me ew nîne ku em bi têgihîştina gerdûnê ya 'navend-mirov' rabin. Ez qala panteizmê (yekîtiya xweza-xweda) jî nakim. Ez hewce dibînim ku ferqa mirov weke cinsekî xweser rave bikim. Mirov ewçend girîng e ku hewce ye bi awayekî cihê were nirxandin.

3-Weke Heqîqetêke Hatiye çêkirin Mirovê/a Civakî

Wê wextê girîng e ku em bibêjin; mirov di civakeke xweser de xwe pêkaniye û ji bo rejîm û lêgerîna heqîqetê rêbazêke manedar e, û hêja ye, em wî weke cins bikin mijara xwe.

Outbûna mirov ji 'prîmatan' di warê qonaxên pêşketinê yên cinsan de ji bo mijara me girîng nîne. Bêguman hem di cihana heywanan û hem jî di cihana nebatan de gelek mînakên bihevrebûnê yên dişîbin kom û civakan hene. Gelek cure û texlîd, heta kom hene, neçar in li gorî xwezaya xwe bi hev re bijîn. Dar bê daristan, masî bê col nabin. Lê civaka mirov jî weke wî xwedî xislet û taybetmendiyên cihêwaz e. Belkî jî civak bi xwe mirovê herî payeberz û bilind e. Yan jî civak ew organizasyon e ku mirovê jor û bilind afirandiyê, wê biafirine. Eger em mirov ji nava civakê biavêjin nava daristanê, ew ê nikaribe xwe ji prîmatbûnê xilas bike. Wexta em çend mirovên din wekî wî/wê bidin cem, ya dest pê bike, wê pêvajoyeke mîna li cem prîmatan destpê bike. Heman tişt jî bo cihana heywanan nabe. Ev rewş bi xwe jî nîşan dide ku qîmeta civaka mirov gelekî cihê ye. Rola avakirina mirov a civakê û avakirina civakê ya mirov jî bûyereke bêhemta ye.

Bêguman mirov nebe, civak jî nabe. Lê mirov eger civakê bi tenê ji koma mirovan bihesibîne şaşiyêke girîng e. Civaka bê insan jî prîmatan wêdetir nikare bibe tiştêk. Civaka bi insan dibe xwedî hêzeke mezin. Xwe digihîne hêzeke mezin a fikrê. Belkî jî biryara mirovekî (teqandina bombeyên nuklêrî) wê karibe dinyayê hemûyî wergerîne çolekê. Ev insan dikare derkeve ezmanan. Dikare veditin û keşfên bê sinor bike. Em ji bo hêza civatbûnê nîşan bidin van mînakên didin. Herçend avakirina civakê mijara 'sosyolojiyê' be jî ya em dixwazin ji hev derxînin û analîz bikin tiştêkî din e. Avakirina rejîma heqîqetê û xwegihandina zanînê, wer xuya ye; bê civak nabe. Her tiştê li cem ferdekî diqewime divê civakî be. Em li vir tenê behsa heywan û nebatan, û heta qala ew mirov ê warisekî gerdûna kîmyewî û fizîkî ye, nakin. Em behsa wî mirovê ku bi civakê çêdibe dikin.

Modernîteya kapîtalîst jî di navê de, sistemên şarîstaniyê hemûyan mirov ji dîrok û civakê qut girtin dest û lêkolan. Ya rastî, pêkhatin û fikir, û her çî tiştê der barê mirov de ji dîrok û civakê qut, weke berhema ferdên jor-civakê hatin destnîşankirin. Ji vir jî qralên tazî û li piştperdeyê, xwedayên bi maske û bê maske hatin veditin. Jixwe wexta em têgihîştina xwe ya der barê civakê de hûrûkûr bikin, em ê karibin van xweda û qralan hemûyan analîz bikin, û nîşan bidin ku jî kîjan fikrê tîn, fikra wan jî kîjan pêkhatinên civakî derketiye, û bi taybetî jî em ê destnîşan bikin ka çavkaniya wan çawa sistemên civakê yên zordarî û mêtîngeriyê ne.

Yek ji pîrsgirêka bingeşîn a rêbazê ye ku têkiliya civak-mirov manedar nîşan bide. Bacon û Descartes ku xwe gelekî zanistî dihesibînin, wexta pîrsgirêkên xwe yên rêbazê guftûgo dikin, wer xuya dike ku haya wan ji civaka di navê de ne nîne. Em îro baş dizanin ku civaka ew ketine bin tesîra wê, sistema dinyayê ya bi navê kapîtalîzmê ava kiriye. Li ser navê wê civakê îro welatên

mîna Hollanda û Ingilîstanê hene. Rêbazên ava kirine, ji wan fikrên civakê ne, derî heta ser piştê (heta dawî) li kapitalîzmê vedikin.

Wê wextê, eger em civaka mirov weke kategoriyeke bingehîn bigirin dest, em dikarin çi lêbikolin?

a- Civak pêkhatineke bi xisletên xwe mirov ji heywên vediqetîne ye. Me ev xusûs têra xwe rave kir.

b- Çawa ku civak ji aliyê mirovan tê avakirin, civak ji ferdên mirovan ava dike, çê dike. Di vir de xusûsa bingehîn a divê were fêhmkirin ew e ku civak an jî kom bi destê mirov, bi qabîliyeta wî hatine avakirin. Civak pêkhatineke jor-mirov nîne. Ji ber ku bi kûrahî di bîr û hafizeya mirov de cih girtine, Herçend ji totem heta xwedê weke nasnameyekê xwe nişan bidin jî di encamê de eşkere ew bi destê mirov hatine hûnandin. Eger insan tine be, civakeke totem û xweda dewam bike tine.

c- Civak ji aliyê dirok û mekan ve bi sinor in. Bi gotineke din, dema civak tene avakirin zemanekî wan û şertên wan ên cografîk hene. Avakirina civakan ji dirok û cografyayê qut tineye. Utopyayên civakan bê zeman û di her şertî de xeyalên tewş in.

Mijara dirokê, ji bo zindiyan bi giştî, ji bo mirovan bi taybetî zemanê ew pêve ne, îfade dike. Di serî de demsal gelek dem û dewran di pêkhatina cinsan de zarûrî ne. Jixwe ti pêkhatin tineye, dema xwe nebe. Tê fêhmkirin ku tégîna 'ebed-ezel' jî bi taybetî tenê ji bo 'guhertinê' ye. Ango ya naguhere û ya tenê bê zeman e, guhertin bi xwe ye. Têkiliya diroka bi civakê hînê zêde û dem kin e. Ji bo gerdûnê behsa milyaran salan tê kirin, lê ji bo civakan wexta behsa hezaran salan hat kirin, belkî tégîna demeke dirêj were bi karanîn. Demên zêde ji bo zeman tene bi karanîn, roj, meh, sal û sedsal in. Mekanê civakan jî bêtir têngiliya xwe bi hebûna heywan û nebatan re heye. Li herêma qutban û ekvatorê civak îstîsnaî hene. Dewlemendiya heywan û nebatan li herêmekê dikare ji bo civakan jî zemînekî baş çêke.

Gelek dinan û ekolên fikrê yên di nava rêûresma dewlet û hiyarerşiyê de avabûn, sistemeke ji mekan û diroka civakî qut, hewldan weke çarenûsekê li ser zêhnê mirov ferz bikin. Çawa ku tê îdiakirin; hin qehremanan dirok ava kirine, hin şîretkarên dinî û fikran jî sistemên din û fikrê yên ji civakê qut ava kirine. Fikra kapitalîst gelekî cih dide zanistê, lê tevî vê jî nemaze der barê civakê de fikra xwe dispêre ferd bi taybetî esas digire. Kijan sistema fikrê ya felsefî û dinî rê li ber çêbûn û şikilgirtina civakê vekirîye timî di tariyê de tê hiştin. Têra xwe îspat bûye; çawa ku zeman û mekanê civakê ferd ava dike, bi taybetî ferdên bi formasyonekê rabûne jî di şikildana siberrojê de roleke avakirinê bi cih tînin. Ji lewra jî pirsgirêkên rêbazê û têngihiştina li heqîqetê, hêmanên dirokî û mekanî weke şertên sereke ferz dikin.

Yek ji pirsgirêka bingehîn a rêbazê ye ku têngiliya civak-mirov manedar nişan bide. Bacon û Descartes ku xwe gelekî zanistî dihesibînin, wexta pirsgirêkên xwe yên rêbazê guftûgo dikin, wer xuya dike ku haya wan ji civaka di navê de ne nîne. Em iro baş dizanin ku civaka ew ketine bin tesîra wê, sistema dinyayê ya bi navê kapitalîzmê ava kiriye. Li ser navê vê civakê iro welatên mîna Hollanda û Ingilîstanê hene. Rêbazên ava kirine, ji wan fikrên civakê ne, derî heta ser piştê (heta dawî) li kapitalîzmê vedikin.

Wê wextê, eger em civaka mirov weke kategoriyeke bingehîn bigirin dest, em dikarin çi lêbikolin?

a- Civak pêkhatineke bi xisletên xwe mirov ji heywên vediqetîne ye. Me ev xusûs têra xwe rave kir.

b- Çawa ku civak ji aliyê mirovan tê avakirin, civak ji ferdên mirovan ava dike, çê dike. Di vir de xusûsa bingehîn a divê were fêhmkirin ew e ku civak an jî kom bi destê mirov, bi qabîliyeta wî hatine avakirin. Civak pêkhatineke jor-mirov nîne. Ji ber ku bi kûrahî di bîr û hafizeya mirov de cih girtine, Herçend ji totem heta xwedê weke nasnameyekê xwe nîşan bidin jî di encamê de eşkere ew bi destê mirov hatine hûnandin. Eger insan tine be, civakeke totem û xweda dewam bike tine.

c- Civak ji aliyê dirok û mekan ve bi sînor in. Bi gotineke din, dema civak têne avakirin zemanekî wan û şertên wan ên cografîk hene. Avakirina civakan ji dirok û cografyayê qut tineye. Utopiyayên civakan bê zeman û di her şertî de xeyalên tewş in.

Mijara dirokê, ji bo zindiyên bi giştî, ji bo mirovan bi taybetî zemanê ew pêve ne, îfade dike. Di serî de demsal gelek dem û dewran di pêkhatina cinsan de zarûrî ne. Jixwe ti pêkhatin tineye, dema xwe nebe. Tê fêhmkirin ku têgîna 'ebed-ezel' jî bi taybetî tenê ji bo 'guhertinê' ye. Ango ya naguhere û ya tenê bê zeman e, guhertin bi xwe ye. Têkiliya diroka bi civakê hîne zêde û dem kin e. Ji bo gerdûnê behsa milyaran salan tê kirin, lê ji bo civakan wexta behsa hezaran salan hat kirin, belkî têgîna demeke dirêj were bi karanîn. Demên zêde ji bo zeman têne bi karanîn, roj, meh, sal û sedsal in. Mekanê civakan jî bêtir têkiliya xwe bi hebûna heywan û nebatan re heye. Li herêma qutban û ekvatorê civak îstîsnaî hene. Dewlemendiya heywan û nebatan li herêmekê dikare ji bo civakan jî zemînekî baş çêke.

Gelek dînan û ekolên fikrê yên di nava rêûresma dewlet û hîyarerşiyê de avabûn, sistemeke ji mekan û diroka civakî qut, hewldan weke çarenûsekê li ser zêhnê mirov ferz bikin. Çawa ku tê îdiakirin; hin qehremanan dirok ava kirine, hin şîretkarên dînî û fikran jî sistemên dîn û fikrê yên ji civakê qut ava kirine. Fikra kapîtalîst gelekî cih dide zanîstê, lê tevî vê jî nemaze der barê civakê de fikra xwe dispêre ferd bi taybetî esas digire. Kijan sistema fikrê ya felsefî û dînî rê li ber çêbûn û şikilgirtina civakê vekirîye timî di tariyê de tê hiştin. Têra xwe îspat bûye; çawa ku zeman û mekanê civakê ferd ava dike, bi taybetî ferdên bi formasyonê rabûne jî di şikildana siberojê de roleke avakirinê bi cih tînin. Ji lewra jî pîrsgirêkên rêbazê û têgihîştina li heqîqetê, hêmanên dirokî û mekanî weke şertên sereke ferz dikin.

d- Yek ji xusûsên girîng jî ew e ku rastiyên civakî di karakterê avabûnê de ne. Pirrî caran mirov pê dixapin ku saziyên civakî û pêkhatinên wan rastiyên xwezayî dibinin. Rejimên rewakirinê yên sistemên civakî xwe weke wê hiç neguherin û pîroz in, pêşkêş dikin. Pirr bi rêkûpêk wez dikin ku xwediyê saziyên xwedayî ne, û wer hatine wezîfedarkirin. Di modernîteya kapîtalîst û civakê de gotina dawî tê gotin, saziyên liberal îdia dikin ku alternatîfa wan nîne, û heta hewl didin enjekte bikin ku 'dawiya dirokê' ye. Tim û tim behsa destûrên bingehîn û rejimên siyasî yên naguherin û nayên guhertin dikin. Herhal em dikarin bi dirokçeyê kin bibinin ku ev pêkhatinên naguherin û nahejin, temenê wan bi tevahî sedsalek jî nîne. Di vir de ya girîng ew e ku mirov bibîne çawa bi gotinên siyasî û îdeolojîk rojane fikir û îradeya mirov girê didin. Kulmozên îstîsmar û desthilatdariyê gelekî hewcedariya xwe bi vê retorîka siyasî û îdeolojîk heye. Bêyî retorîkeke xurt a îdeolojîk û siyasî rêvebirina civakên îro gelekî zehmet e. Ji ber vê yekê, organên medyayê gelekî pêşdebirine û xurt kirine. Dîsa pîrriya saziyên fikr û zanîstê bi kulmozên îstîsmar û desthilatdariyê ve hatine girêdan.

Em çiqasî karibin fêhm bikin ku rastiyên civakî ew rastî ne ku tim û tim hatine avakirin, em ê ewqasî ji karibin hukim bikin ku ji nû ve avakirin û xirakirina wan hewcedariyek e. Rastiyên civakî yên naguherin û nayên xirakirin nînin. Jixwe xirakirin û dejenerekirina saziyên zordar û mêtînger yek ji şertê jiyana azad e ku jê nayê gerin. Em wexta dibêjin; rastiya civakî, mebesta me bi tevahî saziyên maddî û îdeolojîk ên civakê ne. Ji ziman heta dîn, ji mîtolojiyê heta zanistê, ji ekonomiyê heta siyasetê, ji huqûqê heta hunerê, ji exlaq heta felsefeyê di qadên civakê hemûyan de rastiyên civakî timî di şert û mercên munasib ên zeman û mekan de têne avakirin, xirakirin, restorekirin û yên nû têne pêkanîn.

e- Girîng e ku mirov bi awayekî sêbjektîf li têkiliya ferd û civakê nenêre. Ferdên di nav dîrokê de şikil girtine, beşdarî tevahiya qadên civakî dibin yên ku zimanekî xwe yê diyar û rêûresmên xwe hene û me ew qadên behskirî jimartibûn. Ne weke ku ew dixwazin û li gorî dilê xwe beşdar dibin, li gorî rêûresm û saziyên civakê berê û bi nazenîni amade kirine beşdar dibin. Ji civakîbûna ferd re hewldaneke mezin a hînbûnê divê. Ango kengî ferd çanda rabirdûyê ya civakê dawerivand hinavê xwe, wê demê dikare bibe endam û mensûbê wê. Ji bo mirov bibe civakî, timî hewcedarî bi hewldanekê heye. Her çalakiya civakî di heman demê de çalakiyeke civakbûnê ye. Ji lewra ferd, ne ku weke dixwazin, li gorî civak dixwaze ava dibin û nikarin xwe ji vê yekê xilas bikin. Ji ber ku civakên li mêtîngerî û zordariyê vekirî bêguman civakên hîyarerşik û çîni ne, daxwaza azadî û berxwedanê ya ferd ji wê her hebe. Ferd wê civakbûnên bi koletiyê têne avakirin ti carî bi riza xwe qebûl neke. Dîsa wê qebûl neke ku bi civakên mêtînger, biyanî û cuda re bibe yek û wê li dijî asimilasyonê jî li ber xwe bide. Lê dîsa jî wê hewl bidin ferd di nava çerxên saziyên perwerdê û zordariyê yên civakê de bihelînin û heta tine bikin. Çerxên civakî wê mîna aş, bihêrin û li gorî xwe ji ar û hevîr amûran çêkin. Çi nakokiyên navbera saziyan, çi ji mirovê li ber xwe dide wê her tim di nav civakê de li gorî mêzînan li hev bikin û cihekî bigirin. Ne hêza civakê ya mutleq a helandinê heye, ne jî ferd şensê xwe heye bi tevahî ji civakê qut bibe.

Xulase, mirov dikare civakê bi helwesteke nêzî rastiyê li ser mînaka insan bi xebatekê, bi rêbaz û rejîmên heqîqetê bigire dest û bigihije encamên manedar.

4-Weke Zêhniyeteke Nerm û Azad Xwezaya Mirov

Zêhnê mirov gelekî di asteke nerm û qayîşokî de ye, ev yek jî dike ku xebatên me manedar bibin. Mirov xwezaya zêhnê insên nas neke, îdeyên heqîqet û rêbazê tewş in.

Dema me hewlda zêhniyeta mirov nas bikin, me timî behsa dualîbûna wî kir. Di mejiyê mirov de lob a rastê beşê pêşketî yê fikra hisî ye û di warê beridandinê de kevintir e, lob a çep a meji jî li gorî fikra analîtîk e, û timî li pêşketinê vekiriye, ji ber vê xisleta xwe gelekî nerm û qayîşokî ye. Di cihana heywanan de his û fikir nêzî asteke wekhev in. His bi refleksên bi şert û bê şert bersiva tiştên hîn dibin didin, ango pêdiviya wan bi cih tînin. Ev reaksiyonên di nava kêliyan de rûdidin. Heman reaksiyon li cem mirov jî hene. Mînak beden yekser bersiva agir dide. Ji bo vê hewcedarî bi fikra analîtîk nîne. Lê ji bo derketina girê Everestê hewcedarî bi analîzkirina sedan şert û mercî heye. Kengî jî bi tevahî şert û merc hatin analîzkirin, paşê biryara ketina ser rê tê dayîn. Di fikra hisî de para pêxapandinê nayê pirsîn. Xwestek û ajoyên hundirîn çawa reaksiyon nişan bidin, welê tevdigere. Fikra

analîtîk dikare bi salan biajo. Rêbaz, xebat û gera me ya li heqîqetê neçare xwe bispêre vê fikrê. Nîzama xebatê ya zêhnê me neyê naskirin, agahî û zanîna me der barê rêbaza rast û heqîqetê de wê xweber û sererast bin. Wê wextê berê pêşî divê em zêhnê bi xwe baş nas bikin.

Xisleta yekemîn a zêhnê me ew e ku gelekî nerm û qayîşokî ye. Em dikarin bibêjin, ji bilî zêhnê me bi tevahî tiştên di gerdûnê de çêbûne di warê hîlbijartina azad de şensê xwe pirr bi sinor in. Mirov mumkîn e ku qadên azadiyê bi neqebên teng bifikire. Em nizanin di pêkhatinên gerdûna makro û perçikên jêr-atomên de hîlbijartina azad çawa diqewime. Lê belê em dikarin li curbicuriya gerdûna heyî binêrin û vê yekê bi encama cîhana perçikan, bi tevgera nerm a di gerdûna makro de û bi qabîliyeta hîlbijartina azad a mumkîn dibe, fêhm bikin. Di mejiyê mirov de jî ev neqeba nerm û qayîşokî ya bi hêsayî ditewe gelekî fireh bûye. Herî kêr em di warê potansiyelê de xwedî asteke tevgerê ya azad a bê sinor in. Bêguman em ji bir nakin ku ev potansiyel tenê bi civakbûnê re wê çalak bibe.

Xisleta duyemîn a zêhnê me ew e ku nermbûna zêhniyeta me bi qasî ku li têgihîştinên rast vekiriye, li têgihîştinên şaş jî vekiriye. Li ser hîmê vê xislet û taybetmendiye, di tevna his, zext û nermbûnê de her keli dibe ku ji rê derkeve. Ji ber vê bi mekanîzmayên êşkence û zextê yê armanca wan nêçira hisane politikayên gêzerê⁵ esas tene girtin û ev yek jî bi xapandin û kirinên çewt re tene meşandin. Nîzamên hiyarerşî û dewletê yê bi hezarên salan e, li ser zêhna mirov zordestiya xwe danîne, bandorên gelekî mezin lê kirine, hema bêje zêhniyeteke li gorî xwe ava kirine. Yek ji xisleta zêhnê ew e ku pirrî caran bi xelatdayînê dibe nêçir. Li hemberî vê, zêhnê me xwedî xisleta berxwedanê ye, ji bo dîtina rêya rast û xwe gihandina heqîqetên mezin jî taybetmendiyan bêhemta nişan dide. Di van wêşên mirovên mezin de rola zêhna wan a serbixwe diyarker e. Hîlbijartinên azad herî zêde kengî zêhn serbixwe dibin pêk tên. Di navbera têgihîştinên dewlemend û serxwebûnê de têkiliyeke nêz heye. Ji serxwebûna zêhnê mebest ew e ku hîne zêdetir dikare bi pîvanên adil tevbigere.

Me got, di binê têkiliya edalet û rastiye de pergala gerdûnî heye. Wê wextê mirov dikare bibêje; zêhnê karibe adil bibe, li gorî pergala gerdûnê ew zêhn e ku şensê hîlbijartina azad bi dest xistiye. Ji bo vê jî dîroka azadiyan weke hêzeke mezin a perwerdekar (dîroka civakî) zêhnê me perwerde dibe û ji hîlbijartinên azad re amade dibe. Nêzikatiyên psîkoanalîtîk hewl didin kûrahiya zêhnê me bipîvin ku her diçe zêde dibe. Psîkoanalîzm weke qadeke nû ya zanînê her diçe girîngiya wê zêde dibe. Lê belê psîkoanalîzm bi serê xwe ji bo gihiştina agahiya rast û kêrhatî têrê nake, ji ber ku ferdê/ferdî serbixwe digire dest. Ango tu mirov ji civakê qut bigirî dest ev yek wê rê li ber agahgirtineke ne tekûz û kêr veke. Ji bo vê kêmasiyê temam bike vê gavê sosyopsîkoloji jî diyar e rola jê tê xwestin nalîze. Ma sosyoloji hîmê wê rast hatiye danîn ku sosyopsîkoloji encamên rast bide. Bi psîkolojiyê em dikarin zêhnên mirovan baş nas bikin. Em dikarin mirov weke super-heywan bi psîkolojiyê nas bikin. Lê belê em Ji bo naskirina mirov weke heywanekî civakî, hîne em li serê meselê ne.

Em têdigihên, eger bêyî ku em pêkhatina zêhnê xwe baş nas bikin sistema rêbaz û zanînê bisewirînin, encamên serketî jî êdî xweber û tesadûfî ne. Lê em zêhnê xwe rast û bi kûrahî nas bikin û bigihînin pozîsyona azad-hîlbijartinê (azadiya civakî), ji bo têgihîştineke rast, rejîma zanînê

û rêbaza me wê bersivê bidin. Di van şertan de xebatên me yên li gorî rêbazê tevî agahiyên rast ên ghiştine hev, wê ihtimala ku em bibin ferdên azad û civakeke azad mezintir bikin.

5- Weke Heyîneke Dikare Metafizîk Pêk Bê Mirov

Xisleta mirov a di karekera metafizîk de ji alî sistematîka agahî û rêbazê ve mîna keke bê hemta ye. Rêbaz û zanista xwegihandina agahiyê (epîstemolojî) kengî xisletên mirov ên metafizîk hatin analîzkirin dikarin hînê bi kêr bîn. Ji bo avakirin û afirandina metafizîkê serwestbûna li mirov dibe mijareke girîng a lêkolînê. Yek ji pirsgerêkên civakî ya herî kêr hatiye analîzkirin ew e ku em negihîştine wê astê; em mirovê metafizîk nas bikin. Mirov çawa dibe metafizîk? Sedema vê kîjan pêdivî û hewcedarî ye? Aliyên wê yên erênî û neyênî çi ne? Bê metafizîk jîyan dibe? Taybetmendiyên sereke yên metafizîkê çi ne? Gelo metafizîk bi tenê di qada fikir û dînî de ye? Têkiliya di navbera metafizîk û civakê de çi ye? Weke tê zanîn û bawerkirin, gelo metafizîk di jberê diyalektê ye, mirov dikare bi wê bi sinor bike? Em dikarin pirsan di vî warî de zêde bikin.

Madem mirov sêbjeya bingehîn a zanîna me ye, hingî divê em ji wêfên bingehîn ê vê sêbjeyê, fikra metafizîk û sazîyên wê nas bikin; naxwe wê îdîa me ya xwegihandina agahiya têrûtîjî ji vê çavkaniyê kêr bimîne. Em behsa qadekê dikin ku çî sosyolojîyê, çî jî psîkolojîyê ji xwe re hîç nekirine derd û pirsgerêk. Di serî de qada dînî, gelek êkolên fikrî weke metafizîk hatine qebûlkirin, û vê yekê kiriye mirov nikaribe ji nava pirsgerêka metafizîkê derkeve. Metafizîk yek ji xisletên sereke yên mirovê civakî ye, û di hîmê nêzîkbûna me ya pirsgerêka metafizîkê de ji ev taybetmendiya wî heye. Metafizîk avakirineke civakî ye ku mirovê civakî nikare jê bigere. Eger em mirov ji metafizîkê bikin, em ê wî/wê yan weke heywanekî super (Ev têgîna Nietzsche ji bo Elmanan bi kar anîye di dema Elmanya –Nazi- de hatiye îspatkirin) yan jî weke wergerînin kompûtûrekê. Mirovatîyek e ku ghiştîbe vê astê, gelo çiqas şensê wê heye weke mirov bijî?

Em niha binêrin ka mirovê metafizîk çî ye.

- a- Exlaq xisleteke mirovê metafizîk e.
- b- Dîn xisleteke girîng a metafizîkê ye.
- c- Tevî şaxên xwe hemîyan huner dikare tenê weke metafizîkê bê binavkirin.
- d- Mirov civaka sazibûyî, û heta civakê bi tevahî weke metafizîkê bi nav bike, li cih e. Bi gelek xisletên din ku em karin rêz bikin, gelo mirov çima û çawa dibe metafizîk?

Yekemîn, kapasîteya fikrê ya mirov e. Weke gerdûna hay ji xwe bûyî mirov, ji bo dehşeta (hem ji alî êşê, hem ji alî bexteweriyê) ketiye navê bidebirîne, neçar maye xwe weke hebûnek di serfizîkê re ava bike. Jixwe wekî din nikaribû ji heqê bextewerî û êşên fizîkî derekta. Ji bo mirov karibe xwe li hemberî şeran, mirin, şehwet, xwestek, delalî û wekî din ragire sazî û fikra metafizîk hewcedariyên welê ne, dest ji wan nabin. Hewcedariyên behsa wan tê kirin ji ji bo pêk werin; xwedê tine be, xwedê tê vedîtin, hûner tê çêkirin, agahî û zanîn tê pêşdebirin.

Ji aliyekî din ve, mirov metafizîkê weke ji fizîkê wêdetir bifikire, ne hewce dike bê mehkûmkirin û ne jî pesnê wê bê dayîn. Ya rastî, hebûnek e, herî zêde zorê dide sinorên metafizîkê, mirov e. Mirov ji fizîkê wêdetir metafizîkê diji û sedema vê yekê jî ji karekera wî ya ontolojîk e. Ti maneya xwe ji nîne ku mirov tenê weke fizîk mayîne biparêze. Ya rastî, tenê weke fizîk mayîne wê rê li ber bi navkirina 'mirovê mekanîk' veke. Ev, ji alî Descartes ve ji zû ve bi têgîna weke 'ruh' hatibû binavkirin ku ravekirineke wê ya zanistî tinebû, û bi vê xwestibû xwe ji vê pirsgerêkê xilas bike.

Ya duyemîn, civak bêyî exlaq dewam nakin. Ji bo vê jî hewcedarî bi metafizîkê heye.

Civak tenê bi hukmekî azadane dikare bi exlaq were bi rêkûpêkkirin. Sovyeta Rûsyayê û Firewnên Misrê tevî rasyonelîteya xwe hemûyî jî hilweşîyan. Em dikarin vê jî bi mehrûmbûna wan a ji exlaq rave bikin. Rasyonelîte bi serê xwe nikare civakê dewam bike. Belkî karibe civakê bike mîna robotan, yan jî heywanekî pêşketî, lê nikare mîna insan biparêze. Em hinek taybetmendiyên exlaq bijmêrin: xweragirtina li êşê û bi cihanîna hewcedariya wê, bi sînorkirina zewq, xwestek û şehwetê, zêdebûna mirovan ne fizîkî bi pîvanên civakê ve girê dide; li gorî terciha guhdan û guhnedana rêûresman û dîn biryarê dide. Mînak; têkiliya cinsî ya mirov pê zêde dibin bi pîvanan girê daye û ev li cem mirovan hewcedariyeke pêwîst e. Em zêdebûna şênîyan kontrol nekin civak dewam nake. Ev mijar bi xwe jî pêdiviyeye zêde bi exlaqê metafizîkê nîşan dide.

Ya sêyemîn, mirov bi hunerê xwe cihaneke xwe ya xas bi xwe diafirîne. Civak tenê bi afirîneriyên di qadên bingehîn ên weke deng, resim, mîmarî û wekî din de xwe dewam dike. Ma mirov li civakeke bê muzîk, edebiyat û mîmarî dikare bifikire? Afirîneriyên di van qadan hemûyan de tene maneya metafizîkê. Bi van afirîneriyên civak dewam dike û bêyî wan civak nikare dewam bike. Huner bi têgihîştineke metafizîk hatiye hûnandin û hewcedariya insan a estetizmê tedarik dike. Mirov çawa dikare bi exlaq qencî û xirabiyê jî hev bike û maneyê bidîyê, bi hukmê xweşik û nexweşik jî maneyê dide tevgera hunerî.

Ya çaremîn, qada rêveberiya politik jî bi gelek hukmên metafizîk tijî ne. Qada politik bi xwe pîr bi xurtî ji avabûnên metafizîk pêk tê. Em nikarin politikayê bi qanûnên fizîkî rave bikin. Jixwe rêveberiya bi qanûnên fizîkî yên zêde robotî ye; bi dirûvekî din 'rêveberiya kerîyan' a faşizmê ye. Eger em bibêjin; di qada politik de maneya tevgera azad heye, wê wextê em careke din karektera metafizîk a mirovê politik destnîşan dikin. Gotina Aristo ya dibêje; 'Mirov heywanekî politik e' zêdetir vê rastiyê bi bira mirov dixê.

Ya pêncemîn, bi taybetî divê em bibêjin; qadên mîna huqûq, felsefe, dîn û heta qada zanistî (scientism) bi metafizîkê barkirî ne. Em dizanin di civaka dîrokî de ev qad bi tevahî ji aliyê çend û çawatiyê bi berhemên metafizîk tijî ne, û barkirî ne.

Piştî ku me di jiyana ferd û civakê de giraniya metafizîkê tespît kir, em niha dikarin ji bo nêzikatiyên hinê manedar gav ber bi pêş ve biavêjin.

1- Nêzikatiyên metafizîk di diroka pêşketina xwe de xwe yan bi tevahî mezin kirine û weke heqîqeta bingehîn nîşan dane, yan jî ji aliyê dijberên xwe ve hatine rexnekirin û bi tevahî weke qadeke qelq û dekûdolabekê hatine dîtin, weke gotin û têgihîştinên mirovan dixapînin û rastiya wan nînin, hatine hesabandin. Di herdu nêzikatiyan de mirov dikare îdia bike ku yan haya wan ji têgihîştinên civaka dîrokî nînin yan jî mijar zêde mezinkirine û nepixandine. Xusûsa herdu têgihîştin jî haya wan jê nebûye ew e ku metafizîk ji kîjan xislet û hewcedariya civakî peyda bûye. Beşê metafizîkê mezin û bilind dike, têkiliya bi cihana fizîkî re daye aliyekî, mîna ku bêserûbinî azad be, xapiyaye. Kesên di vî beşê de têkiliya fikir û ruh bi cihana maddî re yan înkâr kirine yan jî berevajî kirine ku di nîzamên ser xwedayî re gelek caran insan rakirine payeya xwedê, di cihana fikrê de bist bûne û zêde mezinkirine. Bêguman bûyerên em behsa wan dikin, bandora nîzama dewlet û hîyarerşiyê li ser wan zêde ye.

Beşê girîngiya metafizîkê înkâr dike jî, cihana materyalist, şaristaniya maddî di van demên dawî de rasyonallîte⁶ û pozîtîvîzm kiriye ala xwe û êrîş dike, dibêje: her tiştê bêhna metafizîkê jê tê nexweşî ye, amûrên xapandinê ne, divê bi tevahî bêne redkirin. Lê paşê pê hat hisîn ku bi taybetî pozîtîvîzm û rasyonallîteya modernîteya kapitalîst xwediyê wê ye, rê li ber têgihîştina jiyane ya 'keriyê faşîst', 'mîrovê robot-mekanîk' û 'sîmulasyonê' û her wisa tinekirina hawîrdorê û hilweşandina civaka dîrokî vekir. Pîrr zêde girêdana bi qanûnên fizîkê, hilweşandina civakê û jihevdeketina wê bi xwe re tine. Bi vî awayî jî îspat dibe ku 'zanîst' metafizîka herî xirab e. Eger maneyeke jiyana civakî hebe! Divê ez bi girîngî bibêjim; têgihîştina 'zanîstî' meteryalizma herî seresere ye, pîsporekî baş ê perwerdekîrî yê îstîsmar û desthildaran e, ango bi zanebûn an jî bi nezani di wê rewşê de ye ku xwe herî zêde dixapîne û şewazekî bermahiyê metafizîkê temsîl dike.

2- Yên li herdu aliyan cih nagirin û mîrov dikare wan weke 'nihilîst' jî bi nav bike, dibêjin ew neçar nînin li herdu aliyan cih bigirin, alîgirî an jî dijberiya metafizîkê hewce nake û îdîa dikin ku mîrov dikare tam serbixwe bijî. Ev tof û komika bê zîrar xuya dike û wer disekine, divê mîrov bibêje ku ya rastî, komika herî bi tehlûke ye. Qet nebe herdu aliyê din îdealên xwe yê mezî hene. Haya wan jî buha û nîrxên temsîl dikin heye. Di şikildana civakê û jî nû ve avakirina ferd de xwedî gotin in. Lê komika tam serbixwe, tevî ku di nava civakê de û bi nîrxên wê dijî, bi helwesteke nihilîst (înkârwarî) bawer dike ku wê bi jiyaneke ne ji wir karibe bijî. Ew beş e ku herî zêde nêzî metafizîkvanên 'zanîstî' ne. Modernîteya kapitalîst hejmara vî beşî zêde dike. Ev beş jî hêmanên civakê yê tîkçûyî, jihevdeketî û avêtine valatîyê pêk tîne. Di heman demê de mîrov dikare bibêje ku ev beş herî zêde nêzî heywantîyê ye. Holîganên fûtbolê herî zêde nêzî vî beşî ne, û mînakeke wan nişan didin. Komên mîna wan bi lez zêde dibin. Bi van mînakên mîrov dikare îspat bike ku modernîteya kapitalîst kansêrê çawa weke şewbê belav dike. Herdu helwestên dîrokî yê der barê metafizîkê de di encamê de di têgihîştina zanîstî ya pozîtîvîst a modernîteyê de dibin yek. Dîne wan metafizîka kirasê xwe guhertî pozîtîvîzm e, xwedayê wan jî dewleta netewe ye. Xwedayê maskeya xwe derxistî, bi şiklê dewleta netewe di civakên modern hemûyan de bi remz û rîtuêlên berfireh tê pîrozkirin.

3- Ez difikirim ku mîrov dikare bibe xwedî helwesteke hînê bi tewazun û ev yek jî hem hewce ye, hem jî mumkîn e. Ya rastî, divê mîrov metafizîkê weke şiklekî avakirina civakê bizanibe û di polîtîka, huner, exlaq û fikrê de metafizîkeke nêzî 'qencî, delalî, azadî û rastîyê' bibîne û pêşxistina tiştêkî wisa jî weke wezîfeyêke bîngêhîn qebûl dikim. Mîrov ne bi tevahî qebûl bike, ne jî bi tevahî red bike û ne jî mîrov bikeve nav fikrên beredayî yê serxwebûna tam; divê mîrov weke di dîroka civakî de timî hatiye dîtin gera li 'xweşikî, delalî, qencî, azadî û rastîyê' dewam bike ku ev cewherê 'jiyana bi fazîlet û feraset' e. Ez bawer dikim ku di civakê de ya jiyane manedar dike, hunerê vî jiyana bi fazîlet e.

Bêguman em mehkûmê metafizîkan nînin. Lê em nikarin jî dîtin û pêşxistina 'qencî, delaltir, azadtir û rastir' bigerin. Çawa ku çarenûsa me nîne, em bibin mehkûmê xirabî, krêtî, koletî û çewtîyê, her wisa şewazê jiyaneke rast, azad, delal û qenc jî ne bê îmkân e. Weke alternatîfa herî xirab, em mehkûmê jiyana 'nihilîst' nînin ku bê berpirsiyarî û bêgavî (di serî de modernîteya kapitalîst bi tevahî pergalên dewletdar û hiyarerşik) rê li ber vedikin. Pevçûn û pevketina di vî warî

de bi qasî dirokê, ji demên destpêkê yên avakirina civakê dewam dikin. Di roja me ya îro de aliyê vê mijarê yê xweser ew e ku di dema jihevdeketina sistemeke weke moderniteya kapitalist de diqewime; ev ji ji bo gera li qencî, delalî, azadî û rastiye helwestên nû yên çalakî û fikrên xweser ên têkoşinê ferz dikin û hewcedariya ji nû ve avakirina civakê nişan dide. Ji bo vê jî hewcedarî bi xebat û hewldanên bi xwestek ên di asta eşqê de hene, her wisa gera li rêyên herî zanistî yên nû (rêbaz û rejîma heqîqetê) jî hene.

E- XWEZAYA CIVAKÎ Û HEQÎQET

1- Pênasekirina Heqîqeta Civakî

Civakbûyîn weke rastiyeke hatiye avakirin a esas afirîneriyeke mirov e. Bêguman em di wî de mîqdara maddeyê û pêşketina wî ya biyolojîk ji neditî ve nayên. Em dizanin ku ev weke rastiye fizîk, kîmya û biyolojîyê tene lêkolîn. Her weha antropolojî û psikolojî yên mirov weke cins û zêhn lêdikolin di qada xwe de maneyê çêdikin. Herçend em rexne ji bikin, tiştên em ji rewşa parçebûyî ya zanistê hîn dibin hene. Em timûtim behsa asta cihêwaz a serwextbûnê ya rastiya civakî dikin, em vê dikin da ku ferqa wê ji zanistên din were fêhmkirin. Eger em vê ferqê nebinin, em ê jî bikevin şaşiya mezin a pozîtivist ketinê û em ê nikaribin xwe ji nexweşiya 'zanistiyê' rizgar bikin.

Xwezaya civakî bi xwe hebûneke welê ye, mejiyê xwezayê herî zêde li cem heye. Belkî mirov hêmanên cihê yên zêhniyetê bifikire di cih de neyê dîtin, lê zanist ji civaka dirokî hat qutkirin û di xizmeta şaristaniya fermî de bezandin û xistin roleke welê ji desthilatdariyê re kirin çavkaniya hêzê ya herî berhemdar û ev jî dike ku em bi giringî zêhniyeta jiyana şaristaniya demokratîk û avabûna wê di ber çavan re derbas bikin. Zanist û hegemondariya îdeolojîk a şaristaniya fermî weke zêhniyet û avabûna wê, tevahiya dirokê timî çalakiya li dijderketina wê û pêkanîna alternatîfa wê dewam kiriye. Têkoşîna îdeolojîk û tevgerên zanista alternatîfê her tim hebûn. Şaristaniyên klasîk ji wan sisteman in ku herî zêde pêşketina mejiyê analîtîk îstismar kirine. Ji bo rastiya îstismarkariya xwe veşêrin û ser bigirin, serî li her cure xapandinên tewşo mewşo dane, ji çavîyên form û nişanên xeyalperest gelekî sûd wergirtine. Di qada mîtolojî, dîn, felsefe û zanistê de rastiya xwe ya maddî weke rastiya giştî ya civakî pêşkêş kirine, û timî hewldane bidin qebûlkirin ku ji bilî heqîqeta wan gera li heqîqetê hewldaneke tewş e.

Li ser vê îdeala 'tekperest', şopên sermaye û yekdestdariyê yên xwe weke 'rêya yekane û tek a rast' dibinin heye. Ji ber ku ew xwe bi vî awayî ferz dikin. Gelek rengên cuda yên Xwezaya Yekemîn û Duyemîn hene, lê mîna ku van rengan bi rengê gewr boyax bikin û hewl dane bidin qebûlkirin ku rengê bi tenê gewr e. Ji nîrxê zêde yê berhevkerî bi mîqdareke gelekî kêr weke sermayeya entelektuel bi kar tînin û bi vî awayî ti carî hegemondariya îdeolojîk kêr nekirine. Sistemên wan ên dibistan û perwerdeyê bûne cihê jiberkirina şêwazên wan ên jiyane. Zanîngeh, qada lê heqîqet û nasnameya civakî weke ya xwe qebûlkirin ne, weke qadên înkâr û li derve hiştinê hatine bi karanîn. Avahî û naveroka zanistê, li ser navê objektîvbûnê bi ihtîmam hatiye tenzîmkirin ji bo rastiya civaka dirokî ya xwezaya civakî bike obje û wê ji rola sêbje (kirdar) derxe. Mekanîzmayên li ser xeteke hişk a şaristaniyê weke form û pîvanên gerdûnî yên îdeal hatine pêşkêşkirin.

Ez yeqîn nakim ku diroka xwezaya civakî hem paradigmatîk hem jî ampîrîk gihiştîye maneya xwe. Nivîsên li ser dirokê yên ji wan re diroka civakî tene gotin, ji beşên zêde parçebûyî yên sosyolojiya pozîtivist wêdetir ti maneyê îfade nakin. Ji teswîrkirina parçeyekî yekpareya beden wêdetir naçin.

Heta paradigma modernîst a kapîtalîst li dawiyê neyê hiştin, bihêlin heqîqeta dîrokî were fêhmîkirin, wê ji dîroka dînan zêdetir ser heqîqetê bigire û bê mane bike. Ev nêrtina paradigmîstîk a Marks encamên wê yên dîrokî di roja me ya îro de baştir têne fêhmîkirin. Dîroka şaş, tê maneya pratîka şaş. Bi giştî şarîstaniyê û bi taybetî jî nêzikatiyên paradigmîstîk û ampîrîk yên modernîteya kapîtalîst heta li dawiyê neyên hiştin, xwe gihandina nêzikatiya paradigmîstîk û ampîrîk a xwezaya civakî pêk nayê. Ya ez li vir dikim, herçiqasî bêyî amadekarî be jî xwe li caribandinekê radikişînim.

Dîrok sê şiklên civakan an jî şêwazê wan nas dike: civaka klan a destpêkê, dewleta çînî yan jî civaka şarîstaniyê û civaka demokratîk. Nêzikatiyên dîrokê weke xeteke dûz digirin dest û pêşketina li ser vê xetê bi navê civaka destpêk, koledarî, feodal, kapîtalîst û sosyalîst kategorîze dikin jî dogmatîk in. Bi gotîneke din nêzikatiyên bi vî rengî îdealîst û qederwarî ne. Ya girîngtir, li gorî bi navkirina min hersê şêweyên civakê jî li ser xeteke dûz pêş nakevin. Ev nêzikatiya me nêzî sistemekê ye ku li dora xwe hûrûkûr û berfireh digere. Tevî ku ez fonksiyona diyalektîk qebûl dikim jî şîroveya dibêje du serî hevdu tine dikin û pêşde diçin rast nabînim. Nêzikatiya fonksiyonên bîngehî en gerdûnê bi tez, anti-tez û sentezê şîrove dikin dikarin zêdetir bibin mentîqekî kêrhatî yê ravekirinê. Lê belê têkiliya simbiyotîk a hev xwedîkirinê ku cihêtiyê û dewlemendiyê mumkin dike, weke şêwazekî têkiliya diyalektîkî yan jî têgîhiştî-nê nêzî rêveçûna diyalektîka xwezayê ye. Yan jî xwedî xisletên ravekirinê ye.

Divê mirov jî bîr neke û haya xwe jê hebe ku di gerdûnê de ji pirtikên piçûk heta yekparebûna di asta kozmosê de, dualîteyên van pêkhatinan mumkin dikin û ya ji bandor û têkiliya van dualîteyan derdikeve holê, herduyan jî di hinavê xwe de dihevwî-ne, lê ji yekparebûna herduyan wêdetir şêwazê pêkhatineke cuda esas e, gerdûnî ye. Em di bîngehê tevahiya veguherîn û pêşketinê de vî şêwazê pêkhatinê dibînin.

Civak jî li derveyî vî şêwazê pêkhatinê hebûnek nine. Xwe-diyê heman zimanê pêkhatinê ye. Bi kurtî, dualîteyan timî pêk tine. Ji ber vê jî herduyan di hinavê xwe de dihevwî-ne, lê ji yekparebûna herduyan wêdetir jî derfetê dide pêkhatinê nû. Bi vî awayî serwestbûna me li diyalektîka veguherîn û pêşketina civakan, me hewcedarî zêdetir agahiya berçav dike. Em kengî bi vê têgîhiştina diyalektîk nêzî şiklê civakan ên ji parçeyên herî piçûk heta yê yekpare pêkhatî bibin hingî hêza me ya hiskirin û şîrovekirinê, xisletên me yên mirovane ango potansiyela me ya mirovê azad wê hinê zêdetir bikevin nava tevgerê. Em dikarin civakê di ferd de berçav bikin hem ferdê azad ê bi berpîrsiyarî pêş bixin, hem jî em dikarin civaka ji ferdên azad bi tesîr bûyî azad bikin. Derfetên azadbûnê herî zêde xwedî şensê wekhevîye-ke baş û potansiyela demokratîkbûnê ne.

Ez divê dubare bînim ziman ku wexta ez dînamîzma sêalî ya rastiya civakî destnîşan dikim ez keşfeke nû nakim. Ez bi tenê hewl didim kirasê dînamîzma pêkhatina gerdûnî li civakan bikim. Eger were pîrsîn ka çima dînamîzmên sêalî, ez ê bibêjim; ji ber HEBÛNê. Eger ji hebûnê re jî weke pîrs bersîvek bivê, wê wextê divê em pîrsa 'em çima hene' bikin. Lê li gorî min hebûn nayê guftûgokirin. Eger hebûn tinebûya, jixwe hewce bi vê pîrsê û pîrsên din nedima. Ji tiştêkî tine re cih tineye. Di rewşa tine-bûnê de bi tenê pêk nehatin heye ango mirov dikare behsa ne tiştêkiyê bike, ev bi xwe jî ew tiştê em jêre dibêjin beredayî ye, tewş e.

Eger em hebûn, çêbûyînê qebûl bikin, wê wextê manedar e ku em behsa şêweyê çêbûnê bikin. Pê hisiyabûn ku bi tevahî maneya jîyanê, bi tevahî pêşketina fikrê ji pêkhatina guherîn û pêşketinê ye. Li ser vî himî, ji kategoriyên fikrê yên zanîstî, felsefî, dînî û mîtolojîk kulliyateke mezin pêk anîbûn. Ma em dikarin van kulliyatan înkâr bikin. Di bîngehê meseleyê de bi tevahî hemûyan xwestiyê bersîva çêbûn û hebûnê bidin. Hin jî wan serî li rêbaza mîtolojîk û hinan jî wan jî serî li rêbaza dînî daye, van jî têra wan nekiriye, kategoriyên zanîst û felsefeyê di hewara wan de hatine. Fonksiyon yek e, lê bersîvên wan cihê ne. Li sedemên çêbûna hebûnê, çawa çêbûye û armancên wê her tim hatiye pîrsîn û her kategoriyê li gorî disîplîna xwe hewl daye bersîvan biafirîne. Weke disîplîna herî bi îdia zanîstê dînamîzma sêalî ya pêkhatinê bi pîrranî rohnî kiriye. Wexta ku em di asta mekanîka kuantûmê de li dualîteyên madde-enerjî û pêl-parçîk binêrin, em ê bibînin ku timî rê li ber pêkhatinan vedikin. Û encama ku berhema van pêkhatinên dualîte ye, weke dewama wan a sêyemîn derdikeve holê. Jixwe tevgerên vê dualîteya madde-enerjîyê

gerdûnî ne. Herdu dualîte xwe di nav a sêyemîn de bi veguherînê dewam dikin, veguherîn bi awayekî pêşketinê yan ji berevajî bi paşketinê xwe dewam dike ango dinamîzma hebûnê piştrast kiriye ku ev şêwaz karakterê wê yên bingehîn e. Jixwe hewce nake ku mirov ji nû ve piştrast bike.

Em li xwe binêrin. Zaroka dê û bav, gelekî dişibe dê û bav, ji herduyan digire û dewam dike, lê ev yek cihêwaziyeke nû û bi şeweyekî nû temsîl dike. Ev cihêwazî gelekî hêdî dibe û ev yek di her bûyera xwezayê de bi vî rengî ye. Ev rewşa mirov weke çêbûna zereyeke ezeli ji dikare were şirovekirin. Ya rastî çêbûn bi vî şewazî dikare di şerê hebûnê de bi ser bikeve. Çi ye şerê hebûnê? Mirov çawa mana xwe misoger dike? Mayîn, xwe bi guherînê dewamkirin e. Çima? Dibe ku ji bo piştrastkirina hebûna xwe be. Yan jî bi guhertinê temaşekirina li xwedayetiyê hebûnê be!

Ya bi serê mirov nakeve û dûrî aqilan ev e: diviyabû em bi çavdêriya li tiştên çêbûne yên li nêzî xwe, bibin xwedî mentiqekî, lê çima em ji van heqîqetên bingehîn evqas dûrketin an jî hatin dûrkirin?

Eger em vê rewşa beredayî û dûrî aqilan zelal bikin, em ê wê wextê karibin bîn ser meseleya bingehîn. Ez behsa karakterê rêveçûna diyardeya civakî dikim ku hînê ji destpêkê ve bi vegotinan li hev hatiye alandin, sernuxumandin û piştperdekirin. Civakbûnê çima hewcedarî bi van veşartin û piştperdekirinan dît? Meji li hemberî van bûyeran çima weke hisî û analîtîk bi du awayan dabeş bû? Fonksiyonên wan çi bûn? Bi bersivên em bidin, em ê karibin civakbûyîna xwe weke heyî, weke em di-xwazin şirove bikin û biguherînin. Mirov weke kirdar **DIKARE ŞIROVE BIKE Û ÇAWA DIXWAZE DIKARE BIGUHERE**. Lewma mirov hebûneke xwediyê vê qabiliyetê ye. Şirove û daxwaza guhertinê, bi gotineke din fikirkin, pêhisin û xwestek çiqasî li gorî dinamîzma pêkhatinê be, şensê pêşketina şeweyê nû ewqasî zê-de ye. Çendîn jê dûr bikeve jî di civakbûnê de yan muhafezekar dibe yan jî paşve dikeve. Pêşketina mejiyê hisî û analîtîk li dora van pirsan pêk tê.

Eger civak bi dualîteyên weke paşketî-modern, kapîtalîst-sosyalîst, pişesaz-cotkar, pêşverû-paşverû, bi çîn-bê çîn, bi dewlet-bê dewlet bêne pêşkêşkin, ev zêdetir terîfa nêzî heqîqetê ya civaka xwezayî vedîşêre û xwedî meyla sergirtina wê ye. Dualîteyên bi vî rengî mirov ji heqîqeta civakî dûr dixin.

Li şûna ku mirov Xwezaya Civakî bi maneyên mîtolojîk, dînî, metafîzîk û zanistî (pozîtîvîzm) hûnandî weke heqîqeta hişk a gerdûnparêziyê pêşkêş bike, bi şertê zeman û mekan ve girêdayî weke şeweyekî herî nerm ê hebûna gerdûnî li ser bingehên cudahiyên dewlemend manedarkirin wê pêşkêşkirineke zêdetir nêzî heqîqetê be. Her şiroveya bêyî ku xisletên Xwezaya Civakî baş bêne naskirin were kirin wê pêngava zanista civakî û guhertina pratîk dikare rê li ber reaksiyonên ters veke. Ji nêzikatiyên xwedayî heta bi nêzikatiyên pozîtîvîst tevahiya dîrokê vegotinên hatine pêşdebirin, eger nikarîbûne li yekdestdariyên sermaye û desthilatdariyê pêşî bigirin ji bo dernekeve asta herî jor, wê wextê divê hûrûkûr xwe rexne bikin û şiroveyeke zêdetir mirovane li ser xwe bikin, ev jî bo xizmeta ji civaka exlaqî û politîk re wezîfeyeke bivê nevê ye.

Ya karaktere Xwezaya Civakî didiyê terîfa civaka exlaqî û politîk e ku di nava cudatîyê de yekitiya xwe dewam dike, dîroktî û yekparetiya wê ya sereke bi rola diyarker radibe. Der barê civakê de sifetên weke kovî, modern, fodal, koldedar, kapîtalîst, sosyalîst, pişesazî, cotkarî, bazirganî, peredar, dewletdar, neteweyî, hegemon û hwd. yên gelekî têne bi karanîn ti ji wan sifetê diyarker ê Xwezaya Civakî îfade nake. Berevajî ser digire, di encamê de maneyeke parçebûyî dide û ev jî der barê civakê de cewherê bi cihanîn û nêzikatiyên teorîk û pratîk ên şaş pêk tinin.

Rejîma heqîqeta civakî bi zêdetir rexneyan divê ji nû ve were birêkûpêkkirin. Bêguman ez behsa ji nû ve afirandîna xwedayetiyekê nakim. Lê ez bawer dikim ku xisleta herî jêhatî ya aqlê mirov di wê hêzê de ye ku li heqîqetê bigire û ava bike.

Xwezayên civakî aliyê wan ê zêhnî pêşketî û nerm in. Mane barkirî ne. Bi giştî barê maneyê yê li cem bi canan ji yê bê canan zêdetir e. Ji perçikê herî besît ê atomê ber bi pêkhatinên herî tevlihev mane zêde dibe. Zêdebûna maneyê têkiliya xwe bi azadiyê re heye. Di dualîteya enerjî-maddeyê de aliyê jêre perçikê maddî yê hişk tê gotin her tim bi astengkirina maneyê berpirsîyar e. Mîna dîwar e. Dîwar ên di nava xwe de diparêze, lê di heman demê de wan hepis dike. Di gerdûnê de ev dualîte di her diyardeyê de heye. Dîwar carnar bi temamî dibe amûrekî parastinê, carnar jî vediguhere amûrekî hepiskirin û girtîxaneyê. Beşê maddeyê timî xisleteke xwe ya bi vî rengî heye. Di xwezaya civakî de (di gerdûnê de, di maddeyê de) kombûneke gelekî pêşketî ya maneyê heye. Sistem, avahî, endam û komên civakî bi xwe weke mane têne diyarkirin. Civakên maneya xwe herî baş tînin ziman, bi gotin û avahî dikin weke civakên herî pêşketî têne terfîkirin. Ev civakên asta wan a azadiyê pêşketî ne. Civakên azad ew civak in, xwe pirr baş bi mane dikin, tînin ziman, didin axaftin û li gorî pêdiviyar pirralî xwe ava dikin. Civakên ji azadiyê mehrûm û bêpar jî civakên welê ne, berevajî nikarin zimanê xwe pêşde bibin, eşkere bidin axaftin û xwe pirralî ava bikin.

Di çarçoveya vê terfî de tevahiya serdeman girtina dest a pêşketina heqîqet û maneya civakî cewherê zanista civakî ye. Ji ber ku heqîqet, di bingehê xwe de tevahiya serdeman rewşa manedaniya civakî ya di serwextbûna mirov de gihiştîyê îfade dike. Bi rêyên mîtolojîk, dînî, felsefî, hunerî û zanistî xwe îfadekirin û ji bo xebata di vî warî de em dikarin lêkolîna heqîqetê û anîna wê ya ziman bibêjin. Civak bi tenê ji heqîqetan nehatine hûnandin, di heman demê de hêza diyarkirinê ne. Civaka nikaribe heqîqeta xwe diyar bike ketiyê rewşa herî giran a koletiyê, asimilasyon û qirkirinê ku ev jî bi awayekî tê wê maneyê, ji hebûnê qut dibe û dibe ku ji rastiye derdikeve. Civakek û heta ferdek wexta heqîqeta xwe nebe, ew civak û ferd hatine bêmanekirin, bûne hebûnên welê ku nasnameya xwe ji dest dane û di nava heqîqetên sêbjeyên din de heliyane, ji vê jî wêdetir bûne hebûnên maneya xwe nemane. Di vê çarçoveyê de, di navbera mane û heqîqetê de têkiliyeke xurt heye. Mane bi awayekî potansiyela heqîqetê ye. Ev potansiyel çiqasî were ziman, bi awayekî azad bipeyive û were avakirin wê bigihîje rewşa jêre heqîqetê gotin.

Eger timî were gotin 'heqîqeta di hundirê min de' û tim bê gotin 'zarokê di hundirê min de yê nikare bipeyive' ev rewşa herî kambax û xirab a civakî û ya ferd ketiyê îfade dike. Manedanên civakî (bi rêbazên mîtolojîk, dînî, felsefî, hunerî, zanistî) heta negihîjin heqîqetê, heta negihîjin wê qonaxê û aktîvîteyê nikarin (ji potansiyelê ber bi enellegayê) bi cih bînin û jiyana bibin. Ev tê wê maneyê ku ji zarokatiyê xilas nabe, ji zimanê Ezop nikare bibihure û ev rewş jî xwe negihandina heqîqetê îfade dike. Rastiyên civakî yên di bin zorê de têne girtin vê rewşê gelekî dibînin. Em wexta ji aliyê heqîqetê ve li rastiya civakî binêrin, bi tenê ev rastî (xwezayên civakî, avahiyên wê) bi yek ji rêbazên heqîqetê (mîtolojîk, dînî, hunerî, felsefî û zanistî) çiqas bê ziman û aktîv bibe, ji nû ve xwe bi rêxistin û ava bike, em ê bibînin ku em karin ji civaka manedar derbasî civaka bi heqîqetê dibin. Em wexta ku di çarçoveya heqîqetê de serdemên civakî lêbikolin em van diyar bikin:

1- Serdema Klanên Civakî: Di vê serdemê de ji ber ku manedan hîne zêde tevlihev nîne di komên klanan de heqîqet gelekî bi sînor, bi zimanekî nepêşketî, carnar bi vegotinên devkî û pirranî jî bi zimanê bedenê îfadekirin.

2- Serdema Civaka Gund-Cotkariyê: Ji ber ku di mijarên cihûwar, debar, lixwekirin, zêdebûna mirovan û parastinê de şeweyekî tevlihev ê avabûnê heye, rastiyeke civakî ya kapasîteya wê ya manedanê xurtbûyî mewzûbehs e. Di wezna kapasîteya manedanê de pêşketina serdemeke heqîqetê destpê dike. Nexasim serdemeke heqîqetê ya mîtolojîk, dînî û hunerî li dora jin-dayikê (serdema heykelên jin-dayika qelew) pêş dikeve bi hemû

pîroziya xwe derdikeve ser dikê. Ziman pêş dikevin. Hêza îfadeyê ya mîtolojîk, dînî û hunerî, serdemek e ku qîmeta xwe ya orjînalbûnê zêde, dide destpêkirin. Serdema herî bi heybet a prehistoryayê ye. Ew serdemek welê ye, civaka cara pêşî ye ku xwe bi heqîqetên pîroz (bi rêbazên mîtolojîk, dînî, hunerî) diyar dike. Mirovatî hê jî mîrateya vê demê dixwe. Di serî de zanista tibbî û hozantiya felsefî, herdu şêweyên din ên heqîqetê di vê serdemê de himê xwe danîne. Hozantiya jinê û tibba wê di vê demê de weke heqîqetên bi tesîr ên demê di jiyane de cihê xwe ditîne. Xwedawendiya jinê di vê serdemê de serwer bûye, ji ber ku jinê di pênc qadên girîng ên heqîqetê de hêz bi destxistiye. Bêguman di vê bidestxistina hêzê de pêşdebirina wê ya cotkarî û aboriya malê bi rola sereke radibin.

3- Serdema Bajar û Civaka Şaristaniyê: Bi bajarbûnê re civakbûna zêde dibe weke erkeki diyalektîkî dijberê xwe pêşde dibe. Di vê serdemê de dijberiya diyalektîk çinîbûna civakî û dewlet derxistiye holê. Çinîbûn û dewletbûn weke ji rêderketina civakî di mijara heqîqeta civakî de rê li dabeşbûn û qelşeke mezin vekirîye. Ji ber ku dabeşbûn û qelş li ser himê dijberên şiddetê di xwe de dihewinin pêk tên, serdema bi şiddetê tepisandina heqîqetan jî destpê dike. Ev rewş bi awayekî berçav xwe weke şerê heqîqetan dide der.

Hilgirtina heqîqetê ya maneya çin û dewletê kirin dîrok bi xwe. Dîrok çawa û bi kîjan rêbazê were îfadekirin bila bê kirin, bi şêweyekî mohra çin û dewletê hilgire hat avakirin, nivîsandin. Rastiya civakî ango wexta qelş li heqîqeta civakî dikeve bingehê her cure xerîbketinê tê danîn. Xerîbketin bi rêderketina maneya civakî ve girêdayî heqîqeta wê jî ji îfadekirina rastiyê dûr tê girtin. Heta راستiya hatiye berevajîkirin barkirine şêweyên îfadeyê. Bi awayekî bingehîn xerîbxistina ferdê civakî di dîrokê de xirabiya herî mezin e. Mirov dikare xerîbxistina civakî weke xiyaneta dîrokî şîrove bike. Xerîbketin di her astê de ye. Bi tevahî qadên civakî yên çanda maddî û manewî digire nava xwe. Kengî xerîbketina bi kedê re bi xerîbketina zêhniyetê re dibe yek, sistema şaristaniya hegemonîk dikare xwe dewam bike. Ango sistema civaka çinî û dewletdar weke serdema şaristaniyê, kengî qadên civakî bi kûrahî qelişin û xerîbketin pêk tê.

Civakbûna şaristaniyê راستiyeke welê ye, dewamî şer û dabeşbûnê ferz dike. Xwe weke lêgerîneke kûr a heqîqetê û pevçûnê jî hebûna xwe ferz dike. Hêzên tehekumkar ên yekdestdariya zor û mêtinkariyê di destê xwe de digirin, çiqasî heqîqeta civakî bitepisin û berevajî bikin civakên ji komên bindest û mêtîngeh, ferd û gelan pêk tên, ava dikin. Ev beşên civakê maneya xwe ango heqîqeta xwe wenda kirine û weke kerîyan têne meşandin. Beşên behsa wan têne kirin wexta heqîqeta xwe ji dest didin dikevin rewşekê mîna kerîyan têne meşandin. Dîroka şaristaniyê di çarçoveya maneyek teng de hem weke mane hem jî weke heqîqet dîroka avakirin û meşandina mîna kerîyan e.

b- Heqîqeta Civakî û Şêweyên Xerîbketinê

Rastiya civakî çî di nava xwe de çî li derveyî xwe qadê ji zordestî û mêtinkariyê re nehêle, mirov dikare behsa mane û heqîqeta azadiyê bike. Di vê rewşê de mane û heqîqet azad e. Azadbûn bi mane û bi heqîqetê mumkîn e. Ya-yê azadiya wî-wê nebe nasnameya wî-wê ango mane û heqîqeta wî-wê nabe.

Civakên dikevin bin serweriya tehlûke (tinebûn, xela, heywanên dirrinde, zehmetiyên avhewayê, şewb) û bereketên (hebên zêde yên fêkiyan, mêwe, heywanên nêçirê, avhewayaya xweş, rewşên tîkûz û ewle) ji ber şertên xwezayî pêk tên û civakên li ser wan mêtinkarî û zordestî

têne meşandin şeweyên heqîqetên wan cuda pêk tèn. Em dikarin van şeweyên heqîqetan wisa bi xalên sereke rêz bikin:

1- Di şert û mercên hê tehekuma civakî pêşneketî de şeweyên sereke yên heqîqetê mîtoloji, dîn û huner in. Di diyarkirina heqîqetê de para zanist û felsefeyê bi sînor e. Şeweyê îfadeyê yê giraniya xwe heye mîtoloji ye. Mîtoloji weke tê zanîn vegotinên bi şeweyê çîrok, çivanok, efsane û destanî ne. Di mîtolojiyan de mutleq heqîqetek veşartî ye. Ya rastî, heqîqet şeweyekî vegotina heqîqetê ye. Dînê di şaristaniyê de hatiye dakirin jî li gorî mîtolojiyê aliyê xwe yê bawariyê zêdetire û şeweyekî vegotina heqîqetê ye ku misoger nirxên heqîqetê xurt dike. Dîn ew mîtoloji ne ku ji sedîsedbûna wan tê bawerkirin. Di hukim û baweriyên dîn de wekhevî û yeksanbûnek bi heqîqetê re heye. Zanyartî (felsefe) û zanistî tesîreke giran a dîn û mîtolojiyê li ser wan heye. Huner weke şeweyekî heqîqetê bi zêhniyeta dînî û mîtolojîk di nava têkiliyê xurt de ye. Dixwaze maneyê weke muzik û xêzan îfade bike. Ji lewra lêkolînkirina maneya li muzik, resim û heykelan hatiye barkirin xebateke girîng a heqîqetê ye. Ya girîng resim, muzik û heykel bi xwe nînin; weke mane û heqîqeta îfade dikin nirxa wan e.

Bingeh û şert e ku zimanê mîtoloji û dîn helbestwarî be. Ziman bi xwe, ji dema derketina xwe demeke dirêj xwedî vegotineke helbestwarî ye. Ango di navbera helbest û heqîqetê de têkiliyê xurt heye. Helbest ziman û heqîqeta civaka azad a berê ye ku tehekumê nas nake. Hozanên destpêkê pêşiyên zanyar û pêxemberan in ku heqîqet diyarkirine. Hêza vegotinê ya hozanwarî û zimanê helbestwarî yê civakê nîşan dide ku ew civak çiqasî xwedî rastiyê manedar û azad e.

2- Civaka şaristaniyê weke sistema civaka çînî û dewletdar ji ber ku hem di nava xwe de hem li derveyî xwe li tehekumê rast tê û diqelişe, weke mane û heqîqet jî parçe dibe. Wexta ku tehekum tevî vegotina mîtolojîk û dînî dibe heqîqet xerîb dikeve. Xerîbketin der barê cewher û hebûna civaka şareza de ye, bi tenê xwe naspêre vegotinê. Rêxistinîyên tehekumê ji ber ku maneyên di naveroka xwe de di hewînîyê weke heqîqet pêşkêş dikin paradigmatîyên wan ên jiyana civakî hûrûkûr diguherin. Di civakê de şeweyên paradigmatîyên jiyana ên bi nakok û yên rê didin ber, pêk tèn. Xerîbketin bi kerrîtandin, verotin û helandina heqîqetê pêk tê. Xerîbketin nirxa xwe weke heqîqetê di encama hewlîdanên ji bo qebûlkirina berevajîkirin, zordestî û reşkirinê de timî kêmtir dibe. Wexta ku heqîqetê pêre şer bike namîne, civaka xerîbketî vediguhere lodeke bêmane. Avahiyên behsa wan têne kirin ji bo civakê bi tenê bar in; bi awayekî nexweşiyê civakî ne. Muhafizekarî, hişkebawerî weke faşîzm bi navên patolojîk têne hildan. Xerîbketin weke rastiyê civakî ya nexweşketî êdî bêmane ye. Ji destdana maneyê rewşa herî bi tehlûke ya civakê nîşan dide.

Di tevahiya şeweyên heqîqetê de şer û qelşên di xwezaya civakî ya heqîqetê de pêk hatine mirov dikare bişopîne. Nirxa heqîqetê ya mîtoloji û dîn çiqasî dikeve, xweda û xwedawendên bi mane û bi hewayêke mîhrîcanên gurrûgeş îbadet ji wan re dihat kirin şûna xwe ji pûtên qîmeta xwe ketî re dihêlin. Ji serdema xwedawenda pîroz, bi heybet û mukafat dide gav tê avêtin serdema xwedayên evdan çêdikin û ceza didin. Ya rastî veguherîna civakî (ji civaka komin ber bi civaka çînî ve) xwe bi heqîqetê bi vî awayî îfade dike. Di civaka Sumer de mirov dikare vê veguherînê bi awayekî zindî bişopîne. Herweha di

nava xwedayan de jî şer derdikeve. Li cihê ku rêûresma Dionysosî xwe weke heqîqeta civakî ya komin a cotkariyê nişan da, rêûresma Zeûsî jî weke heqîqeta beşê tehekumkar ê vê civaka cara pêşî qelişî û veguherî nişan dide. Şerê van rêûresman maneya xwe ya orjîn jî di civaka Sumer de dibîne. Ev herdu rêûresm bi awayekî balkêş û bi tesîr di hunerên serdemê de têne nişandan. Serdema xwedawendan heta bi dayika Îsa Meryemê xwe nişan dide. Wexta ku kapîtalîzmê xwe kir sistema serdest, 'jinên cadû' yên nûnerê dawî yê serdema xwedawendanbûn şewitandin û modernîteya xwe ava kir. Ev bûyera têra xwe mirov difikirîne û mirov hîn dike.

Di serdema şaristaniyê de zanist û felsefe weke şeweyên îfadekirina heqîqetê girîng dibin. Di vê de têkoşîn û lêgerîna heqîqetê bi roleke bingeşîn radibe. Şûna qral-xwedayên nikarin bi maskeyê xwe weke berê bi vegotina mîtolojîk û dînî veşêrin, sistema hewl dide bi metafîzîkê xwe binuxumîne cih digire. Kengî dînen yek xwedayî ketin kêmasiyê, metafîzîk û îdealîzma objektîv weke súbjektîvîtiya sistemên serdest ên şaristaniyê hat pêşdebirin. Li şûna xwedê 'îdea' weke heqîqet têne danîn. Îdealîzm, weke dewleta dibe xwedê mîna heqîqetê tê pêşkêşkirin. Ji ber vê sedemê, di navbera îdealîzm û xerîbketinê de têkiliyê xurt heye. Heqîqetên civakî bi xwedayan ne, hewl didin bi îdeayan îfade bikin. Berevajîkirin, helandin û dejenerekirina heqîqeta civakî bi îdealîzmê re gelekî pêşde diçe.

Gelek dewletên xwe şareza dihesibînin weke sistema mêtinkarî û desthilatdariya hegemonîk, ji bo manedana civakî ya her diçe teng dibe veşêrin, giraniyê didin şeweyên hunerî yên xemilandî, bi heybet, zêde nepixandî û pirole. Mînak şaristaniya Roma û Grek di qada mîmarî, heykel, muzîk û mozaîkê de weke heqîqet girîngî bi pêşkêşîyêke bi vî rengî daye. Sistem xwe çiqasî nepixandî pêşkêş bike, ewçend jî hewl dide maneya civakî (rastîya bindestan û yên têne mêtin) veşêre û berevajî bike. Mîna di dema mîtolojîk û dînî de zanist, felsefe û hunerê bi desthilatdariyê ve girê didin û hewl didin wan dewletî bikin. Ango pêvajoyêke têkoşînê ya felsefî û zanistî ya li gorî qelşa li civakê dikeve, tê. Zanist û felsefe çiqasî li hemberî jîdestdana maneyê li ber xwe bidin ewçend hêza wan a îfadekirina heqîqetê zêde dibe. Çiqasî bikevin bin fermana xwediyên desthilatdarî û dewletê ewqas jî têkiliya wan a bi heqîqetê re kêr dibe, weke amûrekî bi rola vegotina xerîbxistinê radibin. Felsefe û zanista weke îfadeya heqîqetê li dijî îfadeyên mîtolojîk û dînî yên têkiliya xwe bi heqîqetê re ji destdayî pêşketine, ji bo civakê bi xwe ne, ji ber ku ji bo berjewendiyên yekdestdarên mêtinkar û zordestiyê rol guhertine, mîna xerîbxistinên mîtolojîk û dînî yên berê dogmatîk dibin û dikevin pêvajoya bi heqîqetê re têkiliya xwe ji dest didin. Di hunerên de jî pêvajoyên bi heman rengî pêk tên. Hunerên bi heqîqetê re têkiliya xwe ji dest didin, dikevin rewşekê ku zêde nepixandî û pûç in, û ji ber ku mînimîalize dibin ji îfadekirina rastîya civakî dûr dikevin.

Di serdema şaristaniyê de pîrsgirêkên civakî yên ji ber tehekumê çêdibin, di tevahiya şewazên îfadeyê yên heqîqetê de li ser xwe çareseriyê û lêpîrsînê ferz dikin. Bi qasî ku çavkaniya pîrsgirêkên heqîqetê civakî ne, ewqasî jî çareseriyên wan di çarçoveya zanista civakî de ye. Zanista bi civakbûnê re têkiliya xwe ji dest dayî xerîb dikeve ango bivê nevé têkiliya xwe bi heqîqetê re qut dibe. Civakên xwe di tevahiya rêbazên heqîqetê de hostekirî, ji pîrsgirêkbûnê derketine, ji xerîbketinê xilasbûne, civakên wekhevîxwaz, azad û demokratîk in. Ango civakên exlaqî û politîk in.

Nabe ku paradîgma û rêbazên ji bo Xwezaya Civakî bêne pêkanîn, bi yên der barê Xwezaya Yekemîn de wekhev bêne kirin. Nêzikatiya gerdûnparêz der barê Xwezaya Yekemîn de zêdetir rê li encamên nêzî heqîqetê (Lê ez tiştêki weke heqîqetêke mutleq nafikirim) vedike, lê îzafiyetgiriya der barê Xwezaya Civakî de zêdetir nêzî rastiyê ye. Mirov gerdûnê ne dikare bi vegotina gerdûnparêz a li ser xetêke rast, ne ji xelekên çemberwarî yên bêserûbinî yên bi heman awayî rave bike.

Rêbaza bi awayekî gerdûnparêz li ser xetêke rast pêşketinê qebûl dike, di zanistên civakî de herî kêr bi qasî dogmatizma dînî rê li pirsgerêkên fêhmkirinê yên rastiyê vedike. Di hukmin xwe de weke yên dînî vebirî ye: Gerdûn bêserûbinî pêşde diçe; di Lewh-î Mehfûzê de çi hatibe nivîsandin ew bi cih tê. Bi gotineke din, ya pêk tê, ew tişt e ku divê pêk bê. Her tişt çawa hatibe xwestin bi wî rengî pêk tê.

Li gorî şirovekirina dirokê ya li ser xetêke rast, piştî civaka gund û cotkariyê civaka bajêr a mezin û bilind bû di hukmê 'gotina dawî' de ye. Çirokçêkirinên şaristaniyê li dora bajêr rastî bi xwe ne. Hêza li bajêr rêveberî xistiye destê xwe û xwe weke dewleta dînî bi rêxistin kiriye, weke çîna serwer hêza motor a dirokê ye. Çi kiribe rast û pîroz e; pêkhatina çarenûsa muqader e. Ji bo vê jî hegemonariyên îdeolojîk ên xwedayî têne hildan. Her dengê dijber an jî ne li gorî wan, weke xiyaneta bi gotina ezêlî û ebedî re ango bi îfadeya wî ya jîyanê re tê hesibandin û 'xezeba xwedê' bi sera de radikin. Bi tevahî karûbarên bê rûmet ên despot weke xwedê yan jî gotinên wan ên pîroz ji devê rahiban têne xwarê. Êdî li hemberî qanûnên xwedê stûyê evdan ji mû ziravtir e. Stû were jêkirin jî naêşe.

Şaristanî, serdema bajêr weke rêxistiniya sermaye û zorê bi rewşeke orjîn a mitolojiyê yan jî bi vegotineke seresere ya dîn bi gelek awayan veguheriye û heta roja me ya îro hatiye. Tevî ku cewherê wê weke xwe maye, retorîk û formê (şêweyê rêxistiniya wê) wê her hatiye guhertin û her hatiye pêşkêşkirin cîlayên wê hemû jê hatine xwarê û hiç paxav nake bi awayekî hişkî çor weke faşizma dewleta netewe xwe pêşkêş dike. Rêxistiniya zor û sermayeyê ya bajêr weke qefesa hesinî burokrasi tevî yên di hundirê wê de kansêrbûna wan a biyolojîk û AIDS her diçin zêde dibin, rewşeke ji vê jî bi tehlûketir xwezaya civakê bi hemû avahiyên xwe yên hundir û bi hawîrdora xwe ya xwezayî ketiye qonaxa kansêrbûnê. Ji bo were fêhmkirin ku ev vegotina me bi xetên stûr anî ziman zêde vegotineke nepixandî nîne, mirov bi tenê li şer û mêtîngeriyan çarsed salên dawî yên sistema dinyayê (herî zêde pênc hezar salên dawî), rewşa şer a li tevahiya civakê belav bûye û rewşa rojane ya felaketa hawîrdorê binêre têrê dike.

Em dema ku li tevahiya şêweyên hegemonariya îdeolojîk ên liberal û zêdetir jî li qadên fermî (îdeolojiyên dewletê) dinêrin, wisa nuqte li dawîya dirokê hatiye danîn. Bi gotineke din, di asta herî jor a serdema global de sistema kapitalist rewşa gotina dawî ya ebedî îfade dike. Ev qalkirin nû nîne, em dizanin di her serdema girîng a sermaye û zordestiyê de îlanên bi vî awayî yên 'ebediyetê' têne dayîn. Ha heqîqeta 'zanistên' şaristaniya pênc hezar salî bi hezar kirasan pêçayî û kirine rêbaz ev e. Ango rêbaz bûye heqîqet, heqîqet jî bûye rêbaz.

Wexta ku bi pistepistî be jî di ber guhên mirovan re bê avêtin ku dikare hebûna dinya, zanist û rêbazên din mumkin be, tevî gotinên cehennemî, jirêderketî û kafirî her şêweyê 'terorê' yên sînornenas dikevin dewrê. Şêweyê serjêkirinê yê herî sivik û besit e. Li çarmixê xistin, di nava agir de şewitandin, bi dar ve kirin, heta bimire kelekvanî, êşknece, heta bimire xebitandin, di zindanan de rizîn, pîrekirin, şêweyên bê sînor ên mêtîngehkirinê, asimilasyon û hwd.

Şaristaniya navendî ya pênc hezar salî ku hewl dide civaka gund û cotkariyê hilweşîne, bi awayekî mîna heyfa xwe jê hilinê tevdigere. Em dibinin di salên 2000î de dixwaze vê civakê bi tevahî têk bibe û şopên wê yên dawiyê jî bi temamî ji holê rake. Têkbinin û hilweşandina hawîrdorê ya rastî şeweyê herî dawî yê tolhılanina ji CIVAKA GUND û COTKARIYÊ ye. Gelekî seyr û balkêş e, li şûna Xwezaya Civakî ya hatiye bêdengkirin, Xwezaya Yekemîn bi felaketên cûrbicûr ên rê li wan vekiriye (germbûna avhewayê, hişkbûn, bi lez helîna qeşayên qutban, bi lez tinebûna cureyên heywan û nebatan, rabûna lehiyan, babisok û felaketên din) bersivê dide van hilweşandin û têkbininan. Carnan mirovatî (mirovatiya hatiye bêdengkirin) dikare bibe xwezaya herî bê zar û ziman. Rast e, ev cihê xemê ye, lê kî dikare rastbûna wê înkâr bike?

Di paradîgmaya dîrokê de guhertina herî bingeşîn ew e, civaka gund-cotkariyê (10000 B.Z. heta roja me ya îro) nebe yekdestdariya sermaye û desthilatdariyê ya bingeşê xwe bajêr jî pêş nakeve. Di vê nuqtayê de mirov dikare guhertina herî bingeşîn a rêbazê bike. Rosa Luxemburgê bi şeweyekî gelekî di ser re wisa terîf kiribû "Civaka ne kapîtalîst e, nebe, yekdestdariya daneheva sermayê û kapîtalîzm nabe." Divê mirov vê terîfê bi tevahî li şeweyên sermayeyê û dîrokê bixe, wê ev bibe şewazekî rastir. Ji ber ku ev di tevahiya civaka dîrokî de ji hev derxistin û analîzkirina sermayeyê îfade dike. Modela civaka saf kapîtalîst a K. Marks, şaşiya wî ya herî bingeşîn e. Ji ber ku civakeke bi vî rengî ne pratîkî, ne jî weke teorîk mumkîn e. Piştrastkirina vê gelekî hêsan e: mînak em bibêjin di civakekê de bi tenê kapîtalîst (teví burokratên xwe) û karker (teví bêkarên xwe) hene. Ji ber ku li gorî civaka saf a kapîtalîst divê ev wilo be. Em ferz bikin ku li fabrika sermayeyê bi giştî yekeya sed malî tê hilberandin. Yekeya bistûpênc malî di berdêla heqdestên wan de dibe ya karkeran. Bila yekeya bistûpêncan jî ji bikaranîna çîna sermayedar re bimîne. Baş e, yekeya pêncî malê mayî wê çi bibe? Yê mayî yan wê birize yan jî belaş were belavkirin. Li gorî modela civaka saf kapîtalîst bi awayekî din mumkîn nîne.

Rosa wexta ji vê nuqtayê destpê dike û dibêje, eger yekeya pêncî malî bi armanca karê ji civaka ne kapîtalîst re were firotin wê pêkhatina sîstemê mumkîn be, li keviyên rastiyê diçe û tê. Rastiya civakî hê berfirehtir e. Herweha divê mirov baş bizanibe û ji bîr neke ku berdêla kar û daneheva sermayeyê ya xwe dispêre wê, mayeya civakî ye ku nehatiye dayîn. Civaka ne kapîtalîst kîjan civak e? Di serî de civaka dîrokî ya gund-cotkariyê ye; civaka jinê ya girtine malê ye; beşê karker (bi xêrê debara xwe dike) û zenaetkar ên kedkar û xizan ên bajêr in. Dema ku rastî welê bê danîn, îmkân û derfet çêdibin ji bo mirov karibe şaristaniya pênc hezar salî û dema wê ya herî sistematîk çarsed salên dawî yên sîstema dînya kapîtalîst analîz bike. Di tevahiya dîrokê hemûyî de sermaye û desthilatdariya xwe weke şebekeyê (aristokrasî, efendî, bûrjûvazî, dewletlû, desthilatdar û hwd.) bi rêxistinkirin ti carî ji sedî dehê şênîyên giştî derbas nekiriye. Ji lewra gewdê giştî yê xwezaya civakî her tim di ser ji sedî nodî re ye.

Hingê ji aliyê rêbazê ve em bipirsin: Gelo mirov ji sedî dehî bike dîrok, bike sîstem û bike objeyê bingeşîn ê fikrê ji aliyê zanistî ve rêyeke rast e, yan mirov ji sedî nodî bike dîrok, bike sîstem, bike objeya bingeşîn a fikrê rêbazêke rast a zanistî ye? Rastiya bingeşîn a divê mirov li bersiva wê bigere ev e. Mirov dikarin bibêjin, ji ber ku pîrraniya fikir, zanist û rêbazê di bin yekdestdariya ji sedî deh de ye bi awayekî din mumkîn nabe. Lê ev yekdestdarî, li gorî tehlîla dawî, ma li ser desteserkirin û vedizîna mayeya civakî pêk nehatiye? Ji ber ku koma herî rêxistinkirî û îdeolojîk e, ma ev wê mafdar dike? Ji sedî yek be jî, zoreke baş hatiye bi rêxistinkirin, dikare hukim li milyonan bike, dikare milyonan rêve jî bibe. Dikare gotinên xwe jî weke rêbaz û zanista herî bingeşîn jî ferz bike. Ma ev rastî, dikare bê maneya heqîqetê? Kî misteke zordar û yekdestdarî weke heqîqet îlan

dike? Yê ilan dikin, weke mîtoloji, dîn, felsefe, zanist û hunerê pêşkêş dikin, girêdana wan bi desthilatdariya şebekeya sermaye û zordaran dikare heqîqeta civakî (heqîqeta ji sedî nodî) biguherîne? Gelekî eşkere ye ku divê mirov pirsgirêkê bi vî rengî deyne holê. Ti hegemondariya îdeolojîk, zanistî, dînî, felsefî û hunerî hêza xwe ji bo guhertina vê heqîqetê têrê nake, divê têrê neke.

Em dema ku civaka dîrokî ji aliyê avahiyê ve li ber rohnîya vê rêbaza sereke lêkolîn bikin û bixwazin bi şêweyên fikrê yê cûrbicûr (mîtolojîk, dînî, felsefî, zanistî û hunerî) bigihînin îfadeyekê, şaxên heqîqetê wê zêdetir diyar û manedar bibin. Mirov dikare şaristaniya demokratîk bigihîne sistematîkeke gelekî pêşketî bi vegotina wê ya civaka dîrokî ya du-alî (objektîvîzma wê û subjektîvîzma wê wek şêwazê avabûna wê) hebe. Hewce dike û mumkîn e ku xwezaya civakî di nava yekparetî û dîrokîtiyê berfireh de sistematîze were kirin. Divê ev analîza sistematîk di bingehê paradîgmîkê de şoreşa zanistî û zanista civakî de were bi cihkirin.

Nêzikatiyê bi vî rengî ji bo pirsgirêka rêbazê, di wê qabiliyetê de ye ku xwezaya civakî bi tevahî dewlemendiya dîrokî û di nava yekparetiyê de wê bêtir pêşkêş bike. Çawa pêşî mirov awirêkî diavêje tê dîtin,

- a- Civaka bê sermaye û desthilatdarî mumkîn e, lê sermaye û desthilatdarî bê civak mumkîn nînin.
- b- Ekonomîya bê sermaye mumkîn e, lê sermayeya bê ekonomî mumkîn nîne.
- c- Civaka bê dewlet mumkîn e, lê dewleta bê civak mumkîn nîne.
- d- Civaka bê kapîtalîst, bê feodal, bê efendî mumkîn e, lê kapîtalîst, feodal û efendiye bê civak mumkîn nînin.
- e- Civaka bê çîn mumkîn e, lê çîna bê civak mumkîn nîne.
- f- Gund û cotkariya bê bajar mumkîn e, lê bajarê bê gund û cotkarî mumkîn nîne.
- g- Civaka bê huqûq mumkîn e, lê civaka bê exlaq mumkîn nîne.
- h- Mirov dikare mîna kesê bi xwe li daholê dide û bi xwe govendê digire civakê bixe rewşeke bê politîka û bê exlaq. Lê wê demê jî civak ji aliyê Leviathanê nû ve (faşîzma dewleta netewe) tê parçekirin û daqurtandin ku ew kêliya mirina mirov û civakê bi vî awayî dibe ya temaşayê. Ev kêlî, kêliya pêkhatina qirkirinê ye. Ev kêlî, kêliya mirina mirov e ku Michel Foucault îlan kiriye. Ev kêlî, ew kêlî ye ku Friedrich Nietzsche ew weke kêliya civak û mirov tede hatiye xesandin, tede kirine bejinbohst û bicirkî, kirine morî, kirine kerî û girse, îlan kiriye. Ev kêlî, ew kêlî ye ku civak di 'qefesa hesinî' ya M. Weber behsa wê kirî de hatiye girtin!

Bêyî yekdestdariya sermaye û desthilatdariyê rewşa xwezayî ya civakê, civaka exlaqî û politîk e. Bi tevahî civaka mirov ji roja çêbûye û heta roja vemire divê bi vê xisletê rabe û bijî. Qalibên civakan ên koledar, feodal, kapîtalîst û sosyalîst ku xwestin mîna kirasekî li xwezaya civakê bikin, rastiyê îfade nakin. Îddiyên bi vî rengî dikarin hebin, lê civakên bi vî rengî tinene. Rewşa bingehîn a civakan exlaqî û politîk e, lê ji ber ku tevahiya dîrokê timî ji aliyê yekdestdariyê sermaye û desthilatdariyê ve hatine tengavkirin, hatin mêtin, hatine mêtînghekirin bi temamî îmkânê pêşketinê nedîtine.

Ji ber ku civak mecbûr nîne dewamî xwe bispêre şerên (li hundir û derve) mêtinkariyê yê yekdestdar, bi şêweyên cûrbicûr divê şaristaniya xwe ya demokratîk (hem li ser zemînê gund û cotkariyê hem jî di nav kedkarên bajêr de) pêş bixîne. Dîrok bi tenê koma dewlet û desthilatdariyan pêk nayê, ew li derveyî mirovahiyê ne, avahiyên kohne ne,

amûrên şer in. Dîrok qatbiqat ji wan zêdetir bi mînakên şaristaniya demokratîk tîjî ye (xwezaya civakî her tim ji sedî nod hebûna xwe di ser wan re ye). Bi tevahî malbat, qebîle û sîstemên eşîran, konfederasyon, demokrasiyên bajarî (bi qasî ku tê zanîn mînaka herî balkêş Atîna ye) û konfederasîzmên demokratîk, keşîxane, dergah, komin, partiyên wekhevîxwaz, civakên sîvil, terîqet, mezheb, komên dîn û felsefeyê yên nebûne desthilatdar, piştgiriyên jinê û bêhejmar meclîs û cemaetên piştgiriyê yên nehatine nivîsandin, komên civakî yên bi qasî stêrkên li ezmanan divê li xaneyaya şaristaniya demokratîk bêne danin. Mixabin, dîroka van koman bi awayekî sistematîk nehatiye nivîsin. Dibe ku dîroka mirovane ya rastî îfadeya sistematîk a van koman be.

Şaristaniyên desthilatdariya fermî, ji ber ku yekdestdariyên sermaye û sîlehê bi hegemondariya îdeolojîk re di zikhev de meşandine, îdeolojiya şaristaniya demokratîk tim qels û bê sîstem maye. Ji aliyê desthilatdariyan ve timî hatiye tepisandin û ji rêderxistin, bi pîrranî jî hatiye tinekirin. Ji ber ku gelek hozan, zanist, felsefe, dîn, mezheb û hunermend teslîm nebûn, guh dan dengê wîjdanê azad bi cezayên herî giran hatine cezakirin û bêdengkirin. Bi sedema ku dîroka van nehatiye nivîsin ev nayê wê maneyê ku ev tinene. Yek ji wezîfeyên me yên sereke yên entelektuelî ew e, divê em şaristaniya demokratîk bigihînin îfadeyeke sistematîk a civaka dîrokî.

Li beramberî sîstema şaristaniya dewleta netewe ya çarsed salên dawî weke tevahiya yekdestdariyên desthilatdarî, îdeolojîk, îdarî, eskerî û ekonomîk xwe kiriyê sîstema dînya kapitalîst, sistematîkeke şaristaniya demokratîk a bi bi temamî yekpare nebûyî heye û divê piçûk neyê ditin, di nava vê sistematîkê de gelek tevger li bazekî cih digirin.

Rêbazên lêgerîna li heqîqetê yên zanistên civakî yên navenda wan Ewropa li gorî cewherê xwe hegemonîst in. Rêyên alternatîf ên heqîqetê bi du rêbazên bîngêhîn hema dikin ku bê îmkân dikin: Yekemîn, nêzikatiya monîst (ferdparêz) gerdûnparêz e. Her tim heqîqetê dadixin 'yekê'. Duyemîn, modela li gorîxwebûnê ye. Dema ku dibêje her kesek li gorî xwe heqîqetê wî-wê heye, ya rastî hewl dide îfade bike heqîqeta xwe nîne. Ev tiştêkî wisa ye, mîna ku tu ji bo her tişt diguhere îddîa bike ku ti tişt naguhere. Eşkere ye ku herdu rêbaz jî di reduksiyonîzmê de dibin yek. Çi gerdûnparêziya 'yekperest', çî jî ligorîxwebûna 'tekîtiyê' heqîqetê dadixin tektiyê bi vî awayî jî herdu karekterên xwe ya hegemonîk eşkere nîşan didin.

Bêguman li pişt van rêbazan şaristaniya yekdestdar heye. Bîngêhê vê mijarê diçe heta dema rahîbên Sumeran xwedayê herî mezin 'En' ava kirin. Sedema mezinkirina 'En' ew e, hiyarerşî û yekdestdariya bajar-çîn-dewletê bilind dibe, lewma hewce dibinin ku wan rewya bikin, li ser zêhniyeta civakî serwer û hegemon (Ez difikirim ku serwer û hegemon ji heman kokê tîn) bikin. Di felsefeya Yewnan de sedema pêşî, weke vedîtina herî mezin xweda timî ji heman çavkaniyê tê (Li gorî tîgîhiştina Arîsto û Eflatûn a xwedê). Di dînen yekxwedayî de şêweyê 'En' xwe pê nixumandî xwedayê aleman 'Ellah' e. 'El' jî 'Ellahî' tê. Di bilindbûn û hilatîna Romayê de weke 'Jupîter' derdikeve pêşîya me. Di her civakê de ku rejîmên xweda-qraltî û împaratorî tîne avakirin, ji bo wan li ser civakê rewya bikin, weke gelek caran hatiye ditin, serî li tîgînên dîniyan jî mîtolojîk dane. Hema hema di her qraltî, împaratorî û rejîma despotîk de, bi tîgînan mezinkirin û hewldaneke hegemondarî ya îdeolojîk tê ditin. Ji ber ku hegemondariyeke bi vî rengî li ser zêhnan nebe, rejîmên behsa wan tîne kirin nikarin mayînde bibin.

Yekdestdasriya kapîtalîst a Ewrûpayê (weke şêwe û navenda hegemonik a nû ya şaristaniyê) wexta ku di sedsala 16. de mezin dibû, eşkere haya xwe jê hebû ku hewldaneke bi heman rengî nebe wê nikaribe serwer bibe. Di dîrokê de cara pêşî heta wê demê pere-sermaye (cotkarî, bazirganî û weke amûrê desthilatdariyê ji sermayeyê cudatir şêweyekî sermayeyê) ya xwe di çavî û telşên civakê de veşartibû weke hêza hegemonik di nava civakê de û her diçe di çaviyan wê hemûyan de belav û mezin dibe.

Francis, Roger Bacon û Rene Descartes ên ji teolojiya koka xwe Xiristiyantiyê tên (ango bi koka xwe Sumer Rojhilata Navîn in) li rêbazên nû digerin û ev lêgerîna wan ji nêz ve têkiliya xwe bi derketina hegemondariya maddî re heye. 'Heqîqet' a bi pey wê ketine çî ji aliyê rêbazê ve, çî jî ji aliyê naverokê ve, bi vî cureyê nû yê sermayeyê re di mezinbûna hegemondariyê de hevpar e. Yekdestdariya kapîtalîst çiqasî hegemondariya xwe têtûz û qehîm dike, hegemondariya xwe ya îdeolojîk jî bi vê re di zikhev de têtûz û mayînde dike. Rêbaza nû, şoreşên zanist û felsefeyê bi tenê bi hêza veguherîner a şertên maddî dikare ravekirina xwe ya zanisti bike. Bêguman mirov her tiştî bi kapîtalîzmê ve girê bide wê mirov serkorî bike. Nêzikatiyeke bi vî rengî ketina xefik û reduksiyonîzmeke seresere ye. Lê eger girîngiya têkiliya di navbera wan de were paşguhkirin lêkolînên heqîqetê seqet bimînin û wê di nava vegotinên metafizîk de qîmeta xwe nemîne.

Çî bi rêbazên metafizîk çî jî bi yên pozitivist hatibin bi karanîn, ez vegotinên civak û dîrokî yên bi vî rengî weke rêbaz qebûl nakim û tevî vê yekê divê kêm zêde ez ji aliyê xwe ve bibêjim, encamên yek mîna ya din diafirînin, şîroveyên rasti û heqîqetê berevajî îddîayên wan hevdu nagirin. Ji bo fikirîna malzemeyên ezmûna dîrokê ji sedî sed hewce dibînim. Di vê mijarê de ez mîna ampîristekî tîpîk (ceribkar) xwedî nêzikatî nînim. Weke dijberê vê xwedî nêzikatiya îdealîst (fikirkariya mutleq) a îddîa dike ji ceribandîna û malzemeyên xwezayî û dîrokî serbixwe dikare fikrê çêke jî nînim. Ez dizanim bi van rêbazan tevahiya dîroka şaristaniyê kulliyatên gelekî mezin hatine çêkirin. Tevî ku ez bawer dikim divê haya mirov ji van hebe, lê ez îqna nînim ku di şîrovekirina heqîqetê dest ji wan nabe. Ez hez dikim, diyar bikim ku bêy van jî mirov dikare heqîqetê şîrove bike. Nexasim jî ekola lêkolîner a pozitivist a di nava pirrbûna malzemeyên dîrokê de xeniqî ye, di rewşeke gelekî belengaz û dilê mirov pê bi şewite de dibînim. Herweha bi heman awayî şêxên gelekî bê malzeme û kerametên wan ji wan menqûl ên ji xeybê xeberê didin jî ez yeqîn nakim ku zêde têkiliya wan bi heqîqetê re heye. Ew di rewşeke gelekî sefil û belengaz de ne.

Bi tenê rexnekirina nêzikatiyên ampîrik û îdealîst têrê nake. Gelekî girîng e ku mirov bi nêzikatiya rexnekirinê bi ser şêweyên cuda yên van herdu rêbazan de biçê, ew jî rêbazên gerdûngirî, li ser xeteke dûz pêşketin û îzafiyet in. Bi giştî heqîqet ne li ser xeteke rast a pêşketinê, ne jî bi rêbaza îzafiyetê tê avakirin û keşîfkin. Bêguman asta bilind a mejiyê nerm ê xwezaya civakî di avakirina rastiya civakî de alternatîfeke berfireh a azadiyê pêşkêş dike. Lê ev weke rêbaza îzafî îddîa dike "Herkes rastiya xwe bi xwe dikare ava bike" xwedî mane nîne. Heman rastî weke îdealîst jî yeqîn dikin "Her tişt çawa ku di Lewha Mehîfûzê de hatiye nivîsandin wê pêk bê" nîne. Avakirina rastiyan civakî (xwezayên civakî ji klan heta netew, çîn, dewlet û hwd.), weke rastiyan nû bi fikrên nû bi malzemeyên civakî ya di nava şertên zeman û mekan ên daneyî de were çêkirin weke rêya zêhnî û rêbaza herî rastî xuya dike yan jî dikare wisa were pêjirandin.

Dubare bibe jî rêbaza hewl didim rave bikim ji sedî sedî divê xwe bispêre xwezaya civakî, nexasim jî rewşa hebûna wê ya bîngêhîn civaka exlaqî û politik e ku ez jê bawer dikim û jê piştrast im. Ez hewl didim rave bikim ku bi tevahî êkolên fikrê yên têkiliya wan bi civaka exlaqî û politik re

nînin, avahiyên zanist, felsefe û hunerê bivê nevé wê seqet pêk bîn, zû dereng wê rê li ber rewşên bi fikar vekin. Bi tevahî pirsgirêkên rêbazê yên divê bi wan girêdayî were mayîn û berhemên wê yên agahî, etik û estetîkê ji sedî sed civaka exlaqî û politîk esas bigire weke şertê pêşî diyar dikim. Ez dixwazim balê bikişînim ku li derveyî vî şertê pêşî bi tevahî rêbaz, agahî, etik û estetîka pêk bê seqet û bawerî bi wan nayê, bi şaşîyan barkirî ne, bi krêtî û xirabîyan tijî ne. Ez bi îsrar rave dikim ku xusûsên behsa wan dikim bi tenê fikir û qenaetên min ên şexsî nînin, li ser rêya heqîqetê di asta nîrxên bîngehî de ne.

Xwezayên civakî ji weke xwezayên biyolojîk bi heman şeweyî xwedî şîfreyên genetik in. Haya min ji biyolojîzmê heye. Ez dizanim, mirov xwezaya civakî bi vî bipîve Darwînîzm e, û weke materyalîzma herî çor ji muhendîsyên civakî re malzemeyê fikrî tedarik dike. Lê xusûsa ez behsa wê dikim ew e, xweza weke mejiyê asta wê herî bilind xwedî qabiliyeta hilbijartina azadiyê be ji dîsa guhertina xisletên bîngehî ên avabûn û hafîza civakên dîrokî xusûsiyeten xwe yên xweser hene. Çawa ku bi şîfreyên genetik ên heywan û nebatan tene listin, nebatên cuda û heywanên ehlî tene gihandin, em nikarin civakan ji bi vî awayî biguherînin. Hafîza û bîra xwezaya civakî, ev jixwe bê sedem weke civaka exlaqî û xwezayî diyar nekiriye. Rêya guhertina civakî bi bilindkirina asta civakî ya exlaqî û politîk dikare rewa bê qebûlîkirin, naxwe wê bi her cure rêbazên totalîter û otorîter asta civaka exlaqî û politîk bixe, lewma pîrr girîng e ku mirov bibêje encam çî dibe bila bibe wê rewa neyê qebûlîkirin.

3- Pozîtîvîzm (Zanîstperestî); Felsefe û Rêbazêke Bêheqîqetkirina Civakî ye

Di civakên beriya şarîstaniyê û civakên dijber ên dema wê de zanîst û agahî, parçeyên civaka exlaqî û politîk in. Berjewendiyên heyatî yên civakê heta pêdiviya wan nebe, gengaz nîne ku zanîst bi awayekî din were bi karanîn. Armanca bi tenê ya zanîn û zanîstê dikaribû dewamkirina hebûn, parastin û debara civakê bûya, wekî din armanceke din nedihat fikirîn. Şarîstaniyê ev rewş ji binî ve guhert. Li ser zanîn û zanîstê yekdestdariya xwe danî û ew ji civakê qut kirin. Civak ji zanîst û zanîne hat mehrûmkirin, hêzên dewlet û desthilatdariyê bi zanîn û zanîstê têra xwe bi hêz bûn. Afirînerên zanîne û barhîlgirên wê bi xanedanî û qesran ve girêdan û bi vî awayî yekdestdariyên xwe qehîm û tîkûz kirin. Bi vî awayî, ev dihat wê maneyê ku zanîst ji binî ve ji civakê, nexasim ji jî jîne dihat qutkirin ango ji jîyan û hawîrdorê dihat qutkirin. Di heman demê de tîkîliya mejiyê analîtîk ji mejiyê hisî dihat qutkirin û vî yekê jî dikir ku misêwa ji hev dûr bikevin.

Maneya zanîstê di xwezaya civakî de xwedatî ye. Civak asta zanîn û zanîsta der barê xwezaya xwe de weke îfadeya nasnameya xwe dike xwedayî bi xwedatîyê re yek dihesibîne. Şarîstaniyê ev rewş jî guhert. Kengî zanîst ket destê xanedan û hevparên wan, rewşa xwedatîyê jî rewş guhert. Ji civakê re êdî evdîtî û payeyên ne yên xwedatîyê, ji xanedan û yên nêzî wan re jî payeya esilzadeyên xwedayan hêja hat dîtin û bi vî awayî di mîtolojî û dîn de cih girtin. Qralên xwedayan û esilzadeyên xwedayî berhemê pêvajoyeke bi vî rengî ne. Bi vî awayî qutkirina tîkîliyên barhîgir û afirînerên zanîn û zanîstê tevahiya serdemên şarîstaniyan dewam kir. Herçiqasî yên li ber vî rabûn jî pîrr bi hêsanî hatin tesfîyekirin. Zanîn û zanîstê bi awayekî kastek pêkanî. Di dema şarîstaniya Ewropayê de, nexasim ji ber xwe li hev rakîşandina qraltî û dêrê û dîsa ji ber qîsmê hewayaya xweser a keşîxaneyan afirînerên zanîn û zanîstê demeke serbixwe ya bi sînor dîtin. Şerên zêde yên desthilatdariyê bîyî ku zirarê bide lêkolînên wan, firsên û keys dida wan ku bi hêsanî parêzvanan bibînin. Ronêsans, Reform û Rohnîbûn bi van şerên desthilatdariyê yên rê li rewşêke xweser vedikirin ji nêz ve tîkîldar in. Tînebûna mutlaqiyeteke bi şewazê Çîn û Osmanîyan nebû alîkariya

xweseriyê dikir. Di encamê de şoreşa felsefî û zanistî pêk hat. Lê ji aliyekî ve bilindibûna hegemonîk a kapîtalîzmê, ji aliyê din ve jî pêkhatina dewleta netewe, di sedsala 19. û 20. de damezrandina yekdestdariya sermaye û desthilatdariyê li ser zanistê bi xwe re anî. Zanist êdî parçeyekî sermaye û desthilatdariyê bû ku ji wan nedibû. Jixwe ev rewşa ku tevahiya diroka şaristaniyê li dijî civaka exlaqî û politik pêşk ket bi modernîteya Ewrûpayê re derket asta herî jor.

Ev tê wê maneyê ku paradîgmayên zanistî yên navenda wan Ewrûpa ji mêj ve ji civakê qut bûne. Yên bi zanîn û zanistê re mijûl dibûn bi giranî xwedî perspektîva sermaye û desthilatdariyê bûn. Civaka exlaqî û politikî ji zû ve bê qîmet bûbû. Bi têkçûa dêrê re ev pêvajoyê bi leztir bû. Zanista ku fikara wê ya bingehîn civaka exlaqî û politikî nîne, êdî ji hedefên sermaye û dewletê pêve ti qadeke xwe ya mijûlbûnê tineye. Zanist êdî desthilatdarî û sermayeyê diafirîne, sermaye û desthilatdarî jî zanistê gelekî baş dîkin malê xwe. Zanistê heta dawiyê têkiliya xwe bi exlaq û politikayê re qut dike û ev jî dihêle ku derî heta dawiyê li her cure şer, pevçûn, bihevketin û îstismarê vebe. Jixwe diroka şaristaniya Ewrûpayê di heman demê de diroka gelek şeran e. Rola didin zanistê ew e, divê êdî amûrên şer ên bêqûsûr û wan bibe serketinê îcad bike. Bi vî awayî di encamê de gihiştin heta çêkirina sîlehên nuklêr. Di civakê de ku pîvanên civaka exlaqî û politikî serwer bin sîlehên nuklêr ne, papatkek jî nayê îcadkirin. Bihata îcadkirin jî herî kêr li dijî civakê nedihat bi karanîn.

Şerên hilweşîna exlaqî bandora her î girîng a destpêkê ye. Qutbûna têkiliya zanist û exlaqê bingehê vedîtina her cure amûrên hilweşîner in. Ne pêkan bû ku ev têkiliya di navbera zanist, desthilatdarî û civakê de xwe di rêbaz û paradîgmaya bingehîn de nîşan nedaya. Ji dewreyê derxistina civakê dihat wê maneyê ku civakê dîkin obje. Çawa ku berê jin û kole kirin obje. Piştî cihêkirina obje û sêbjê ya bi Bacon û Descartes destpêkir derbasî nava zanistan hemûyan bû. Di zanistê de pesnê objebûnê gelekî tê dayîn. Lê ya rastî, kengî navbera objektî û sêbjîyê gelekî vebû, derî jî li felaketa herî mezin vebû. Piştî ev navber vebûn bi ez û yê din zêdetir mezin bû. Paşê ev veguherî seriyên diyalektîk ên hevdu tine dîkin. Ev dualîte jî sedî sed navbervebûna civaka exlaqî û politikî û sermaye û desthilatdariyê nîşan dide. Kolekirina xwezayê, piştî ya jin û koleyan, herî dawî jî kirina obje ya tevahiya civakê, di zanistê de weke 'pîvana objektîvîyê' ya navdar a hê jî tê bi karanîn derket pêşîya me. Têkiliya berê ya xweda û evd, vê carê vugerî têkiliya obje û sêbjê. Şûna têgihiştina gelekî berê ya xwezaya zindî têgihiştina objeya mirî xwezayê û li ser wê sêbjeya xwedayî mirov cih girt.

Ev nêzikatiyên paradîmatîk bandora wan li ser zanistê nexasim jî li ser zanistên civakî hilweşîner bûye. Mînak, bawer dike ku zanista fizîkê ya xwezaya fizîkî ya bi temamî objektîv e, dike bingeh, li ser xwezayê azad e ku bê sînor ceribandin û tesarufê bike. Xwe azad dibîne ji ceribandinên nuklêr heta bi her cure otodînamîkan bixe nava tevgerê. Wexta ku vê yekê dike fikareke xwe ya exlaqî nîne. Kengî têgihiştina xwezaya objektîv mafê bê sînor ê tesarufê li ser maddeyê bide, encamê heta bombeya atomê biçê. Zanista xwedayî veguhere zanista amûrî wê ti têkiliya xwe bi civakê re nemîne. Di destê desthilatdarî û sermayeyê de veguhere amûrêkî qanûna kara herî zêde. Bi awayê xuya dike fizîk bi temamî bê alî ye û zanistek e ku bi xwezaya objektîv re mijûl dibe. Lê eşkere ye ku bi xwe yek jî çavkaniyên hêza bingehîn a sermayeyê ye. Di rewşeke berevajî de zanista fizîkî nikaribû rewşa xwe ya heyî biparasta. Veguherîna wî ya hêzeke dijberê civakê nîşan dide ku zanistek objektîv a wisa bi alî tineye. Li gorî tehlîla dawî têkiliyên hêzê yên weke qanûnên fizîkê tene bi navkirin jî bilî nîşandana hêza mirov ti maneyê îfade nakin. Mirov jî em dizanin ku ji sedî sed hebûneke civakî ye.

Dema em felsefeya pozitivist a mohra xwe li tevahiya avahiya zanistî ya modernîteyê xistî şîrove bikin, em ê karibin rûyê rastî yê têkiliya şaristani-desthilatdari-zanistê baştir derxin holê. Em dizanin felsefeya pozitivist bi diyardeyên objektiv ên vebirî dikeve rê û ji bilî vê rê nade ti nêzikatiya zanistî. Dema ku ji nêz ve were nêrtin, mirov ê karibe fêhm bike ku zanista weke têkiliya objeyan ji tevahiya pûtperestiyên berê pûtperest û ji hêzên metafizik zêdetir pûtperest û metafizikperestir e. Di vê mijarê de eger em diyalektîka dirokî bi kurtî bi bir bixin em ê zêdetir serwext bibin. Çawa ku dînen yek û mucered xwedayî li ser bingehê rexnekirina paganîzmê (pûtperestî, bi awayekî dîne diyardeyan dike xwedayî) derketin holê û xwe bi gewde kirin, pozitîvizm jî bi awayekî weke êrişeke dijber bi şeweyê pûtperestiya nû derket holê. Rexnekirina dîn û metafizikê weke pûtperestiya nû (heqîqetgiriya xwe dispêre diyardeya vebirî paganîzm e), weke neo-metafizikê bi gewde bûye. Gelekî girîng e ku F. Nietzsche ji wan filozofan e, ev rastî pêşî tespît kiriye û nirxandinên wî ji bo lêkolînên heqîqetê di asta alikariyê de ne. Gelekî girîng e ku tespît kiriye têgîna diyardeya objektiv têgîneke ji heqîqetê dûr e. Diyarde bi serê xwe der barê heqîqetê de yan ti agahiyeke manedar nadin an ji bidin rê li gelek encamên şaş vedikin.

Zanistên pozitîv ên heta dema nêz hukimraniya xwe dewam dikirin, çawa ku tene nişandan xwedî perspektîfa anti-metafizik û anti-dîn nînin, herî kêr bi qasî têgînên metafizik û dîn xwedî asteke metafizik û dînî ne, ev rastî eşkere bûye û tê guftûgokirin. Serketina zanistên xwezayê yên dikin malê civaka Yewnan a Klasik û dema Rohnibûnê ya Ewrûpayê, di himbêza zanistên xwezayê bi xwe de derbên herî girîng dixwe. Têgihîştina li ser xeteke rast timî pêşveçûn aliyê herî qels û lawaz ê zanistên pozitivist e. Ji ber ku mirov nikarin armanc û avahiyeke bi vî rengî ya gerdûnê tespît bikin. Çi dinya jêr-atoman, çi gerdûna kozmolojîk, nikarin ji dualîteya çavdêrî û ya çav lê tê gerandin rizgar bibin. Ji ber ku serwextbûna mirov jî di çarçoveya vê pêvajoyê de ye. Nikare pêşbîniya rola wê derkeve derveyî çarçoveyê bike. Potansiyela bê sînor a cudabûnê bi xwe hewcedariyê bi şîroveyan nû dibîne.

Pozitîvizm xisleta xwe ya dînî ji pozitîvistiyê digire. Ji aliyê cewherî ve ji bo pozitîvizmê diyarde rastiya herî bingehîn e. Rastiya ne diyardeyî nîne. Jixwe bi tevahî lêkolîn û felsefe nişan didin ku diyarde û hiskirin heman tişt in. Hiskirin jî fonksiyona herî hê-san a zêhn e. Di encama çavdêriya objeyê bi awayekî herî sere-sere de rêbaza zanîne ya hişkeber e. Ango şewazekî ne zanistî ye û para xapandinê têde gelekî zêde ye. Mirov diyardeyê bike pozitîvizm, mirov rola rastiya bingehîn dide objeyê. Di bingehê paganîzmê (pûtperestiyê) de jî heman fikir heye: objeyê dike mijara perestîne. Di vê rewşê de di serî de dîn, pozitîvizm çiqasî êriş bibe ser metafizikê, ew bi xwe jî ji ber heqîqetpariziya objeyê ketiya rewşa dînekî materyalist ê herî hişk; anga di modernîteyê de şeweyekî nû yê pûtperestiya objektîvîteyê ye û weke nûnerê metafizikê ye. Çina navin ji aliyê zêhnî ve pozitivist e. Ango ji cewher û kûrahiyê mehrûm e, seresere nêzî mijaran dibe, ji bilî pîvana diyardeyan wêdetir naçe, şeweyekî xwe yê avabûnê heye li gorî berjewendiyên xwe nabîne. Tevî ku pozitîvizmê bi kirasê 'zanistperestiyê' pêşkêş dike, di dirokê de çina herî pûtperest e (Pirrbûna heykelan di dema vê çînê de bûne çirrik). Bi şeweyê xuya dike, laik û dinyewî ye, lê bi xwe herî zêde dîndar û xeyalperest e. Dîndartiya li vir behsa wê dikim, di dereceya baweriya hişk de bawerî û fikrên 'diyardegir' in. Em baş dizanin ku diyardegirî ti carî rastiya yekpareyê nîne. Qaşo laikîtiyê, bi xwe jî projeyên xwe yên herî xeyalî (bi awayekî projeyên uxrevî) yên li dijî laikîtiyê misêwa bêyî ku şerm bike pêşkêşî pêşiya civakê dike. Him jî a herî seresere ye.

Ji ber ku ev pozitîvizma bûye dîn berhemekî zêhnê mirov e, jixwe metafizik e. Wexta behsa têgihîştina li civakê tê kirin, pozitîvizm hema bêje dibe şeweyek ji pûtperestiya hemdem. Pûtperestî, çarçoveya pûç a xwedatiya maneya xwe wendakirî ye. Xwedatî demekê ji bo civakê tişteki mezin bû, têgîneke kêrhatî ya pirozbûnê bû, lê kengî ev rewşa wê ya kêrhatî nema ji dest derket, li dawiyê tenê rewşa wî ya pûtekî ma. Mirov dikare fêhm bike ku kesên ji zanista

manedanê mehrûm çima pûtperestiyê dikin. Ji ber ku ew nizanin çavkaniya pût ji kêrhatinê ye, berevajî ew dikevin wê xefletê yan ji yeqîn dikin ku pût ê maneyê biafirîne, ew ê wan bigihîne meznahî û pîrozbûnê. Ji lewra di vê çarçoveyê de analizkirina dinên li diji pûtan dikare mirov gelekî serwest bike. Ez ji pûtperestiya hemdem a pozîtivistên mehkûmî objektîvîzmê hiç guman nakim. Filozofên di qada modernîzmê bi xwe de ji dibêjin ku ev pûtperestên hemdem 'mîna pûtekî objeyên zêdexwarin û bikaranînê himbêz dikin.'

Bi vê armancê, min di beşa rêbazê de dîrûdirêj anîbû ziman ku mirov ji aliyê zêhnî ve xwedî karektereke metafîzîk e. Pozîtîvîzm hay ji xwe nîne û nabîne ku 'pûtperestiya' wê ji ya demên berê hînê çortir e. Ez fikra xwe ya pozîtîvîzm = pûtperestî ye, bi girîngî pêşkêş dikim. Pozîtîvîzm şeweyekî şîrovekirina rastiyê nîne. Herçiqas berevajiyê wê îdia bike jî zanista felsefeya diyardeyan⁷ şîrove dike ji nîne. Ji ber ku felsefeyeke wisa nabe. Her a bi ber çav dikeve, her dimen û dengê guhê mirov bilivîne diyarde ye. Her hiskirin jî diyarde ye. Kîjan cahil an jî dîn dikare îdia bike ku rastiya gerdûnê tenê ji van pêk tê? Mixabin, modernîte resmê jiyaneke ye, li gorî pozîtîvîzmê hatiye girtin. Ji ber ku modernîte ne bi cewherê jiyane, seresere bi şiklê wê re têkildar e.

Me gotibû, eger diyarde di çarçoveya têkiliyên tevlihev de maneyê nebînin, yan hiç agahiyê nadin an jî bidin dikarin rê li encamên herî şaş vekin. Em diyardeyên fizîk, kîmya û biyolojiyê bidin aliyekî. Em bi tenê li ser mînakeke diyardeya civakî rawestin û ji nêz ve binêrin ka rê li ber çî encaman vedike. Li gorî pozîtîvîzmê dewleta netewe diyardeyek e. Bi tevahî hêmanên wê pêk tinin ji her yek ji wan diyardeyek e. Bi hezaran sazî û bi milyonan mirov jî her yek ji wan diyardeyek e. Em dema têkiliyên di navbera wan de ji li vê zêde bikin resim temam dibê. Li gorî pozîtîvîzmê me têgîna zanistî pêkanî. Êdî em bi heqîqetê mutleq re rûbirû ne: Heqîqeta dewleta netewe! Pozîtîvîzm weke şîroveyekê li vê terîfê nanêre weke diyardeyê heqîqetê dinêre. Li tevahiya diyardeyên zanista civakî bi vê têgîhiştinê dinêre. Mîna yek ji diyardeyên fizîk, kîmya û biyolojiyê ev jî yek ji diyardeyan in. Terîfa wê ya heqîqetê bi vî awayî ye. Bi awayê xuya dike, ev nêzîkatî gelekî bê guneh xuya dike û ti tehlûkaya wê nîne, lê ev welê nîne, nexasim jî di tevgerên qirkirin û kokqelandina etnikî de em li tevahiya vê xeternakiyê hayil bûn. Ji Hitler bigirin heta bi lîderê dewleta netewe yê qaşo herî nerm wê hemû bibêjin, ya dikin li gorî zanistê heta dawiyê rast e (li gorî zanista pozîtîv), rastiya netewe dadiwerivînin, neteweyê hê homojentir bi tenê ne heq, li gorî qanûna beridîna xwezayê pêşketîneke di cih de ye. Li gorî zanista esas digirin rast dibêjin. Vê hêza xwe ji felsefeya pozîtîv û zanistên pozîtîv digirin. Jixwe di tevahiya demên modernîteyê de bi vê têgîhiştina pozîtîv xwe li welat, millet, dewlet, etnisîte, îdeoloji û şerê sistemê yê bê sînor rakişandin. Ji ber ku ev têgîn hemû pîroz bûn û diviyabû di rêya wan de heta dawiyê şer bihata kirin. Çawa ku tê zanîn di encama vê têgîhiştinê de dîrok bû derya xwînê. Pozîtîvîzma bêguneh xuya dike bi xwe rûyê wê yê xwînrij bi vî awayî dimirijî.

Em hewl bidin mijarê hinekî din rave bikin. Li dinya me ya îro nêzî dused dewletên netewe hene. Eger bi girseya welatî û saziyên me li jor diyarkirî û yekûna têkiliyan ev dewlet hemû bêne hemberî hev, wê nîzamek an jî rewşeke hercûmerc a herî kêr bi dused xwedayî, bi hezaran perestgeh û bê sînor terîqetî bivê nevé derkeve holê. Ji ber ku bi tevahî diyardeyên temsîl dikin pîroz in, û hêjane ku mirov di rêya wan de bimirin. Em bala xwe bidinê, li hemberî me di asta nav de be jî ji civaka exlaqî û politîk a xwezaya civakî bi rastî nîşan bide ti eser nîne. Bi rastî ya li êrişê rast bê û di rêya wê de hêja be mirov xwe bide kuştin rastiya civaka exlaqî û politîk e. Di dewleta

netewe de herkes li ser navê pûtê bi destê xwe çêkirî û pûtên diyardeyî yên hatine pêşkêşkirin pêş wan şer dikin. Ji şerên berê yên di rêya pûtan de hezar qatî çavsortir bi dema şeran re em rûbirû ne. Di encamê de qanûna kara herî zêde ya yekdestdariyên dewleta netewe û sermayeyê dimeşe; jiyaneke firewn ji nikarîbûn bibinin ji hindikayiya bextewar re tê pêşkêşkirin. Ya jiyana modern jêre tê gotin, ji vê rastiya pozitivîzmê, ya rastî ji encamên qetilkirina rastiyan wêdetir tiştêkî din nîne. Em îro gihiştina civaka ferazî. Ti rastî bi qasî civaka ferazî nikare pozitivîzmê rave bike. Civaka pozitivist civaka feraziye ye. Civaka ferazî rûyê rastî yê civaka pozitivist, ji rûyê wê ji wêdetir heqîqet bi xwe ye. Bêmanebûna diyardeyan (ya rastî serşoka bi xwînê, civaka xeyalî, di bêmanebûna civaka xwire de mane) bi civaka ferazî derketine asta herî jor. Civaka medyatîk, civaka şowê, civaka magazîni ev hemû heqîqetên têgihiştina pozitivîzm, objektîv û diyardeyî ne, derketine holê. Ya rastî, ev ji înkara heqîqetê ye.

Li gorî mijara me, bêyî ku lêkolînê bikim, encamên bi vî rengî hê ji dikarim rêz bikim. Têgînên weke civaka Îslam, Xiristîyan, Mûsevî, Bûdîst, kapîtalîst, sosyalîst, fodal û koledar di rastiyan heman nêzikatiyê ne. Rûyê metafizîk ê pozitivîzmê di vir de ji derdikeve pêşya me. Erê, civaka Îslamê, civaka kapîtalîst encamên heman nêzikatiyê ne. Ango ev têgînên diyardeyî ne; bi gotineke din têgînên zahirî û pêvekîrî ne. Mirov heman tiştî dikare ji bo aîdiyetên netewe ji bibêje. Têgînên neteweya Elman, Fransî, Erebi, Tirk û Kurd di karektera pozitivist de her yek ji wan heqîqetek e. Lê bi xwe, dimenên matbûyî yên heqîqetê ne. Baş e, mirov wê wextê dikarin bipirsin heqîqet çiyê. Li gorî min bersiv gelekî hêsan e. Di çarçoveya rastiya civakê de heqîqeta civaka exlaqî û politik û heqîqeta şaristaniya timî dixwaze wê birizîne heye. Ez nav û sifetên ji bilî van nabêjim ti rastiye temsîl nakin. Ez dibêjim, heqîqetê bi xwe ne, zahirê wê, forma wê ya hêsan û tim guherbar temsîl dikin.

Mînak em li rastiya neteweya Erebi binêrin. Herçiqasî gelekî qels bibe ji li mekanekî bi navê Erebiistanê civakeke bi xisletên exlaqî û politik û rastiyeke desthilatdariyê ya bi hezarê salan li ser piştê vê civakê silteya xwe meşandî û heta roja me ya îro aniye vê nuqtêya rizînê heye, ji bilî vê rastiye Erebtî kêmtiştan îfade dike. Bi hezaran cuda, bi nakok, heta dijminên hevdu yên sondxwarî Erebi hene. Ango bi hezaran heqîqetên bi nakok! Li gorî pozitivîzmê divê welê be. Lê em baş dizanin ku rastiya Erebi bi xwe diviyabû ev nebe. Mînakeke din a mirov ê karibe baştir jê fêhm bike dar in. Darek weke diyardeyekê bi hezaran guliyên wê û bi qasî neyên jimartin pelên wê hene. Eger dareke fêkiyên tê zanîn û hêja be, li gorî wê maneyek xwe heye; ne li gorî gulî û pelên wê. Pozitivîzm ew korî ye ku bi heman giraniyê nêzî hemûyan dibe. Belê, pel û gulî ji rastiye in. Lê rastiyeke manedar nînin. Goşiyek, kiloyek tirî nîrx û maneyek xwe heye. Lê pelekî mêmê bi tenê zahirîya wê ye, wê bi xwe nişan nade, rastiyeke diyardeyî ye ku şêweyêke bi çavan were dîtin didiyê.

Pozitivîzma mîna zanistê ji felsefeya herî çor a diyardeyê ye. Diyarde dimenê rastiye ye; pozitivîzm ji rastî bi xwe ye, ji lewra ti tiştê ne diyarde rastî nîne. Ji fizîka kuantûm, astronomî û biyolojiyê heta ji fikrê bi xwe em dizanin ku rastî ji bûyerên bi çavan mezin xuya dikin wêdetir di aleman de cereyan dike. Rastî (heqîqet) weke di têtikiliya çavdêr û çavdêrî lêkirî de bi rengekî herî sirrdar wer hatiye nixumandin ku di ti pîvana fizîkî û terîfê de hîlnayê. Pozitivîzm weke înkara vê kûrahiyê, herî zêde dişibe pûtperestiya (paganîzm) serdema destpêkê. Ji ber ku pût weke diyardeyekê xuya dike, têtikiliya hevpar a di navbera paganîzm û pozitivîzmê de nişan dide.

Ji ber ku zanist di nava diyardeyan de têne xeniqandin, her roj disiplîneke zanistî derdikeve û hemû xwe bi heman giraniyê heqîqet dihesibînin ev dibe sedema sereke ya krîza zanistiyê. Me ji destpêkê ve têkiliya wê bi sîstemê re diyar kir. Heqîqet dewamî û her diçe bi şeweyên dualîteyên her diçin kûr dibin ên weke obje-sûbje, em-yên din, ruh-beden, dîn-zanist, mîtoloji-felsefe, xweda-evd, bindest-serdest, hakim-mehkûm û hwd. parçe dibe. Ev bi xwe encama çalakiya mêtîngehkirin û rizandina şebekeyên yekdestdariya şaristaniya li ser civaka exlaqî û politik piçikiye. Modernîteya kapîtalîst ev dualîteya şaristaniyê bi awayekî bê sinor zêde kiriye û îro civak aniye vê asta ji hev belavbûn û rizînê. Di vê de pareke mezin a zanista bi sîstemê re hevkarîyê dike heye. Kengî nakokîya di navbera îdeolojiyê bi xwe û avabûna amûrî de dipêpê û vê rewşa hay jê çêdibe krîz e; ev jî bi bêkarî, şer, birçibûn, xizanî, zordestî, qirkirin, ne wekhevî û ne azadbûnê îfade dike û di goşt û ruhê pîrraniyan de vegudiherîne qêrînê.

Objektîvistên pozîtivist îdia dikin ku civakê bi awayekî zanistî rave dikin, lê tevî vê yekê, objektîvizma pozîtivist dibistaneke fikrê ye ku herî kêr herikîn û pêşketina civakê nas dike. Civakê bê dîrok weke lodeke hişk a materyalîst şîrove dike, bi ravekirineke kêr û çeloxwarî rê li ber operasyonên civakî yên bi tehlûke vedike. Têgîna muhendîstiya civakî têkiliya xwe bi pozîtîvizmê re heye. Ev kes bawer dikin ku wê bi destwerdaneke ji derve ve karibin şikil bidin civakê. Ev helwestên em behsa wan dikin, di heman demê de têgîhiştina fermî ya modernîteyê ye, û ji bo şerên îstîsmarê û desthilatdariyê yên li derve û hundirê civakê têne meşandin sedemên rewşa çêdikin.

Yek ji gunehên mezin ê pozîtîvistan ew e ku rastiyên civakî weke diyardeyên fizîkî di heman kategoriye de bi cih kirine. Wexta ku hûn diyardeya civakî bi rastiyên naguherin re yek bigirin, hûn ê derî heta ser piştê li paradîgmayên civakî yên di nava xwe de gelek nuqtayên mirov pê bixape dihewîne, vekin. Dema mirov ji vî alî ve bi awayekî pozîtivist li ekonomiyê binêre, ne mumkin e ku van nuqtayên divê mirov ji wan dûr bisekine nebîne. Wexta mirov milletgiriye weke îfadeyeke rastiya objektîv fêhm bike, herçiqas di rewşên cihê de bin jî ji aliyê felsefî ve Hitler û Stalîn yek in, û hûn ê bikevin rewşa wan. Ev herdu jî ango pozîtivist hemû û materyalîstên çor jî rastiyên di civakê de weke rastiyên mutleq dinirxînin û nikarin xwe ji vê xilas bikin. Sedema ku mijara pere gelekî nazik û girîng dike têgîhiştina bi vê helwesta pozîtivist nêzî civakê dibe ye: ango pere bi temamî rastî dihesibîne. Ji lewra bi rêya wî destguhertin her diçe, dihêle ku weke rastiyeke temam bê fêhmkirin.

1- Zanistên civakî yên dixwazin bi têgîhiştina zanistên pozî-tîvist ango bi paradîgmaya wê pêşde bibin, bi temamî asê bûne. Naxwe em nikarin diyardeya mêtinkarî û şer a ev çend mezin bûye rave bikin. Nabe ku zanyarek herî kêr bi qasî alimekî dînî û exlaqparêzekî berpirsiyar nebe. Eger zanist ji mîtoloji, dîn û felsefeyê zêdetir xwediyê hêza maneyê ye û tevî ku şoreşa xwe di sedsala 17. de kiriye û serketina xwe îlan kiriye, çima nikaribû vê serdestiya xwe li hemberî diyardeya şer û mêtinkariya neditî nişan bide? Mirov dikare di desthilatdarbûna zanistê de vê yekê weke sedem nişan bide. Zanista bibe desthilatdar azadiya xwe ji dest dide.

Eger em zanistê weke şîroveya pêşketî ya maneyê bi nav bi-kin, em ê ev çend bi lez yekbûna wê bi desthilatdariyê re yan li ser navê zanistê weke têkçûnê yan jî em ê weke pîrsgirêkeke cid-dî ya bi navkirina zanistê fêhm bikin. Min xwest ez têkiliya vê pîrsgirêkê bi pozîtîvizmê re deynim. Tevî ku ew bi xwe dîn gelekî rexne jî dike, pozîtîvizm jî dîn û metafîzîkê jî paşdetir bi materyalîzmeke çor di zikhev de dîn û metafîzîkek e, û ev yek xwe di asta bêberpirsiyariya wan de bi awayekî êşkere nişan da. Nişanên bê-berpirsiyariya wan ev in; li dijî mêtîngerî û şer ti tişt nekirin, ew pîrsgirêkên xwe jî nehesebandin û paşê jî zanista desthilatdariyê bûn. Ji vir encama divê em derxin ew e ku zanist hewcedarê şîro-veyeke nû ya maneyê ye. Zanist hewcedariya xwe bi şoreşeke nû ya paradîgmatik heye. Min hêza xwe ya şîroveyê weke bi ciha-nîna qabiliyeta xwe ya maneyê di vê xebatê de ceriband. Encam bi vê ceribandîna re têkildar in.

Çawa ku tê zanîn, pozîtîvîzm anti-metafîzîk û anti-dînî nîne, berevajî dînekî çor ê materyalîst e, bi tenê bi awayekî şayîk bi cîlaya zanîstî ser şapînezkerî ye. Ya rastî, pûtperestîya modernîteyê ye. Di navbera herdu rêbazên dogmatîk de wekhevîya bîngehîn ew e, ji hebûna hêzekê bawer dikin ku qanûnên wê li xwezayê hukim dikin. Li şûna qanûnên xwedê bi tenê gotina qanûnên zanîstî hatiye danîn. Jê pêve vegotin heman tişt in. Aliyê herî xeternak ê fikra pozîtîvîst, di hukmên wê de nêzîkbûna wê ya di hêza qanûnê de ye. Şîrove tineye. Ji sedî sed e, objektîv e, ev nêrtîna hukmê wê ji bo her kesî wekhev tê bi xwe tersê zanîstê ye. Ji ber ku bi xetên tûj ên obje-sûbje ji hev tê qetandin di encamê de para şaşbûn û bi tişteki xapîne ji nahêle.

Mîrov hewldana çîna bûrjûvayê ya teolojîya serdema navîn weke felsefeyê zanîstî û sekuler boyaxkirî û bi pozîtîvîzmê cilakirî pêşkêşkirina wê fêhm dike. Hemin wê li ser wê şopên rastiya civakî ya malzaroka jê çêbûyî hebin. Ji serdema navîn, heta tevahiya dîroka şarîstaniyê ji nêzîkatîyên formên li zêhnên me hatine barkirin em xwe rizgar nekin, bivê nevé pêla pozîtîvîst wê zêhnên mîna êsîr bigire hukim lê bike. Vê rewşê kir ku mirov retorîkeke (hostatiya gotinbêjîyê, cambaziya wê) hişk, pûç, zêde tê dubarekirin weke rastî bibîne û ji vê jî wêdetir fîrsend neda ti pêşketinê. Li şûna helwesta "Îmam çi bibêje ew rast e", vê carê jî "Mamoste û filozof çi bibêje ew rast e" cih digire. Di bîngehê bêkêrî û bêberdariya zêhnê me de ev rastî heye. Ji lewra em mehrûm kirin ku em nikaribin şîroveyek bi tenê der barê xwezaya xwe ya civakî de bikin. Ev rewşeke gelekî xeternak e. Xwe bi xwe mejîyê xwe serkorî û êsîr dike. Dogmatîzma dînî qet nebe bi awayekî mîna hêza barhilgir a rêûresmê hinek rastîyên dîrokî bi bîra mirov dixîne. Di pozîtîvîzmê de ev jî nîne. Di navbera me û rastîyên me de benedê mezin a xerîbxistinê datîne, dideribîne. Weke hêza hegemon a îdeolojîya Rojava, bi awayekî mîna hiç sîlehê bernede (bêyî ku mejîyê xwe bixebitîne) teslîm digire. Eşkere ye ku heta dogmatîzma neyê şikandin, bi giştî şarîstaniya fermî, bi taybetî ji paradîgmaya modernîteya kapitalîst şikandina wê mumkîn nebû. Ji lewra nikaribûn bigihîjin hêza şîroveya azad. Ez di vê fikra xwe îqna bûme, ew jî ev e: sîlehên îdeolojîk ji sîlehên eskerî zêdetir bi rola qedexeker radibin.

Hingê pîrs û pîrsgirêka girîng dibe ev e: Em ê heqîqetê li ku û çawa bibînin? Ez dixwazim pîvaneke hêsan bi bîr bixim û bersiva xwe bidim: Te tiştê li ku wenda kiriye, tu dikarî li wir bigerî û bibînî. Naxwe li deverên din, tu li tevahiya dinyayê jî bigere û lêbikolî tu nikarî bibînî. Ji ber ku rêbaz şaş e. Li cihê te wendakirî ne, rêbaza gerî ya li deverêke din bi tenê têkçûna zeman û enerjîyê îfade dike. Ez lêgerînên heqîqetê yê serdema me jî dişîbinin vê mînakê. Tevî laboratuarên mezin ên lêkolîn û lêgerînê, fonên mezin ên ji bo vê tene veqetandin, rastîyên xwe digihîninê mîna min diyarkiribû bi krîz û eşê barkirî ne. Eşkere ye ku heqîqeta mirovatiyê li pey bi bez e, wê ev nebe. Bersiva min wê weke gelek caran dubareya dubareyê be. Heqîqet bi tenê dikare civakî be. Di pêvajoya şarîstaniyê de dema civaka exlaqî û polîtîk hat rizandin û xistin bin serweriya hişk a yekdestdariya desthilatdarî û mêtinkariyê, ev hat wê maneyê ku heqîqeta civakî ji dest hatiye dayîn. Ya ji dest hatiye dayîn, tevî nîrxên exlaqî û polîtîk ji dest hatiye dayîn. Eger tu dîsa dixwazî bibînî, divê tu li devera te wendakirî lê bigerî. Ango tu yê li dijî şarîstanî û modernîteyê li civaka exlaqî û polîtîk, li rastiya wê bigerî, bibînî. Tu yê bi vê jî qîma xwe neynî; tu yê hebûna xwe ya kirine ku neyê naskirin ji ji nû ve ava bikî. Hingê tu yê bibînî ku tu bi tevahî heqîqetên di buhaya zêr de yê ku tevahiya dîrokê te wan wenda kirî yek bi yek tab û peyda dikî. Li ser vî bîngehî tu yê bextewar û şadtir bibî û tu yê fêhm bikî ku ev jî bi civaka exlaqî û polîtîk dibe.

4- Di Rêya Heqîqeta Civakî de Ji Nûve Şîrovekirina Zanîsta Civakî

Zanîn bi heyîna gerdûnî re têkildar e. Nizama gerdûnî ya heyî bi tenê bi têgîna zanînê mirov dikare rave bike. Ya balkêş şewazê zanînê yê xwe anîna ziman e. Wer tê fêhmkirin ku bi tevahî cûrbicûriya gerdûnî encama xwesteka xwe anîna ziman a zanînê ye. Em der barê zanatiya zanînê de ti tiştî nizanin. Hema hema lêgerîna zanînê ya li cûrbicûriya bêserûbinî pirseke sedemê dide fikirîn. Pirsar çima gelekî şilo û nediyar dimîne. Hin filozofên navdar, heta hin ji Pirtûkên Pîroz van pirsan bi arezûya gerdûnê ya dixwaze bi bir were yan jî bi arezûya xwedê ya dixwaze ji aliyê evdên xwe ve were zanîn girê didin. Gotina hayjêbûn ji bo min hê bi heybet û raveker e. Ji zerreya herî piçûk heta bi hebûna herî kozmîk hayjixwebûn, dikare bibe bersivên pirsên çima û sedemê. Maneya em ê li hayjixwebûnê bar bikin, ji bilî jiyane bi têgînên din nayê terîfkirin. Mirov dikare terîfa jiyane ya herî nêzî rastiyê weke hayjixwebûnê diyar bike. Ji vê jî girîngtir, hayjixwebûn çima evqasî girîng dibe? Em dizanin bêyî hayjixwebûnê jî jiyane mumkîn e. Lê wexta em bi kûrî hewl didin pê bi his in, em fêhm dikin ku ev mumkînbûna zêde mumkîn xuya nake. Mirov dikare bibêje dema dirêj a jiyane ya hay mirov jê nabe û dibihure nixê wê yê jiyane kêr dibe, heta dihele diçe. Diyardeya mirinê jî ji sedî sed hayjêbûna ji jiyane angoyê ji bo mumkînkirina jiyane weke hostatî yan ji listikeke xwezayê xuya dike. Mînak hebûneke bi jiyaneke bêserûbinî hatibe cezakirin, gelo çî cudahiya xwe ji trajediya Sisyphos (ew kes e ku xwedawendan wî ceza kirine, cezayê wî jî her kevir tam dibe serê gir kevir digindire jêr û dîsa diçe wî tîne) dimîne? Liberketina mirinê bi tenê nixê jiyane zêde dike û bi bir dixê.

Ji bilî hayjêbûnên der barê jiyane de zanîn nayê maneyek din. Tiştê zanîn, tiştê hayjêbûyî ye. Em ji bo hebûnên fizikî nikaribin tiştêkî bibêjin ji ma mumkîn e ku mirov his neke di hebûnên biyolojîk de çûneke eşqî ber bi zanînê ve heye. Em wexta ber bi cureyê mirov ve tîna mîna ku ev eşq pêk hatiye. Rewşe gelekî pêşketî ya zanînê herî baş gotina eşqê dikare terîf bike. Lê mirov hebûneke welê ya seyr û sostret e, xisletên wî hene em dibînin der barê zanînê de ji kirna xiyanet û berevajîkirinên mezin paşve namîne. Mirov vê rastiya mirov bûyerên di nava xwezaya civakî de ya em jêre Xwezaya Duyemîn dibêjin diqewimin rave bike hê rastir xuya dike.

Ne zanistên fizikî bi qasî ku tîne gotin bi xwezaya fizikî re (kîmya û biyolojî jî di navê de ye) girêdayî ye, ne jî zanistên ji wan re beşerî tîne gotin weke wêje, dîrok, felsefe, politîka ekonomiyê û sosyolojî bi tenê bi xwezaya civakî re têkildar in. Herdu zanist dikarin di têgîna zanista civakî de bigihîjin hev û mirov dikare vê erênî bibîne. Ji ber ku her zanist divê civakî be.

Zanista civakî weke têgîn bi şaristaniya navend Ewropayê re pêşket. Bêguman tevahiya xwezaya civakî disiplineke em dikarin weke cureyekî zanista civakî bi nav bikin her hebû. Em ji zanista civakî ya beriya dîrokê re bi hêsaniyê dikarin bibêjin animîzm. Animîzm (zindîtî) têgîneke zanista civakî ya navend Ewropayê ye, gelo bi qasî ku tîne gotin zanîna destpêkê ya mirovên destpêkê ye? Kî fitûyê dide ku avahiya zanista civakî ya îro ya obje û sêbjê cihê dike di ser animîzmê re ye? Dîsa zanyarên civakî! Lê her ku diçe baştir tê fêhmkirin ku ekola zindîgiriyê paradîgmayek e, ji cihêkirina obje-sêbjeyê angoyê bêcankirina objeyê bi nixtir e. Eşkere ye ku bi zindîtî terîfkirina gerdûnê ji terîfa wê ya bi bêcaniyê encamên rastir dide. Bi tevahî pêşketinên zanistî vê xusûsê piştrast dikin. Eger tevgerên perçikên jêr-atoman ên hê sîrr in, û balkêş in, nebûna, rastiya yek curetî pêk nayê me yê nikaribûya ji bilî animîzmê bi ti awayê din rave bikira. Pozitivîzmê (zanistperestiya diyardeyan) weke cureyekî pîrr bi tehlûke yê metafizîkê (herçiqasî berevajiyê wê îdea bike jî) zanista civakî kûr birîndar kiriye.

Pêvajoya şaristaniyê ya em jêre serdemên dirokê dibêjin, ji animîzmê ber bi mîtolojiyê ve şewazekî zanistê jî bi xwe re aniyê. Herçiqasî mîtoloji bi temamî weke malê şaristaniyê neyê hesibandin jî ji gelek aliyan ve mohra şaristaniyê lê heye. Berevajîkirina pêşî ya zanîne û îxanetxistina nava zanista civakî bi hegemondariya îdeolojîk a pêvajoyên şaristaniyê re têkildar e. Yekdestdariya sermaye û desthilatdariya li ser xwezaya civakî hat avakirin bê derew, bê berevajîkirin û bê xiyaneta li gotinê nabe. Mîtoloji bi giranî bi animîzmê barkirî ye, û bi nirx e. Lê wexta sîstema hiyarerşik û nîzama ji sêberiya rahîb + rêveber + fermanîdar pêk hatî bi çirokên mîtolojîk ên qehremankirin (nîv-xwedatî) û xwedakirinê ketin dewrê, rizîn û berevajîkirin bivê nevé pêk hatin. Mîtoloji bi şertê ev wesfê wê yê dualî li ber çavan were girtin, dîsa zanistêke civakî ye ku mirov dikare gelekî jê hîn bibe. Ez yeqîn dikim ku wê her biçe girîng bibe. Ji sedî sed di hînbûna dirokê de wê hê bêtir bi roleke mezin rabe.

Kengî mîtoloji weke din hişk bû, rê li ber duyemîn cureyekî zanista civakî vekir. Bêguman dîn bi tenê mîtolojiyê weke mîrate nagire. Dogmayên wê bi xwe jî hene. Herçiqasî bi giranî mohra hêzên şaristaniyê li ser hebe jî şiroveya dînî ya hêzên dijberê sîstemê hê zelal e, û ji ber xwezayîtiya wê rastir e. Yek ji erdkolanerê bingehîn ê rêya diçe zanista hemdem e. Di dînen yek xwedayî de mirov dikare nîşaneyên herdu hêzên dijber bişopîne. Şaxê fermanker, ceza dide, teolojiya mirovan dike evd hêzên şaristaniyê nîşan dide, şaxê mirovan beşdar dike, xelatê dide û azad dike jî fikir û baweriyên hêzên dijberê şaristaniyê nîşan dide. Serdema navîn bi şerên di navbera dîn û mezhebên van herdu têgihîştinan de tijî derbas bûye. Eger şerê van dîn û mezheban nebûya, ji sedî sed wê zanista civakî ya Ewropayê jî pêk nehata. Bi tenê mirov bandora Îslamê bifikirê têrê dike jî bo em li vê rastiyê serwext bibin. Wekî din jî tevahiya serdeman zanyar û filozofên mîna çirîskan hene. Şik û guman nîne ku van kesan çavkaniya bi nirx a zanista civakî pêkanîne.

Zanista civakî (modernîteya) serdema şaristaniya Ewropayê hem weke berhema tevahiya mîrateya vê dirokê, hem jî weke pêdiviyêke têkoşîna mezin a civakî derket holê. Bi awayekî bingehîn weke amûrekî disiplînê yê çareserkirina pirsgirêkan fikirîn. Sîstema zordestiyê û îstismara bê sînora kapîtalîzmê rê li vekir, ji destpêkê ve modernîte neçar kir ku bi krîzê bakirî pêk bê. Bi giştî zanist hemû, bi taybetê jî zanistên civakî ji aliyekî ve kirin xizmeta sîstema zordestî û îstismarê, ji aliyê din ve jî rola rewakirinê ango bi awayekî erênî ravekirina sîstemê wekî din dan zanistên civakî. Retorîka yekdestdariya desthilatdarî û sermayeya nû mohra xwe li zanista civakî da.

Sosyolojiya pozîtivist jî destpêkê ve kir ku zanista civakî seqet pêk bê. Fikara bingehîn a sosyologên pozîtivist ew bû ku ji Şoreşa Franseyê komareke xwedî li berjewendiyên bûrjûvayê derdikeve pêk binin. Polîtîkvanên ekonomîya Ingilîz hewl didan kapîtalê rasyonel û rewa bikin. Îdeologên Elman di her qadê de bi pêkanîna dêwane ya dewleta netewe ya Elman re mijûl dibûn. Damezrênerên sosyalîzma zanistî û serkêşên dijberên sîstemê K. Marks û F. Engels a dixwestin bikin ew bû, ji retorîka sê sermayeyan zanistêke bi mohra proleter biafirînin. Dijbertiya kapîtalîzmê û li ser vî bingehî analîzkirina kapîtalê dikarîbû alîkariya zanista civakî bikirana. Lê çavkaniyên wan jê gav diavêtin û dijbertiya xwe ya sîstemê bi dijbertiya kapîtalîzmê bi sînora dikirin û vê jî dikir ku bi tevahî avahiyên sîstemê li hemberî modernîteya kapîtalîst bêparastin bimînin. Analîzên anarşîstan li ser desthilatdariyê herçiqasî gaveke li pêş bû jî lê qada polîtîk mîna ku vala hiştibûn. Zanista civakî ya Ewropayê jî aliyê herdu bazkan ve jî ji lêkolînkirina xwezaya civakî wêdetir bi pirsgirêkên sîstemê rê li wan vekiribûn mijûl dibû. Bi awayekî xwe li pisporiya çareserkirina pirsgirêkan datanin. Dinya û dirok di dereceya duyemîn de dihatin. Divê mirov matmayî nemîne ku çima

zanista civakî navenda xwe Ewrûpaye. Mirov nikare li bendê be ku pirsgirêkên bi sedsalan ketine ser hev û kombûne bi derbekê jê bibihurin. Ji nava wan îdeolojiya lîberal herî zîrek derket. Rê dît ku hemûyan bi sistemê entegre bike. Bi tenê Şoreşa Franseyê ne, Şoreşa Rûsyayê jî di navê de zanibû tevahiya şoreşên serdemê û dijberên sistemê bê tesîr bike; zanistê bi awayekî serketî veguherîne zanista desthilatdarî û sermayeyê.

Lê mirov nikare bifikire ku modernîteya Ewrûpayê weke sistema herî desthildar û îstismarkar a pêvajoya şaristaniyê, dijberên xwe bi temamî tine û bêdeng bike. Bi pêşveçûna wê re ev modernîte ne bi tenê di bereya îdeolojîk de, di bereya exlaqî û politik de jî li berxwedanên mezin rast hat. Dijbertiya sistemê jî herî kêr bi qasî sistemê xwe nû dikir. Sistem çiqasî global dibû, dijberên sistemê jî globalîze dibûn. Hegemondariya wê ya li ser zanistê her ku diçe dişkiya. Hêdî hêdî dihat fêhmkirin ku dîrok dibe bi tenê ya dinyayê be, hegemondariya Ewrûpayê ya demeke kin ajotî bi tenê dikare parçeyekî piçûk ê dirokê be.

Filozofiya Fransî ya piştî Şerê Cihanê yê Duyemîn, Şoreşa Çandî ya Ciwanên 1968, ji hundir ve jihevdeketina sistema Sovyetîk, têkçûna dewleta xweşhaliyê, lêgerînên postmodernîst û tesfîyeya mêtîngerîya klasîk derfet û îmkân didan ji bo zanista civakî demeke nû bide destpêkirin. Bi awayekî ji astengiya pozîtîvîzmê û navendîtiya Ewrûpayê rizgarbûyî, lêkolînkirina heqîqetan ketibû rêyeke hê erênî û baştir. Zanista civakî dema ku xwezaya civakî bi tevahî li zeman û mekanan hemûayn bike mijara lêkolînê, divê bi tenê qîma xwe bi çareserkirina krîz û pirsgirêkan neyne, ji aliyekî ve fîzîk, kîmya, biyolojîk û kozmolojîya bi awayekî bingeîn têkiliya xwe bi civakê re hene û li aliyê din jî ji zanistên beşerî yê weke felsefe, wêje û hunerê re pêşengiyê bike da ku bi rola xwe ya zanista qralîçeyê rabe. Şecereya zanistê bi tenê bi zanista civakî mirov dikare şaxan jê bibe. Bi vî awayî mirov ê hem wê jî zêde parçebûnê xelas bike, hem jî mirov ê fikaran neke ku zêde ji her tiştî şuştî ye. Tevî krîza giştî ji krîza di qada zanista civakî de bihurîn wezîfeyê pêştir divê were bi cih anîn. Zanistêke civakî ya hayjêbûna jiyânê weke azadî, lêgerîna azadiyê jî weke heqîqetê şîrove bike, rêberê pêşketin û rohnîbûna civaka exlaqî û politik e ku dest jê nabe.

Sosyolojî avahiyeke wê ya zanîn-agahiyê ya navend Ewrûpayê heye. Çawa ku hewesdarên zanista pozîtîv ên fîzîk, kîmya û biyolojîyê civakê jî diyardeyek bi heman rengî dihesibînin, bi heman awayî sosyolojî jî nêzik dibe û ji îddîayên bi vî rengî wêdetir naçe. Civaka mirov xwediyê xwezayê gelekî cuda ye. Çawa diwêrin wê weke objeyekê bigirin dest û li ser rawestin. Nêzikatiyeke bi vî rengî berevajî yeqînan wê rê li ber rohnîbûnê ne, wê li rê li pûtûneke çor veke û nikariye xwe ji vê rizgar bike. Gavavêtinên felsefeyê yê îdeologên Elman ên ji bo dewletên netewe avahiyên agahî-zanînê bigihînin, zanista politîka ekonomiyê ya îdeologên Ingilîz û sosyolojîya filozofên Fransî her yek ji wan amûrekî rewakirinê yê mekanîzmeyên danehevê yê sermayeyê û desthilatdariyê ne. Guftûgoyên zanistî yê roja me ya îro vê rastiyê têra xwe eşkere dikin. Li gorî analîza dawî felsefeya Elman, politîka ekonomîya Ingilîz û sosyolojîya Fransî ji milliyetgiriya dewleta netewe ya mezin dibe xizmet kirine û nikarîne xwe ji vê yekê rizgar bikin. Ev sosyolojîyên bi tevahî navend Ewrûpayê ne, em bi hêsani dikarin bibêjin avahiyên zanîn-agahiyê yê sistema dinya kapîtalîst ên navend Ewrûpayê ne.

Di Sosyolojîya Rojava de (zanistêke bi navê Sosyolojîya Rojhilat hê li naverastê nîne) têgînên sistema şaristanî û civakê gelekî bi pirsgirêk in. Divê neyê jibîrkirin ku sosyolojî jî ber pirsgirêkên şer, pevçûn, pêxîrtengî û nakokiyên mezin ên yekdestdariyên sermaye û desthilatdariyê rê li wan vekirin weke pêdiviyêke bi çareseriyê derket holê. Ji bo nîzam hilneweşe, were rizgarkirin û mirov

karibin tède bijin, ji her milî ve tez li ser tezê dihat çêkirin. Tevî hemû şîrovevên teolojîk, reformîst û mezhebî yên doktrîna Xiristiyantiyê pîrsgirêkên civakî her çûn girantir bûn û vê jî hişt ku şîrovevên bi awirekî zanistî (pozîtîvîst) li pîrsgirêkên civakê derkeve pêş. Şoreşa Felsefeyê û dema Rohnîbûnê (sedsalên 17. û 18.) bi awayekî bingeîn encama vê pêdiviyê ne. Bi Şoreşa Franseyê re li şûna çareserbûna pîrsgirêkan, pîrsgirêkê bêtir tevlihev bûn û vê yekê jî kir ku meylên sosyolojiyê weke şaxekî zanistî yê serbixwe bigire dest û pêşde bibe zêde bibin. Sosyalîstên utopîk Saint Simon, Fourier, Proudhon, Auguste Comte û Durkheim li ser vê rê qonaxa pêş temsîl dikin. Hemû jî zarokên Rohnîbûnê ne. Bêserûbinî bawerîya wan bi zanistî hebû. Ji lewra jî bawer dikir ku ew ê karibin bi rêya zanistê çawa dixwazin civakê ji nû ve biafirînin. Bi rola xwedê radibûn. Bi gotina Hegel, jixwe Xwedê daketibû rûyê erdê. Hem jî weke dewleta netewe. Ya diviyabû bihata kirin, bi nazikî û nazenîni 'muhendîsiya civakê' proje û plansazî bû. Bi rêya dewleta netewe ti plan û proje tinebû ku di pratîkê de bi cih neyê anîn. Hema bi tenê bila 'pozîtîvîst zanistî' be û dewleta netewe qebûl bike!

Zanyarên civakî yên Ingilîz (polîtîkvanên ekonomiyê) bi çareseriyên ekonomîk alîkariya sosyolojiya Fransî kirin, îdeologên Elman jî bi rêya felsefeyê alîkarî kirin. Adam Smith û Hegel jî wan kesan in ku di serê alikaran de tînin. Ji ber ku kapîtalîzma pîşesaziyê ya sedsala 19. di asteke xeternak de civak îstîsmar kir û rê li gelek pîrsgirêkan vekir, çep rast rêçeteyên hatin pêşkêşkirin cûrbicûr bûn. Îdeolojiya navendî ya yekdestdariya kapîtalîst Liberalîzm, bi hostatiyeke mezin ji her fikrê dikaribû sîd werbigire û bi ser hev bike û mîna tûrikê pînekirî di afirandina sisteman de herî dest sivik bû. Sosyolojiyên şematîk ên rastgir û çepgir jî wexta projeyên xwe yên der barê rabihurî (lêgerîna rastgiran a li serdema zêrîn) yan jî paşerojê (civaka utopîk) de amade dikirin, mîna ku haya wan ji xwezaya civakî, dirok û rojaneyê tinebû. Dema ku bi dirok û rojaneyê jî rûbirû dibûn misêwa parçe dibûn. Rastiya hemû jî bûbûn êsîrê wê 'qefesa hesinî' ya modernîteya kapîtalîst hûrûkûr deribandibû û ew giş jî aliyê zêhnî û şewazê jiyana pratîkî ve xistibûn hundirê wê. Filozof Nietzsche dema ku ew hemû weke 'metafizîkvanên pozîtîvîzmê' 'bejinbohstên xesandî yên modernîzma kapîtalîst' bi nav dikir hê zêdetir nêzî heqîqeta civakî disekinî. Yek ji wan kêm filozofan e ku cara pêşî bal kişandîye ser tehlûkeya modernîzma kapîtalîst civakê daqurtîne. Tevî ku tê gunehbarkirin ku bi fikra xwe ji faşîzmê re xizmet kiriye jî bi şîrovevên xwe yên hatina faşîzmê û şerên dinyayê xeber dide balkêş e.

Lê gotin û destnîşankirina van rastîyan pîrsigrêkê çareser nake. Marks û Engels weke fikra dijber derketin, lê têra xwe eşkere bûye ku sosyalîzma wan an jî sosyolojiya wan şîroveveke herî seresere û çor (vulger) a civakê ye. Tevî hemû îddîyên wan ên dijber, ji liberalîzmê –îdeolojiya fermî ya kapîtalîzmê ye –zêdetir ji kapîtalîzmê re xizmet kirin û nikaribûn xwe ji vê rizgar bikin. Em vê yekê bi sosyalîzma pêkhatî, bi ekol û tevgerên demokrasîya sosyal û rizgariya neteweyî, sistemen dewletan têra xwe dikarin fêhm bikin. Tevî rêûresma wan a têkoşînê ya gelekî esil, hem jî li ser navê netewe û çînên bindest ketina wan a vê rewşê, ji nêz ve bi avahiyên wan ên zanîn-agahiyê ve têkildar e. Avahiyên agahî-zanînê yên xwe spartîne, tevî aliyên wan ên erênî û neyênî tevahî dijberî xwestekan encam dane. Eger di avahî û paradîgmayên wan ên bingeîn de qusûrên ciddî û şaşiyên zincîrwarî nebûna, encamên bi vî rengî bi hêsanî derneketin holê.

Ekoleke din a dijber teoriya wan a îzafiyeta zêde ye. Ne tenê bûn avahiya agahî-zanînê ya sistema dînya kapîtalîst, belkî jî ji ber ferdparêziya xwe ya zêde, em dikarin bêjin wan ji kapîtalîzmê zêdetir ji ferdparêziya wê re xizmet kirin. Nêzîkatîyên anarşîst jî di nava vê de cih digirin. Rexnekirina kapîtalîzmê û di gotinê de gelekî dijbertiya wê, weke ku gelek caran tê dîtin mirov

dixe rêya xizmetkariya wê. Di vê de jî bi awayekî bingehîn nêrtina paradîmatîk, şaşî û kêmasiyên di avahiyên agahî-zanîne de bandorê dikin û rê li vê yekê vedikin.

Li ser danasîn û terîfa zanista civakî lihevkerin pirsgerêkê çareser nake. Ji vê jî ya girîngtir ew e, wê çî weke modela bingehîn were girtin, bi gotineke din di analîzkirina civakê de kîjan komik, yeke an jî şaneyê esas bê dîtin. Eger mirov bibêje “Yekeya bingehîn bi tevahî xwezaya civakî ye”, ev yek jî bo zanista civakî zêde maneyekê îfade nake. Ji nava bêhejmar têkiliyên civakî yên girîng neqandin jî bo nêzîkatîyê manedar a teorîk terciha pêşî ye ku divê were kirin. Ew yekeya civakî ya were hilbijartin çiqasî giştî rave bike ewqasî wê manedar bibe.

Ji ber vê Çendê;

1- Hewldanên entelektuel û xebatên li ser zanîn û zanistê divê bêne pêşdebirin di çarçoveya civaka exlaqî û politik de ya awayê hebûna bingehîn a xwezaya civakî ye. Tevahiya dîroka şarîstaniyê jî vê rastiya civakî mirovatî hatiye qutkirin û ev rastî hatiye rizandin, bi serdema modern a kapîtalîzmê mohra xwe lê xistî ev rastiya civakî hatiye parçekirin, bi rizîne re rûbirû hatiye hiştin û anîne ber tinebûnê.

2- Wê wextê berê pêşî divê ev hewldanên entelektuel, xebatên li ser zanîn û zanistê armanca xwe rawestandîna vê rêveçûnê bin. Ji ber ku tişteki hatibe tinekirin zanista wî nabe. Belkî bîranîna wî bibe, lê bîranîn jî zanist nîne. Zanist bi ya heyî bi ya dijî re têkildar e. Civaka di vê rewşê de eger naxwaze bi tevahî tine bibe, divê li dijî modernîteya kapîtalîst tevî hemû hêmanên xwe li ber xwe bide. Berxwedan êdî bi hebûnê re li ser heman rê ye, û wekhev e. Weke hemaltî û sermayeya entelektuel ne, eger dixwaze bi rûmeta lêkolînerêkî rastî bijî û li ser piyan bimîne, divê di hemû hewldanên xwe yên entelektuel de hem li ber xwe bide hem jî divê tevahî hêmanên berxwedanê di asta berxwedanê de bin. Di vê çarçoveyê de hem entelektul hem jî zanista wê berxwedan û têkoşer in. Wekî din, yan xwe xapandin an jî veşartina nasnameya sermayeyê yan hemaltiyê ye.

3- Zanista were pêşdebirin berê pêşî divê weke ‘zanista civakî’ were bi rêkûpêkirin. Divê zanista civakî weke qralçeya sereke ya tevahiya zanistan were qebûl kirin. Çi zanistên din ên der barê Xwezaya Yekemîn de (fizîk, astronomî, kîmya, biyolojî) çî jî zanist û zanîn din ên beşerî yên Xwezaya Duyemîn (wêje, felsefe, huner, ekonomî û hwd.) dikarin bi mîsyona pêşengiyê rabin; ev ti carî nikarin bi heqîqetê re têkiliyê manedar deynin. Eger herdu qad bi zanista civakî re bi awayekî serketî têkiliyê deynin dikarin jî heqîqetê para xwe bigirin.

4- Zanista civakî weke mijara xwe ya sereke civaka exlaqî û politik divê weke objeyekê negire dest, herweha weke dualîteyên navbera wan gelekî hatine vekirin û kûr kirin ên fêhm kirinên mirov weke obje-sûbje, em-yên din, ruh-beden, xweda-evd, mirî-zindî jî negire dest, divê bi rêbazêke jî van dualîteyan bihurî jî esas bigire û lêkolîn bike. Cudabûn şewazê jiyane yê gerdûnê ye, di xwezaya civakê de jî hê bêtir dimeşe û bi nermî, azadî û zêdebûyî heye. Lê mirov vê cudabûnê rabe daxê asta obje-sûbje ya şarîstanî û modernîteyê kirine bingehê tevahî avabûnên xwe yên îdeolojîk, jî sedî sed wê ev bihêle ku hem heqîqeta gerdûnî hem jî ya civakî parçe bibe û jî dest bê dayîn.

5- Pozîtîvîzm di modernîteya Ewrûpayê de derket asta xwe ya herî jor. Felsefeya xwe bi giştî objektîvîzm e ku bi giştî zanist bi taybetî jî zanista civakî li ser wê bilind dibin û ev

hê jî bi hemû şiddeta xwe dewam dike. Eger ev pozîtîvîzm li ser bingeha rexneyan cihê xwe li ser sergovê dirokê nebîne paradîgmayeke manedar a zanista civakî ango felsefeyeke bi kok a zanista anti-şaristanî pêş nakeve. Zanista navend Ewrûpa, nexasim jî zanista civakî herçiqasî gelekî ji hev parçe bûbin û tehlûke hebe heqîqetê ji dest bidin şert e ku mirov para wan a di heqîqetê de û destketiyên wan fêhm û qebûl bike. Pozîtîvîzm herçiqasî di rewşa rexnekirinê de be û divê mirov ji wê karibe bibihure jî ewqasî jî divê mirov para wan a heqîqetê qebûl bike. Di lêkolîn û lêgerînên heqîqetê de bi tevahî anti-Ewrûpagirî herî kêr bi qasî tevahî Ewrûpagiriyê dikare rê li encamên neyênî veke.

6- Herçiqasî ev lêkolîn û lêgerînên heqîqetê yên ji wan re postmodernîzm têne gotin pozîtîvîzmê rexne dikin û zanista civakî ya navend Ewrûpayê red dikin jî ev nêzikatiyên wan bi hêsanî dikarin bêne liberalîzekirin û weke anti-Ewrûpagiriyê he bêtir anti-heqîqetgirî ye, bi gewde bibin. Ev lêkolînên postmodern ên ji rewşa bi krîz a zanista civakî sûd werdigirin herçiqasî bi temamî neyên redkirin jî gelekî girîng e ku mirov heta dawiyê bi rexnegirî nêzik bibe. Perspektîv û rêbaza pozîtîvîzma modernîst a gerdûnger û li ser xeteke rast a pêşketinê çawa dibe sedema ji rê derketinê, rêbaza xelekwarî ya zêde îzafî ya gelek postmodernîstan jî li heman rêderketinan vekirî ye. Ji bo mirov ber bi bayê yek ji van seriyan nekeve, şert e ku prensîbên bingeheîn ên em hewl didin rêz bikin divê baş bêne fêhmkirin û qebûlkirin. Rewşa bi krîz hema hema ji her kesî re li gorî wan rêyê heqîqetê pêşkêş dike û ji bo vê rewşê di cih de ye, di lêgerînên heqîqetê de ev xusûs bi serê xwe jî têrê dike ji gelek aliyan ve ji rê derxe, pûç û tewş bike.

Di lêgerîna heqîqetê de rêbaza me ya sereke ne objektivîzma pozîtîvist e, ne jî kirdartiya îzafî ye. Herdu bi xwe jî du rûyên liberalîzmê ne, têra xwe wan tevlihev kirine û pêşkêşî piyaseyê kirine, bi vî awayî di çêkirina hemalî û sermayeya entelektuel de enflasyona rêbazê ye ku bi kar tîne. Aliyê herî bi tesîr ê bêîmkankirina heqîqetê ev enflasyona rêbazê ye. Ev jî bi tevlihevkirina rêbazên objektiv û sêbjektiv dibe û ev jî tê wê maneyê ku hema hema bi qasî serê kesan bereketa rêbazan e. Ev çalakiyek e ku heqîqetê mîna pereyên xurde ji qîmetê dixin û ji lewra girîng e ku mirov bi vê bereket û çirîkbûna rêbazan nexape. Bêguman aliyê rastiya yê objektiv û sêbjektiv hene. Di tehlîla dawî de zanîn û heqîqet gihiştina hev a dualîteya çavdêr û ya tê çavdêrkirin îfade dikin (Mebesta min hemanbûna wan nîne, zêdetir weke wekhevîbûnê bêne fêhmkirin dikare erênî be). Di vê mijarê de mirov çiqas kûr bibe û bîponîje ewqasî parên heqîqetê derkhevin holê. Di vê rewşê de ne yê çavdêr sêbjê, ne jî yê tê çavdêrkirin obje ye. Di vir de ya dibe ew e, herdu nêzikî hev dibin, herçiqasî nebin heman tişt jî wekhev dibin. Pêvajoya heqîqet herî zêde dibe, derfet û îmkânên wekhevîbûnê tê bi destxistin. Ez niha hewce nabinim navekî lê bikim û dixwazim mijara rêbazê bi vî awayî bidim naskirin. Bêguman em di ti zeman û mekanî de ji nedîtî ve nayên ku yekeya sereke ya çavdêr û tê çavdêrkirin civaka exlaqî û polîtîk e.

7- Mekanên lêgerînê yên bingeheîn di serî de zanîngeh, nabe ku saziyên fermî yên şaristanî û modernîteyê bin. Di dema bihurî û roja me ya îro de desthilatdarkirina zanistê û li saziyên fermî yên dewletê çêkirina wê, kir ku têkiliya wê bi heqîqetê re qut bibe. Eger têkiliya zanistê bi civaka exlaqî û polîtîk re were qutkirin û bikin ku bi kêra civakê neyê, berevajî wê ev were wê maneyê ku di pêşdebirina yekdestdariya mêtinkarî û zordestiya li ser civakê de alîkariyê bike. Çawa ku jin li mala taybet an jî giştî (kerxane) tê girtin rastiya xwe ya azadiyê, heqîqeta xwe ji dest dide, zanist û entelekteulên li saziyên fermî têne girtin ewqas azadiya xwe, nasnameya xwe ya rasti ji dest didin. Ya divê were fêhmkirin,

zanist û entelektueliya dibe desthilatdar ji armanca xwe ya veditin û lêgerîna rastiyan civakî qut dibe. Kêm berhemên di asta zanistî û entelektuelî de derdikevin holê, lê ev rewşên îstîsnayî rastiya sereke nikarin biguherin.

8- Mekanên lêgerînê yên bingehîn di serî de zaniyê, nabe ku sazîyên fermî yên şaristanî û modernîyê bin. Di dema bihurî û roja me ya îro de desthilatdarkirina zanistê û li sazîyên fermî yên dewletê çêkirina wê, kir ku têkiliya wê bi heqîqetê re qut bibe. Eger têkiliya zanistê bi civaka exlaqî û polîtîk re were qutkirin û bikin ku bi kêra civakê neyê, berevajî wê ev were wê maneyê ku di pêşdebirina yekdestdariya mêtinkarî û zordestiya li ser civakê de alîkariyê bike. Çawa ku jin li mala taybet an jî giştî (kerxane) tê girtin rastiya xwe ya azadiyê, heqîqeta xwe ji dest dide, zanist û entelekteulên li sazîyên fermî têne girtin ewqas azadiya xwe, nasnameya xwe ya rasti ji dest didin. Ya divê were fêhmkirin, zanist û entelektueliya dibe desthilatdar ji armanca xwe ya veditin û lêgerîna rastiyan civakî qut dibe. Kêm berhemên di asta zanistî û entelektuelî de derdikevin holê, lê ev rewşên îstîsnayî rastiya sereke nikarin biguherin.

Zanista civakî ya hewce ye were pêşdebirin, divê van xisletên sereke hûrûkûr bike mijara lêkolîn û lêgerînê, û divê ne pêşketina li ser xeteke rast a gerdûnparêz ne jî îzafiyeta taybet a xelekwarî ya bêserûbinî esas bigire. Di tehlîla dawî de derket holê ku divê li şûna van nêzikatiyên qalibî yên dogmatîk ên di dîroka şaristanîyê de ji rewakirina danehevên kumulatîf ên sermaye û desthilatdariyê re xizmet dîkin, zanista civakî ya rêbaza diyalektîkê ya tineker nîne esas digire were pêşdebirin ku bi mejiyê analîtîk û hisî re ahengê îfade dîke û ji qalibên hişk ên sûbjektîv û objektîvî bihurî ye.

Yek ji dersên sereke yên modernîyeya demokratîk ji demên bihurî bigire ew e, divê xwe bi şoreşeke rohnîbûnê ya bi kok di zikhev de ava bike. Tevî wê, divê ez yekser destnîşan bikim ku rabihurî niha ye. Herçiqasî em bi temamî behsa rabihuriya civaka exlaqî û polîtîk a şeweyê hebûna bingehîn xwezaya civakî ye, nekin jî (lê divê em ji bîr nekin ku nexasim civaka neolîtîk, civaka gund û cotkariyê, koçerî, qebile, eşîr û cemaetên dinî xisletên xwe yên jiyane bi rik dewam dîkin) ji bo nîrxên xwe yên di pênc hezar salên dawî de ji aliyê yekdestdariyên daneheva sermaye û desthilatdariyê hatine têkbirin ji nû ve bi dest bixe di asteke şoreşî de afirêneriya zanist û entelektueliyê ya gelekî pêdivî pê heye wê bibe desteka herî mezin. Ji bo ev pêdiviya bivê nevé divê pêk bê, ji her demê zêdetir heyatî û girîng e ku divê em li ser wezîfeyên xwe yên entelektuelî bîponijîn, analîz bikin û hewl bidin çareser bikin.

5-Yekeya Esasî ya Heqîqetê; Civaka Exlaqî û Polîtîk

Modelên cûbicûr ên ji bo qada civakî hatine pêşdebirin têne zanîn. Yekeya ji van herî zêde tê zanîn û tê bi karanîn bi giştî nêzikatiya dewletê, bi taybetî jî dewleta netewe esas digirin, para bêhtir xwe dispêrin perspektîfa çîna navîn a bûrjûvayê ye. Dîrok û civak li dora avakirina dewletan, hilweşîna wan û pîrsgirêkên wan ên parçebûnê têne lêkolîn. Di rastiya civaka dîrokî de ev meyla yek ji modelên herî seresere ye, ji têgihîştina perwerdeyê ya fermî ya dewletan wêdetir bi ti rolê ranabe. Armanca wê ya bingehîn ew e, dixwaze bi rola îdeolojiya rewakirinê ya dewletê rabe. Ji rohnîkirinê zêdetir, ji veşartin û sergirtina pîrsgirêkên tevlihev ên dîrok û civakê re xizmetê dîke. Ev nêzikatî di pozîsyona herî bê rûmet a sosyolojîk de ye.

Nêzikatiya Marksîst a çîn û ekonomî weke yekeya bingehîn bijart, li dijî yekeya dewletê xwest xwe weke modela alternatîf formule bike. Çîna karker û ekonomiya kapîtalîst weke modela

lêkolînê ya civakî hatin hilbijartin. Vê nêzîkatîyê herçîqasî hişt ku dirok û civak ji aliyê pêkhatin û girîngiya ekonomî û çînî ve bêne ravekirin jî bi xwe re qusûrên girîng anîne. Ji ber ku ev nêzîkatîyê dewlet û saziyên din ên avahiya jor berhemên avahiya jêr hesibandin û bandorên wê yên besît nirxandin, kir ku rewşê daxîne ekonomîzmê. Reduksiyonîstiya ekonomîk jî mîna reduksiyonîstiya dewletê ya xwedî têkiliyên gelekî tevlihev ên yekpare, ser rastiyên civaka dirokî girtin û ji bo nekeve vê rewşa bi qusûr nikarîbû xwe rizgar bike. Nexasim ji ber qelsbûna analîza desthilatdarî û dewletê çînen kedkar û gelên bindest ên îddîa dikir ku bi navê wan radibe, ji aliyê îdeolojîk û polîtîk ve têra xwe gurçûpêç nebûn. Bi têkoşîneke teng a ekonomîk û bi têgihiştina hilweşandin û avakirina desthilatdarî û dewleta bi şeweyê komplogeriya dewleta firsendperest, ji kapîtalîzmê re ji îdeolojiya wê ya herî xas liberalîzmê zêdetir xizmet kir. Rastiya Çîn û Rûsyayê vê xusûsê pîrr baş rohnî û zelal dikin.

Têgihiştin hene, dirok û civakê weke hêza desthilatdarî û erka wê şîrove dikin. Mirov pîrrî caran li van têgihiştinan rast tê. Lê ev nêzîkatî jî bi qasî hilbijartina modela dewletê bi qusûr in. Herçîqasî desthilatdarî yekeyek e ku berfireh a lêkolînê be jî bi serê xwe nikare xwezaya civakî rave bike. Desthilatdariya civakî mijareke girîng a lêkolînê ye, û gelek aliyên xwe yên raveker hene. Lê reduksiyonîstiya desthilatdariyê çawa ku di her cure têgihiştinên reduksiyonîst de tê ditin qusûrên xwe hene.

Cureyekî din ê nêzîkatîyê ku timî derdikeve pêşîya me ew e, civakê ji rêzîkan mehrûm, têkiliyên tekane weke bûyerên bêserûbinî lêkolîn dike. Mirov vê nêzîkatîyê hema hema dikare weke modeleke nêzîkatîya wêjeyî ya tesewîrî destnîşan bike û ev nêzîkatîyên zêde îzafî ne, bi tenê dikare mirov li nava daristanên civakî bide wendakirin. Modelên nêzîkatîyên zêde gerdûnî yên berevajî xuya dikin lê bi heman rolê radibin jî hewl didin bi çend qanûnan civakê bi tenê bi fizîkeke sivik terîf bikin. Li hemberî pîrrcureti û pîrrengîniya dewlemend a civakê, wer xuya ye ku nêzîkatîya ji çavtarîkirin û korkirinê re herî xizmet dike ev nêzîkatî ye. Têgihiştina civaka pozitivist a weke modela herî çor û seresere ya hem zêde îzafiyetê, hem jî zêde gerdûnîgiriye di hinavê xwe de dihewîne, hêjayî bi bîr xistinê ye.

Mirov dikare sistema şaristaniya demokratîk weke dibistana zanista civakî ya rewşa hebûna xwezaya civakî û pêşketina wê li ser bingehê civaka exlaqî û polîtîk lêkolîn û qebûl dike. Ekolên zanista civakî yên cûrbicûr komikên wan ên lêkolînê yên cuda hene. Teolojî civakî dîn dike bingeh. Sosyalîzma zanistî bingehê xwe çînî ye. Yekeya bingehîn a liberalîzmê ferd e. Çawa ku yên dewlet û desthilatdariyê dikin bingeh hene, yên şaristaniyê dikin bingeh jî kêm nînin. Ev bi tevahî nêzîkatîyên di bingehê wan de yekeya wan hene, weke min gelek caran destnîşan kir, ji ber ku xwedî nêzîkatîyeke dirokî û yekpare nînin hatine rexnekirin. Ji bo civakê lêkolîneke manedar divê li ser nuqtayên man û nemanê ango nuqtayên heyatî hûrûkûr rawest e. Bi awayekî bingehîn divê dirok û rojane di wan nuqtayan de qala wan bê kirin. Naxwe lêkolînê ji çîrokbûnê wêdetir neçin.

Me yekeya xwe ya bingehîn weke civaka exlaqî û polîtîk destnîşan kir, ev jî ber ku şaxên diroktîyê û yekparetiyê digirin nava xwe girîng in. Civaka exlaqî û polîtîk vegotina herî yekpare û dirokî ya civakê ye. Mirov dikare exlaq û polîtîkayê bi xwe weke dirokê jî bixwîne. Civaka şaxên wê yên exlaqî û polîtîk hene, civaka herî zêde nêzî tevahiya hebûn û yekparebûnan e. Dewlet, çîn, mêtinkarî, bajar, desthilatdarî û netewe nebin jî civak dikare hebe. Lê mirov nikare civakê bê exlaq û polîtîkayê bifikire. Belkî jî bo hêzên din, nexasim jî ji bo yekdestdariyên sermaye û dewletan

weke mêtîngêh û çavkaniya maddeya xam hebin, lê di van rewşan de jî bermahiyên civaka ji civakbûnê derketiye weke mîrate maye.

Weke rewşa civaka xwezayî civaka exlaqî û polîtîk bi etîket û rengên weke koledar, feodal, kapîtalîst û sosyalîst bi navkirin maneya xwe nînin. Ya rastî, bi vî awayî binavkirin û terîfkirina civakê bi rola veşartina rastiya civakê radibin û civakê dadixin asta hêmanên wê (çîn, ekonomî, yekdestdarî). Wexta ku li ser bîngêhê van têgînan teorî û pratîka pêşketina civakî tê analîzkirin em di vegotinan de tengavbûn û asêbûnekê dibînin û ev jî çavkaniya xwe ji kêmasî û şaşiyên di cewherê wan de digire. Bi tevahî analîzên civakê yên bi van sîfetên nêzî materyalîzma dîroki disekinin têne bîra mirov ketine vê rewşê û eşkere ye ku vegotinên nîrxên wan ên zanîstî qels wê bê çare bimînin. Şaxê dîni tevî ku gelekî behsa girîngiya exlaq kiriye jî şaxê polîtîk ji zû ve bi ser dewletê ve berdaye. Nêzîkatîyên lîberal ên bûrjûvayê jî bi tenê ser şaxên civakê yên exlaqî û polîtîk nagirin; di heman demê de her cara keys û firsendê bibînin xwe ji şerê bi vê civakê re paşve nadin. Ferdparêzî herî kêr bi qasî desthilatdarî û dewletê rewşa şer a li dijî civakê ye. Lîberalîzm bi awayekî bîngêhîn tê wê maneyê ku civak tê bêhêzkirin (civaka bêexlaq û polîtîk) û ji her cure êrişên ferdparêziyê re tê amadekirin. Lîberalîzm îdeoloji û pratîka herî zêde li dijî civakgiriye ye.

Sîstema Şarîstaniya Demokratîk bi awayekî paradîgmîk û ampîrîk (teorîk û pratîk) çarçoveya wê bi şêweyekî hîpotezî em dikarin bi vî rengî pêşkêş bikin. Lê eger em xîsletên sereke yên yekeya Sîstema Şarîstaniya Demokratîk careke din bi sernavên bîngêhîn pêşkêş bikin em ê wisa rêz bikin:

- 1- Civaka exlaqî û polîtîk, ji destpêka civaka mirov heta bi dawîya wê xîsleteke bîngêhîn e, divê mirov lê bigere. Civak weke bîngêh exlaqî û polîtîk e.
- 2- Civaka exlaqî û polîtîk, li qutba dijber a sîstemên şarîstaniyên li ser sêberîya bajar-çîn-dewletê (avahiya berê ya hiyarerşik) mezin dibin, cihê xwe digire.
- 3- Civaka exlaqî û polîtîk, weke dîroka xwezaya civakî bi sîstema şarîstaniya demokratîk re di nava ahengekê de pêş dikeve.
- 4- Civaka exlaqî û polîtîk, civaka herî azad e.
- 5- Bi qasî xebata organ û komikên exlaqî û polîtîk hêzeke din a diyarker nîne ku civakê azad bike û bihêle. Ti şoreş û qehreman bi qasî şaxên exlaqî û polîtîk di azadkirina civakê de nikarin jêhatîbin. Jixwe şoreş û qehreman bi qasî ku alîkariya civaka exlaqî û polîtîk bikin dikarin bi rola xwe ya diyarker rabin.
- 6- Civaka exlaqî û polîtîk civaka demokratîk e. Li ser bîngêhê hebûna civaka exlaqî û polîtîk ku civaka şefaf û azad e, demokrasî dikare manedar bibe. Civaka demokratîk şêweyekî rêveberiyê ye ku têde ferd û kom dibin kirdar û li beramberî hev civaka exlaqî û polîtîk herî zêde pêşde dibin. Ya rastî, em jixwe ji fonksiyoneliya civaka polîtîk re demokrasî dibêjin. Bi maneyeke rastî polîtîka û demokrasî têgînan wekhev in. Eger azadî ew qada atmosferî ya polîtîka xwe têde îfade dike bê qebûlkirin, wê wextê demokrasî li vê qadê şêwazê îcrakirina polîtîkayê ye. Sêbera azadî, polîtîka û demokrasîyê, nabe ku ji bîngêhê exlaqî mehrûm bin. Em ji rewşa rêûresmî ya azadî, polîtîka û demokrasîya bi sazî bûyî re dikarin exlaq bibêjin.
- 7- Civakên exlaqî û polîtîk bi her şêweyê sermaye, milkiyet û desthilatdariyê re ku bi awayekî fermî dewletê îfade dikin, bi beramberî di nava nakokiyêke diyalektîkî de ne. Dewlet misêwa dixwaze li şûna exlaq huqûqê li şûna polîtîkayê jî burokrasiyê bi cih bike. Di tevahiya dîrokê de vê nakokiya dewam kiriye li seriyekî wê şarîstaniya fermî ya dewletdar û li serê din jî sîstematîka şarîstaniya demokratîk a ne fermî pêşketiye. Du tipolojiyên cihê

yên maneyê derdikevin holê. Nakokî dikarin pirr dijwar bibin rê li şer vekin an jî dikarin li hev bîn û rê li aştîyê vekin.

8- Hêzên civaka exlaqî û politikî û hêzên yekdestdar ên dewletdar bêyî sîleh û bêyî kuştin li hev bikin ji bo bi hev re bijîn û vê îradeyê nîşan bidin pêkhatina aştîyê mumkîn dibe. Civakê dewletê yan jî dewletê civakê tine bike, ji vê zêdetir aştîya bi şert a jêre lihevkerina demokratîk tê gotin pêk tê ku di dîrokê de jî ev rewş hatine dîtin. Dîrok ne bi temamî bi şêweyê îfadeya civaka exlaqî û politikî weke şaristaniya demokratîk, ne jî bi temamî bi şêweyê îfadeya civaka çînî û dewletdar weke sîstema şaristaniyê pêk tê. Bi şêweyekî gelekî nakokî û têkilî, rewşên şer û aştîyê bi peyhevketî pêk tê. Ev rewş herî kêm bi qasî pênc hezar salan e ku welê dewam dike. Ji lewra bi şoreşên lezgîn tavilê ji holê rakirina wan bi qasî utopîk e, ji mêj ve hatina wan weke çarenûsê qebûlkirin û wan di seyra wan de pejirandin û destnedana wan jî rewşeke exlaqî û politikî a nerast e. Divê mirov ji bîr neke ku têkoşîna sîsteman wê dirêj biqudîne û biajo. Di vê çarçoveyê de nêzîkatîyên taktîkî û stratejîk ên qada demokratîkî û azadiya civaka exlaqî û politikî berfireh bikin hê bêtir manedar û encamgir in.

9- Eger civaka exlaqî û politikî bi sîfêtên hev dişopînin ên weke komin, koledar, feodal, kapitalîst û sosyalîst were terfîkirin, wê ev li şûna ravekirinê bi rola sergirtinê rabe. Bêguman di civaka exlaqî û politikî de ji sîfêtên koledar, feodal û kapitalîst re cih nîne, lê di nava lihevkerine bi prensîb de bi mesafe, bi sînor û bi kontrol mirov dikare nêzî van sîfetan bibe. Ya girîng ew e, mirov ne wan tine bike ne jî ji aliyê wan ve were daqurtandin; bi serdestiya civaka exlaqî û politikî timî hêz û qada wan bi sînor bike. Sîstemên komin û sosyalîst bi qasî demokratîkî bibin bi civaka exlaqî û politikî re wekhev dibin. Bi rewşên wan ên dewletê re wekhevbûn nabe.

10- Civaka exlaqî û politikî weke hedefên lezgîn di nava hedefên wê de dewleta netewe, terciheke dinî yan jî li pey rejîmeke li derveyî demokrasîyê nabe û nabe ku hedefên wê yên wisa hebin. Mafê diyarkirina hedefên civakê û wesfên wan bi tenê mafê îradeya azad a civaka exlaqî û politikî e. Bi qasî biryar û guftûgoyên rojane, biryarên stratejîk jî bi îfade û îradeya politikî û exlaqî ya civakê diyar dibin. Ya esas, guftûgokirin û bûyîna hêza biryarê ye. Civaka vê hêzê di destê xwe de bigire, dikare tercîhên xwe bi awayekî herî têkûz diyar bike. Ti ferd û hêz xwedî wê hêz û erkê nîne li ser navê civaka exlaqî û politikî biryarê bide. Di civakên exlaqî û politikî de muhendîsiya civakê nabe.

11- Li ber rohnîya van terfînan ku min hewl da ji gelek alîyan ve pêşkêş bikim, wexta mirov li mijarê temaşe bike mirov ê bibîne; Sîstema Şaristaniya Demokratîkî bi xwe bi awayê yekparebûna exlaqî û politikî a xwezaya civakî timî weke rûyekî dîroka şaristaniyê her hebûye û her hebûna xwe dewam kiriye hatiye. Tevî hemû mêtinkarî û zordestiya sîstema dînya fermî, rûyê din ê civakê tine nebûye, nikarîbûne tine bikin. Jixwe tinekirina wê jî mumkîn nabe. Çawa ku kapitalîzm, bêyî civaka ne kapitalîst nikare hebûna xwe dewam bike, sîstema dînyayê ya fermî jî weke şaristanî, bêyî sîstema şaristaniya demokratîkî nikare hebûna xwe dewam bike. Eger em hê berbiçav bikin, şaristaniya bi yekdestdarî bêyî şaristaniya bê yekdestdarî nikare hebûna xwe dewam bike. Berevajiyê vê rast nîne. Ango sîstema herikîna dîrokî ya civaka exlaqî û politikî weke şaristaniya demokratîkî, bêyî hebûna şaristaniya fermî, bê asteng û hê bi bîste dikare dewam bike.

F- LI SER ESASÊ HEQÎQETA CIVAKÎ RAST TERÎRKIRINA JÎYANÊ

Wezîfeya bingehîn a zanista civakî rast binavkirin û terîfkirina jiyane ye. Ji rahibên Sumer û Misriyan heta bi zanyarên civaknas ên pozitîvist ên îddîa dikin ku bi karê zanistê radibin, tevî ku maneya jiyana civakî terîf nekirine, li şûna ev wezîfeya herî bingehîn îfadeyên mîtolojîk ên berevajî û mirovan korfêhmî dikin pêşdebirin. Ma ne jiyana heta di çarçoveya civakî de neyê terîfkirin, mirov nikare behsa zanista civakî bike. Tiştêkî neyê binavkirin û terîfkirin zanista wî jî nabe ku were pêşdebirin. Bêguman ev rewş jî di sîstemên şaristaniyan de bi avakirina belovajî ya heqîqetê re têkildar e. Di sîstemên şaristaniyan de ji kêliyên destpêkê heta roja me ya îro heqîqeta jiyana civakî nehatiye eşkerekirin û tevî vê yekê bi kategoriyên mîtolojî, dînî, felsefî û zanistî bi zêdeyî hatiye belovajîkirin û bi şêweyên çewt hatiye avakirin û vegotina wê hatiye amadekirin. Herweha ev vegotin bi huneran hatine cilakirin. Çanda maddî ya şaristaniyê bi çanda wê ya manewî re dixin nava têkiliyêke diyalektîkî, bi vegotina dirokê ya tê zanîn an jî ji bo zanîna wê destûr tê dayîn di çarçoveya xwestek, bawerî û berjewendiyên xwedayên tazî û bi maske de şêwazekî jiyane bi evdan dan qebûlîkirin. Herçiqas ev şêwazê avakirina jiyane û dayîna qebûlîkirinê li nerazibûna bêjimar a zanyar, tevger û koman rast hatibe, li ber rabûbin û li ber xwe dabîn jî dîsa karîbûye hebûna xwe dewam bike.

Li gorî min zirara herî mezin a kapîtalîzmê di tinekirina terîfa jiyane de ye. Ji vê jî wêdetir, bêbextî û xiyaneta herî mezin bi têkiliya jiyane ya bi civak û hawîrdorê re kiriye. Hemî di vê de sîstema şaristaniyê ya li piştê wê bi qasî wê berpirsiyar e. Tê gotin em di dema herî bi hêz zanist û raqîhadînê de ne. Lê tevî vê pêşketina awarte ya zanistê, gelekî seyr e ku zanist hê jî nikare jiyana û çarçoveya wê ya civakî terîf bike. Nexwe divê mirov bipirse: zanista çi û zanist jî bo kê? Çiqas bersiva van pirsan were dayîn, wê baş were fêhmîkirin ku çima zanyarên civakî bersiv nadin pîrsa bingehîn a weke "Jiyana çi ye û têkiliya wê bi civakê re çawa ye?" Dibe ku ev pîrs gelekî besit xuya bikin. Lê hebûna jêre mirov tê gotin bi qasî jiyana xwe manedar e. Piştî ku ev jî nehat fêhmîkirin ma çi qîmeta mirov heye! Di vê rewşê de belkî veguhere mexlûqekî ku ji heywanekî, heta ji jiyana nebatekê bêqîmetir be. Mirovatiyêke maneya xwe, heqîqeta xwe nizanibe yan nîne yan jî hebe bi awayekî herî rezil û herî hov hebe.

a- Jiyana

Belkî jî mirov nikare jiyane terîf bike; ya rastî mirov bi awayekî îzafî dikare his bike, hinekî fêhm bike. Eger pêşketina beridînê rast be jî şîroveya beridînê ya Darwînîst jî diyarkirina ravekirina heqîqetê ya pêşketina cureyan û jiyane dîr e. Beriya sê milyar sal li nava okyanûsê jî şaneyêke hê nebûye zindî heta mirovê roja me ya îro jiyana insên bi awayekî zincîrwarî were şopandin jî pîr kêmkare di manedana jiyane de bi kêr bê. Zanist niha di pêkhatina jêr perçikên atomê de li sîrên jiyane digere. Wer xuya ye ku wê bi vê rêbazê ravekirineke bi sînora jiyane bê kirin û jê wêdetir neçe. Ji sedî sed têkiliya jiyane bi van vegotinan re heye. Lê ev pîrsgirêkê tam çareser nakin. Mirov jiyane bi mirinê re bide berhevdu jî ji bo maneya wê têrê nake. Ango mirov bibêje "Jiyana beriya mirinê ye" ev jî nabe şêwazekî tatmînkar ê ravekirinê. Ya jî vê rastir ew e, jiyana bi tenê bi mirinê mumkîn dibe. Ez dizanim jiyaneke bêmirin wê nebe. Lê em jî zanîna maneya mirinê jî gelekî dîr in. Mirin jî herî kêmkare bi qasî jiyane nayê terîfkirin. Belkî jî ev encameke îzafî ya jiyana me ye; belkî jî îmkaneke jiyane, şêwazekî pêk hatinê ye. Tîrsa jî mirinê, weke ez ê piştê bi berfirehî terîf bikim, têkiliyêke civakî ye. Mirin belkî jî tiştêk e, jî vê tîrsê ye.

Ez dualîteya îdealîzm-materyalîzmê hevgerî û raveker nabînim. Ev dualîteya xwedî karektera şaristanî di warê ravekirina jiyane de ti qîmeta xwe nîne. Ji bo şîroveya ez dixwazim pêş bixînim

dibêjim təkiliya vê dualîteyê bi heqîqetê re bi sînor e. Bi heman awayî têgînên bi can û bê can jî di warê jiyânê de ji ravekirinê dûr in.

Heqîqet 1: Ji bilî mirovê hewl dide li xwe serwext bibe, her bi can û bê can bi tenê dikarin bîranînên xwe bijîn. Berxika gurr pê girtiye û galaksiya kuna reş wê daqurtandiye belkî jî heman çarenûsa gerdûnî parve dikin. Ev bi xwe jî ji bo serwextbûna li jiyânê bi tenê di buhaya sirrekê de ye.

Heqîqet 2: Ji bo çêlika xwe ruhberê xwe parçe dike û perçikên jêr atoman ên bi lezeke dûri aqilan pêkhatinên diyalektîkî bi cih tînin, bi heman pêdiviya rêzika gerdûnî dimeşin.

Heqîqet 3: Di civaka mirov de ev rêzika gerdûnî gihiştîye wê rewşê dikare xwe bixe ber lêpîrsînê: Ez kî me? Bi vê pîrsê rêzika gerdûnî cara pêşî hewl dide xwe bîne ziman.

Heqîqet 4: Bersiva pîrsa “Ez kî me?” dibe ku armanca dawî ya gerdûnê be.

Heqîqet 5: Bi can-bê can tevahiya jiyana gerdûnî belkî jî ji bo xwe gihandina pîrsa “Ez kî me?” ye.

Heqîqet 6: Dibe ku armanca dawî ev bersiv be “Ez ez im, ez gerdûn im, ez zeman û mekanê pêşî û paşîya wî, nêz û dûrê wî nine me.”

Heqîqet 7: Fenafillah, Nîrwana, Enel-Heq zanyariyên wan ên mutleq dibe ku armanca bingehîn a jiyana civakî ya mirov rave kiribin an jî dikarin eleqeya wî bi jiyana civakî re deynin holê.

Destnîşankirina van heft heqîqetan, nayê wê maneyê ku min jiyana terîf kir. Qada wê ya pêwendîdar lédikolim, dixwazim lèbikolim. Jiyan dema tê jiyîn nayê fêhmkirin. Ji vî alî ve di navbera mane û jiyânê de nakokiyek heye. Wexta aşîqek bi maşûqê re ye, ev di heman demê de ew nuqte ye ku mane lê qediyaye. Mutleq fêhmkirin bi tenêbûneke mutleq ango bi bêmaşûqê mumkîn dibe. Gotina dibêje; yan ji yarê yan ji serî, di maneyeke fizîkî de ne, lê di maneya metafîzîk de dixwaze vê rastiyê îfade bike. Ji bo mirov karibe xwe li tenêtiya mutleq rabigire divê mirov jî bo fêhmkirina wê mahir be, naxwe nabe. Tenêtiya mutleq tenê û bi tenê wexta gihişt hêza maneyê ango wexta jî təkiliya hêza maddî derket dikare pêk bê. Dualîteya hebûn-tinebûnê dişibe dualîteya mane-maddeyê. Herdu dualîte jî muceredkirî ne, û di rastiyê de nayên jiyîn. Jiyan bi ihtîmaleke mezin qabiliyeta bê dawî ya tertîpkirinê ya van dualîteyan e. Navberên tertîpkirinê weke kêliyên kaosê mîna mirinê xuya bikin jî ji bo pêkhatina jiyânê weke mecbûrî xuya dikin.

Bi vê analîza kurt, min hewl da bi sînor be jî bînim ziman ku çima jiyana tam nabe were terîfkirin: terîfa mutleq a jiyânê tenêtiya mutleq, hiçtiyê, bêmaddeyê hewce dike ku ev jî bi tenê di asteke muceredkirî de dimîne, ji lewra çî jiyana û çî jî xwe gihandina maneya wê tenê bi dualîte û îzafî pêk tê.

b- Jiyana Civakî

Jiyana civakî tevî ku têgîneke gelekî besit e, weke têgîna bingehîn a tevahiya zanistan têgînek e ku divê were diyarkirin. Tevî ku gelekî tê bi karanîn, berevajî yeqinan, têgînek e ku mirov hê negihiştîye maneya wê. Em nizanin jiyana civakî çiyê. Eger me zanîbûya, em ê bûbûna parêzvanên jiyana xwe ya civakî ya di bin sistemên hegemonîk de hatiye parçeparçekirin. Di jiyana civakî de

zanyarî ne, cehalet serwer e. Jixwe di qutbê dijber ê jiyana hegemonîk de jiyaneke cahilane heye. Eger perdeyên cehaletê bi ser jiyânên civakî ve nekin sistêmên hegemonîk nikarin dewam bikin.

Ez ê karektera îzafî ya jiyânê li ber çav bigirim û hewl bidim jiyana civakî terîf bikim. Berê pêşî divê ez bibêjim jiyânê li her deverê wekhev, bê sînor, monoton û yeknesak nînin. Wexta jiyana îzafî tê gotin jiyaneke bi tenê û tek tê îfadekirin. Tekîtî weke tê zanîn û weke divê bê zanîn, gerdûnîtiyê red nake. Ne bi tenê tekîtî, ne jî bi tenê gerdûnîti heye. Tekîtî-gerdûnîti dualîteyek e ku bi qasî mane-maddeyê têne qebûlkirin. Tekîtî nebe gerdûnîti pêk nayê. Her tek bêyî gerdûnî nikare bijî. Ji bo baştir were fêhmkirin dikarin mînakekê bidim: bi sedan gulên cuda yek bi yek tek in. Lê belê ji bo ev tevahiya gulan weke gul bêne binavkirin aliyekî wan ê hevpar heye. Ev aliyê wan ê hevpar gerdûnîtiya wan îfade dike. Di tevahiya cûrbicûrkirina gerdûnê de ev rêzik li ser kar e.

Bi awayekî çîrokwarî di vegotina serhatiya mirovê difikire ango Homo Sapiens de para rastiye gelek heye û bi giştî ev vegotina tê qebûlkirin bi kurî weha ye; tê texmînkirin ku dused hezar sal berê li rojhilatê Efrîkayê jiyaye, piştî jî dayikekê bûye û tê texmînkirin ku pêncî hezar sal berê jî gihiştîye zimanê sembolan, bi xilasbûna dema dawî ya qeşayî re bîst hezar sal berê li qûntara çiyayên Toros-Zagrosê jî civaka berî cotkariyê derdikeve û texmînî jî beriya panzdeh hezar salî û pêve nîzamekî jiyana civakî yê cotkariya qebîleyî û neçîrvan-berhevkirina nebat-gihayan di zikhev de pêkaniye. Li ev şewazê jiyânê yê weke civaka gund-cotkariyê pêşket dema pênc hezar salî ya şaristaniya navendî jî zêde bû. Civaka gund-cotkariyê û civaka bajar-bazirgan-zenaet û pişesaziyê weke dualîteyekê heta roja me ya îro behskiribû û min hewldabû bi xetên stûr an jî weke dem-dewranan pêşketina jiyaneke hegemonîk a bi bandor vebêjim. Min qonaxa Ewrûpa ya pêncsed salên dawî ya vê çanda hegemonîk di beşê berî vê de pêşkêşkiribû. Eşkere ye ku jî aliyê pêkhatin û gihiştina wê, heta jî aliyê pêxirtengiyên wê yên avabûnê weke bingeş li vê çandê mohra civaka Rojhilata Navîn heye. Civak û çanda min hewl da maneya wê pêşkêş bikim ev e. Tekîtiyên wê gelek bin û yek jî tekîtiyên wê yên girîng modernîteya Ewrûpayê pêk bîne jî jî aliyê dem û mekanê ve kategorîkirin û bi muceredkirineke teka tekîtiyan her tim mumkîn e.

Rewşa civakê weke tekîtiyekê jiyana cinsê mirov diyar dike. Tekîtî û cudahiya di navbera jiyana mirovê li Rojhilata Navîn û jiyana mirovê li Efrîkayê de ev rewşa civakê diyar dike. Nijad an jî xisletên din ên fizîkî diyarker nînin. Eger bi lez nemire, ferdê mirov ê bêcivak ne bi tenê mirovê zanyar, wê nêzî cureyekî heywan be ku bi zimanê îşaretan qise dike. Mirovê bêcivak anti-mirov e. Avêtina mirovekî derveyî civakê, mirov bêcivak were hiştin jî bo mirovekî cezayê herî mezin e. Mirov tevahiya hêza xwe jî civakê digire. Asta herî pêşketî ya zanistan û zanyaran bi asta civakê ve girêdayî ye. Jiyana civakî weke fenomen û çendayetiye besit ên fizîkî hesibandin xiyaneta herî mezin a pozîtîvîzmê bi mirov re kiriye. Gihiştina asta civaka mirov bi tenê weke pêngaveke gerdûnî dikare manedar bibe.

Mirov jiyana civakî rast nas bike û bi zanebûn wê bijî bi qasî jiyânê bi xwe girîng e. Belkî jî jiyân jî bo rast naskirin û terîfkirinê ye. Divê hema yekser ez bibêjim, bi giştî jiyân, bi taybetî jî jiyana mirov encama avakirin û mîmariyeye xweser e. Wê çî bikeve nava vê avahiyê, diyarkirina vê jî wezîfeya bingeşin a zanista civakî ye. Ji bo xusûsa ez dixwazim diyar bikim baş were fêhmkirin, pinpinika sê meh temenê wê heye dikarim mînak bidim. Avahiya wê ya hundir û ekolojîya dewrûberê jiyana sê mehî ya pinpinîkê diyar kirine. Eger pinpinîk nebe qurbanê qezayekê wê vî sê mehî karibe bijî. Ji ber vê jî bê pêşbûn û paşbûn (pirsa ezel-ebed) bi vî sê mehî bi sînor e. Hiç nafikire ku vê yekê jî bike pirsgerêk. Xwestekeke xwe ya bi vî rengî nîne, hebe jî zêde nake

pirsgirêk. Mînak di nava mînak de: weke Gilgamêş. Ez Gilgamêş weke mînakekî neyênî pêşkêş dikim. Ez ê rave bikim. Tevahiya xweza û gerdûnê bi xwe li gorî 'rêzika pinpinîkê' pêk tê, diji. Tenê li cem mirov ev rêzik ters dimeşe. Rewş vediguhere pirsgirêkeke gelekî mezin.

Cinsê mirov ji bo temenê xwe ji lêgerîna ebedî-ezeli heta fikirkirina cennetê li ezmên, li bin erdê cehennem dikeve nava gelek hewldanên seyr û balkêş. Ji qral-xwedabûnê heta bi koletiyeye herî rezil gelek awayên seyr peyda dike. Her roj ji jiyaneke cinsî ya ji rêderketî heta helwestên xwe weke cinsekî bêalî diyarkirin û gelek helwestên sînornenas bi tenê xwaserî mirov in. Ji plansazkirina qirkirinê heta bi peyketina ava heyatê gelek helwestên li cem ti ruhberên din nînin, li cem cinsê mirov weke nexweşînê dewam dikin û diçin. Ji bo mirov van dînitîyên xwe yên sînornenas pêşî lê bigire û wan fêhm bike, pêdivî bi naskirin û terîfkirina jiyane heye. Naskirin û terîfkirineke rast dikare bibe gava pêşî ya jiyaneke rast.

Bivê nevē ya jiyana mirov civakîbûna wî ye. Sedema yekemîn a bi îsrar ez li ser vê mijarê radiwestim ew e, zanista civakî hê hewl nedaye wê bide naskirin, hewl dabe ji heqîqet û maneyeke qîmeta xwe ya zanistî hebe daneniye holê, di avakirina wê ya rêxistinî û civakîkirina wê de bi serneketiye. Ji vê girîngtir û sedema duyemîn ew e, liberalîzma modernîteya kapîtalîst ferdî û ferdiyet li ser himê dijberê civakê wer nepixandî ava û cinawir kiriye, di erd û ezmên de hilnayê. Bi rewşa heyî, ferdiyet ne tenê pê dewam nabe, pê jiyana jî nabe. Jiyana ferdî ya li cem ti cinsê zindiyan nayê dîtîn û li her cure rêderketinê vekiriye, ne hêza civakê ne jî hêza dinya me maye wê hilgire. Ev ferdiyet wisa ji rêderketiye, di bîstûçar saetê rojê de ji kuştina mirovan, kirina seks, spor û sinaetê, bi destxistina karê û meşandina êşkencê bêzar nabe. Eşkere ye ku dawiya vê ferdiyetê nexweşiyên weke kansêr û AIDS'ê ne, jixwe ew jî pirr bi lez zêde dibin. Rojên ji wan re mehşer tene gotin û pêxemberan pirr berê xeber ji wan dane vê dema ferdiyetê îfade dikin.

Nexwe weke rêzgirtina me ji bo jiyane, wezîfeya me ya yekemîn ew e, divê em zanista civakî ya bi jiyana civakî tê naskirin ava bikin, duyemîn jî divê em jiyana ferdî û sistema li pişt wê rawestînin û şert e ku divê mirov van herduyan bike yek û gav biavêje.

Bêguman civakîbûn xwe dispêre rêxistinîkirin û avakirina jiyana ferdî. Civaka jî ferd qut nabe. Qiyasa ferd û civakê em dikarin bişîbinin qiyaskirina elementa hidrojen û ûranyûmê. Atoma hîdrojenê dema bi serê xwe ye, avahiyeke besit e. Di hin cureyên wê de herçend hinek enerjî û perçik belav bibin jî gelekî bi sînor e. Di ûranyûmê de jî ji heman atomên sentez dibin gelek pêkhate misêwa enerjî û perçikan belav dikin. Jixwe bombeya atomê jî vê xisleta ûranyûmê çêdibe. Di civakê de jî gelek ferd hatine sentezkirin. Lê perçik û enerjîyên belav dike (komên nû û kevin) li gorî mirovê ferdparêz (atoma tenê ji bo diji û wekî din bi kêr nayê) di astekê de ye, qiyaskirinê qebûl nake.

Ferd wexta jî civakîbûnê derkeve yan jî ji dest bide, herçend fizîkî bijî jî, yan xayînek e, yan jî rezîlek e, piçûkketî ye, beredayî ye. Di herdu mane û rewşan de jî mirî ye.

Em xisletên karekterîstîk ên bîngêhîn ên jiyana civakî weke pêngava gerdûnî rêz bikin.

1- Civak weke dîrok. Komên mirovan bi milyonan salan, li mekanên zor û zehmet di encama hewldan-têkoşînên mezin, bi êş û elem de komên tek ên pêşketî pêkanîne. Hin mekan û dem ji bo civak jî qonaxekê çipî qonaxeke din bike bi roleke diyarker rabûne.

2- Civak weke dîrok hewceyî bi asteke mejî dibîne. Asta mejiyê cinsê mirov civakbûna wî diyar kiriye. Civakbûnê jî ev asta mejî di rewşa zêhniyetê de neçarî xebitandin û pêşketinê kiriye. Xwezaya civakî avahiyeke nerm a asta zêhniyeta wê pêşketî pêşkêş dike.

3- Ziman bi tenê amûrê zêhniyeta civakî ne, di heman demê de hêmanekî avakirinê ye. Ziman yek ji xisletên bingehîn e ku pê civak heyî dibe. Weke amûrê mejiyê kolektîf nermbûna xwezaya civakî pirr bi lez pêşde dibe.

4- Şoreşa cotkariyê di çanda maddî û manewî ya civakê de şoreşa herî bi kok a dîrokê ye. Civaka mirov weke bingeh li dora cotkariyê şikil wergirtiye. Mirov civakeke bêcotkarî nikare bifikire. Cotkarî ne bitenê pirsgirêka debarê çareser dike; di serî de mejî, ziman, şênî, rêveberî, bergirî, parastin, cihwarbûn, dîn, teknîk, lixwekirin û avahiya etnik, di amûrên çandî ên bingehîn ên maddî û manewî de rê li ber veguherîn û pêşketinên bi kok vedike.

5- Ji ber ku jin di domdarkirina civakî de xwediyê hewldana zêde ye, li gorî mêr di civakbûnê de bi rola sereke radişe. Anîn, mezinkirin û parastina zarokan dihêle ku civakbûn li ser rêya dayikîyê pêş bikeve. Civak bi giranî nasnameya jin-dayikê hildigire. Di bingehê ziman û dîn de hebûna hêmanên mêtîyê vê rastiyê piştrast dike. Di civaka gund-cotkariyê de deng û nasnameya jinê hêza xwe diparêze û dewam dike.

6- Xwezaya civakî bi xwe exlaqî û polîtîk e. Exlaq nîzama rêzikên civakê, polîtîka jî rêveberiya wê diyar dike. Exlaq nîzam û mayîndebûna civakê, polîtîka jî pêşketina wê ya afirîner pêk tîne. Mirov nikare civakeke bêexlaq û bêpolîtîka bifikire. Dejenerebûna di asta exlaqî û polîtîk de bi pêşketina her cure koletî û newekheviyê re di zikhev de pêk tê.

ENCAM:

Divê Mirov Li ser Rêya Heqîqetê çawa bijî, çi bike û ji ku destpê bike?

Di çanda Rojhilata Navîn de heqîqet û di rêya wê de mirin û jiyîn têgînên girîng in. Di çanda Ewropayê de ev têgîn weke dualîteya teorîk-pratik tê nîşandan naverok û cewherê wê hatiye pûçkirin, parçekirin û yekparebûna xwe ji dest daye. Di modernîteya dereng de ev xusus hê bêtir diyar e. Heqîqet mehkûmê ekonomîzmê hatiye kirin.

Gera li heqîqetê herî zêde wexta pirsgirêkên civakî serî rakirine ketiye rojevê. Di van deman de vegotinek û çalakiyekê jî sedî sed hewl daye xwe weke heqîqetê pêşkêş bike. Analîza sosyolojîk a heqîqetê têkiliya wê bi neheqiyên re eşkere deyne holê. Desteserkirina ked û nirxa civakî weke neheqiyê hatiye terîfkirin, ji lêkolînkirin û bi cihanina pêdiviyên wê re jî xebatên heqîqetê hatiye gotin û tim hatine mezinkirin, bilindkirin. Neheqiyê heq, heqê jî bi xwedê re wekhevkin têkiliya civakî ya van herdu têgînan nîşan dide. Têgîna xwedê ji bilî muceredkirina metafizîkê bi vî awayî têkiliya wî bi wijdanê civakî re careke din tê piştrastkirin.

Ketina ser rêya heqîqetê bi xwe re hesabpîrsîna jî neheqiyê jî tine. Nasnameya civakî ya xwe weke hebûna xwedayê herî mezin pêşkêş kiriye bi vî awayî bersiv daye neheqiyên li hemberî xwe û weke cezayê xwedê mehkûm kiriye. Ji hundirê civakê û ji xwezaya derveyî wê gef û neheqî çiqasî li ser nasnameya civakî zêde dibin destnîşankirina nasnameyê jî ewçend zêde dibe, ji bo wê nazarî (nêrîna xwedayî = teorî) û çalakiyên mezin (karên xwedayî) hatine pêşxistin. Ji ber van sedeman gelekî girîng e ku mirov serwext bibe, di çavkaniya dîn û felsefeyê de nasnameya civakî heye. Ji lewra li deverêke din gera li çavkaniya dîn û felsefeyê hewldaneke tewş û badilhewa ye.

Di hegemondariya îdeolojîk a modernîteya kapîtalîst de yek ji armancên sereke ew e, rastiyên civakî dîrokî yên der barê têgîna heqîqetê û çalakiya wê de tarî bike û bitepisîne. Dîn û felsefe veguherandine milliyetgiriyê û xwedakirina dewleta netewe. Teorî û pratîk di têgîn û kirinên dewleta netewe yên tîz mezinkirin û bêmirinkirin de tîzê dorgirtin. Zanist di bin ferman û rêveberiya felsefeya pozîtîvist de xistine rewşekê pîrsgirêkên ji sêlingên modernîteyê çêdibin analîz û çareser dike. Şervaniya heqîqetê ya bi qasî dîroka mirovatîyê kevî berê wê dane peydakirina berjewendiyên besît û sivik. Pîrsgirêka bîngêhî ew e, gefên li nasnameya civakî tîzê xwarin mijara heqîqetê ne, lê ev yek ji mijara wê derxistine û hewl dane li şûna wê ferdparêziyê bi cih bikin. Di vê çarçoveyê de mafê mirovan hatiye îstîsmarkirin. Fîkrên dijberê sistemê yên xwe weke îdeolojîyên rastparêz pêşkêş dikin ji newêrin ji paradîgmaya modernîteyê bibihurin û xwe nêzî vê yekê nakin. Liberalîzm weke îdeolojîya fermî ya sistemê li ser rastgir û çepgirîyan yekdestdariya xwe heta roja me ya îro karîbû dewam bike.

Liberalîzm weke yekdestdariya îdeolojîk a modernîteyê ji aliyekî ve enflasyona fîkrê diafirîne, ji aliyê din ve jî tevî ku şêlandina herî mezin di enflasyonê de dike, di enflasyona fîkrê de ya herî bi kêra wê bê bi kar tîne û bi rêya medyaya xwe zehnan bombebaran dike û hewl dide encama herî zêde bi dest bixe. Têkûzîkirina yekdestdariya fîkrê armanca dawî ya şerê wê yê îdeolojîk e. Sîlehên wê yên bîngêhî dîndartî, milliyetgirî, cinsiyetparêzî û weke dîne pozîtîvist zanistîperestî ye. Bêyî hegemondariya îdeolojîk, bi tenê bi zordestiya siyasî û eskerî meşandina modernîteyê mumkîn nîne. Liberalîzm bi rêya dîndartîyê hewl dide wijdanê civakê beriya kapîtalîzmê kontrol bike, bi rêya milliyetgiriyê welatîbûna dewleta netewe û çînparêziya li dora kapîtalîzmê pêş dikeve kontrol dike û di bin destê xwe de digire. Hedefa cinsiyetparêziyê ew e, nehêle jin bêhna xwe bide. Fonksiyona bi bandor a îdeolojîya cinsiyetparêziyê ew e, hem mêr bike nexweşiyê desthilatdariyê, hem jî jinê di bin hisa destavêtinê de bihêle. Bi zanistîperestîya pozîtîvist cihana akademîk û ciwanan bê tesîr dike û nîşanî wan dide ku ji bilî yekbûna wan bi sistemê re ti alternatîfa wan nîne û di berdêla tawîzan de yekbûna wan bi sistemê re misoger dike.

Li hemberî êrîşên îdeolojîk ên liberalîzmê divê bi lez bersiv bê dayîn pîrsên; divê mirov çawa bijî, çi bike û ji ku destpê bike. Bersivên dijberên sistemê dane van pîrsan herî kêr heta roja me ya îro bê tesîr hatine kirin. Bersivên modernîteyê dane ev hersê pîrsên girîng bi tesîr bûne. Şewazê jiyane yê modernîte pênçsed salên dawiyê pêk tîne bi giranî mohra xwe li pîrsa 'divê mirov çawa bijî' daye. Di serdema modernîteyê de bi qasî ku di ti serdema dîrokê de nehatibe ditin şewazên jiyane welê dane qebûlkirin û dawerivandine hinavên mirovan, ew homojen kirine. Qalibên jiyane yên herkesî di bin navê rêzîk û pîvanên gerdûnî de tek tip kirine. Cudahî û cihêrengî li hemberî tektîpkirinê zelûl in. Serîrakirina li ber şewazê jiyane yê jêre jiyana modern tê gotin yekser mohra dînitîyê tê lîxistin û bi surgûnkirina derveyî sistemê tê mehkûmkirin. Kêr kes diwêrin serîrakirina li hemberî vê surgûnê û gefxwarina wê dewam bikin.

Pîrsa 'divê mirov çi bike' jî ji mêj ve, pênçsed sal e ku kitebikite bersivên wê hatine dayîn: Tu yê ferdî bijî, timî xwe bifikire, "rêya bi tenê rêya modernîteyê ye" tu yê bibêjî û ya dikeve ser milê xwe bi cih binî. Rê diyare, usûl diyare: herkes çi dike tu yê jî weke wan bikî. Eger tu patronî divê tu karê bikî. Eger tu kedkarî divê tu li pey heqdestekê bazdî, bibezî. Wekî din li pey tiştên din ên divê bêne kirin bazdan û bezîn ehmeqî ye. Eger îsrar û serhişkê bê kirin encam avêtina derveyî sistemê ye, bêkar hiştine, bêçarekirin e, rizandin e. Jiyana kirine bezîneke bi tehlûke ya hesp û bergîran. Bihêlin bersivdayîna pîrsa divê mirov çi bike, ji bo bersiva pîrsa divê mirov ji ku destpê bike sistem weha

dibêje “ Ji cihê ku tu yê xwe baş perwerde bikî destpê bike.” Ji bo serketina di nava sîstemê de dibistan û zanîngeh mekanên destpêkirinê ne ku dest ji wan nabe.

Li hemberî sîstemê gera li heqîqetê ya modernîteya demokratîk, helwesta wê ya îdeolojîk û bersivên wê yên dide sê pirsên bîngehîn di buhaya sîstemeke alternatîf de ye. Ji hemû aliyan ve gera li nasnameya civakî, ji hev derxistina wê û pêşkêşkirina çareseriyên wê, şerê heqîqetê bi xwe ye, cewherê wê ye. Parêznameya min bi xetên stûr be ji encamên vê lêgerîn û vî şerî pêşkêş kiriye. Hewce bi dubarekirinê nîne. Sekna îdeolojîk bi rexnekirineke berfireh ji hegemondariya îdeolojîk a modernîteya serdest bihurinê îfade dike. Xwedîderketina heqîqetên civakî yên di dest de sekna îdeolojîk e. Nişandana mehrûmbûna modernîteya kapîtalîst ji heqîqetê (ferdparêziyê tercihî civakê dike, nasnameya civakî dike hedefa êrişan), nişandaan heqîqeta civaka ekonomîk, ekolojîk û demokratîk, nişandana heqîqeta netewe û nişandana hêza heqîqetê bi vê seknê re têkildar in.

Bersiva hevpar û pêşî ya ji bo pirsên divê mirov çawa bijî, çi bike û ji ku destpê bike ji nava sîstemê û li ser bîngehê dijberiya wê bê destpê bike. Lê ji nava sîstemê dijberbûna wê, di asta zanînen kevn de şerekî heqîqetê yê her kêlî mirin tede hebe divê. Pirsên divê mirov çawa bijî û ji ku destpê bike di zikhev de bersiva wan bide. Ji bo vê jî divê tu ji vê jiyana modernîteyê weke kirasekî dînan ê fena zirxekî li te kirî biçirîne, nefret bike û jê bigere. Wexta hewce kir, tu yê her kêlî verşe dil (mîde), mejî û bedena xwe ji vê jiyane bîmale, paqij bike. Eger ew xwe weke bedewa cihanê pêşkêşî te bike jî divê tu bi verşandina ya hundir û hinavên xwe bersivê bidîyê. Eger mirov bersiva pîrsa ‘divê mirov çi bike’ bi du pirsên din re di zikhev de bide divê mirov bibêje; ez ê li dijî sîstemê timî di nava çalakîyê de bim. Bersiva pîrsa divê mirov çi bike, pratîka bi serwextî û rêxistinî ye.

Ji aliyê sîstema modernîteya demokratîk ve bersiva hersê pîrsan xwegihandina hêmanên îdeolojîk û çalakî yên sîstemê îfade dike. Berê têgîna partiya pêşeng weke mîsyona pêşengiya teorîk û çalakî ya modernîteya demokratîk hê bi tesîr hatiye kirin. Mîsyona bîngehîn a pêşengiya nû ye ku pêdiviya îradî û zêhnî ya sêlingên bîngehîn ên sîstemê civaka ekonomîk, ekolojîk û demokratîk (rêveberiya bajar, xwecihî, herêmî, neteweyî û ji netewe wêdetir demokratîk konfederalîst) tedarik bike. Ji bo vê jî divê hejmareke têr û naveroktîjî avahiyên akademîk bêne lêkirin. Divê komikên akademîk ên nû bi tenê qîma xwe bi rexnekirina cihana akademîk a modernîteyê neynin, tevî vê alternatîfa wê jî pêşde bibin û li gorî naverokên wan bi navên cûrbicûr akademiyan ava bikin. Di serî de ekonomîk-teknîk, ekolojîk-cotkarî, demokratîk siyasî, ewlekarî-parastin, jin-azadî, çand-nasname, ziman-dîrok, zanist-felsefe, dîn-huner, li gorî girîngî û pêdiviya civakê li her qadê avakirina akademiyan erk û wezîfe ye. Kadroyên akademîk ên bi hêz nebin hêmanên modernîteya demokratîk ava nabin. Çawa ku bêyî hêmanên modernîteya demokratîk ti maneya kadroyê akademîk nebe, hêmanên modernîteya demokratîk jî bêyî kadroyên akademîk wê ti maneyê îfade nekin û wê bi ser nekevin. Yekparebûna di zikhev de ji bo mane û serketinê şert e.

Fikir, zikir, çalakî û têgîhiştina cuda ya modernîteya kapîtalîst ku weke kincekî bi lanet li ser piştî mirovî disekine, divê ji sedî sed bêne terikandin û li dawiyê bêne hiştin. Fikir-zikir-çalakî nişaneyên meznahiyê ne, ti car yek ji ya din cihê nabe, divê mirov wan yekpare li xwe bike û bijî, heqîqetê timî li ser piştî xwe bigire. Kesa-ê hersêyan bi hev re bi bersiva pirsên divê mirov çawa bijî, çi bike û ji ku destpê bike nikaribe temsîl bike divê dernekeve şerê heqîqetê. Şerê heqîqetê berevajîkirin û belovajîkirina modernîteya kapîtalîst qebûl nake. Bi wê re nikare bijî. Bi kurtî,

kadroyê akademîk meji ye, rêxistin e, û a di mûreşk û demarên zîro yê beden (civak) de belav dibe. Rastî yekpare ye. Heqîqet rastiya yekpare ye ku tê îfadekirin. Kadro heqîqeta rêxistinîkirî û çalakîrî ye.

Wexta ku çanda Rojhilata Navîn xwe nû bike, divê zanibe ku rêya vê di şoreşa heqîqetê re derbas dibe. Şoreşa heqîqetê şoreşeke şewazê zêhnîyet û jiyânê ye. Şoreşa xwe rizgarkirina ji şewazê jiyânê û hegemonîdariya îdeolojîk a modernîteya kapitalîst e. Divê mirov bi dîndar û şovenîstên ezbetperest ên sexte yên xwe bi rêûresmê digirin nexape. Ew bi modernîteya kapitalîst re şer nakin. Mîna kûçîkê nobedar hinekî para xwe dixwazin. Ti car mirov nikare van kesan weke şervanên heqîqetê bifikire. Jixwe li hemberî modernîteyê ne bi tenê têkçûyî ne, di heman demê de şelaq in. Eger çepgirên kevin, femînîst, ekolojîst û tevgerên kulturalîst dixwazin anti-modernîstên gotin û gavên wan hevgerî bin divê bizanibin şerê heqîqetê di nava yekparebûna xwe de pêk tê û divê wê di şewazê jiyana xwe de jî bi cih binin, bimeşînin.

Eger şerê heqîqetê di her kêliya jiyânê de, li tevahiya qadên civakî, li komikên kominî yên ekonomîk û ekolojîst, li bajarên demokratîk, xwecihî, herêmî, neteweyî û mekanên ji netewe wêdetir hat meşandin wê mane û serketinê bi dest bixe. Çawa ku di derketina destpêkê ya dînan de jiyana qasid û hewariyan hebû yên li pey heqîqetê diçin mîna wan nejin şerê heqîqetê nayê kirin, were kirin jî bi sernakeve. Rojhilata Navîn hewcedariya xwe bi hozaniya xwedawendiya jina xwe nûkirî, Mûsa, Îsa û Muhemmedan, Saint Paulan, Maniyan, Weysel Qeraniyan, Hellacê Mansûran, Suhreverdiyan, Yûnis Emreyan û Brûnoyan heye. Şoreşa heqîqetê bi xwedîderketina mîrateya kevnên kevin nabin lê xwe nû dikin pêk tê, naxwe bi ser nakeve. Bi tenê jiyân bi xwedîderketina li mîrateya wan dibe û ev piştrast dike ku şoreş û şoreşger namirin. Çanda Rojhilata Navîn çanda yekkirina fikir-zikir-çalakiyê ye û ji vî alî ve têra xwe dewlemend e. Modernîteya demokratîk bi zêdekirina rexneya xwe ya li şaristanî û modernîteya kapitalîst li vê çandê wê bi rola xwe ya dirokî rabe.

Ferdê şaristaniya demokratîk bi qasî ku li diji sê suwarên mehşerî yên modernîteya kapitalîst (kapitalîzm, îndustriyalîzm û dewleta netewe) timî têkoşîneke bi hev re ya fikir-zikir-çalakiyê bimeşîne, divê timî bi sê melekên rizgariyê yên modernîteya demokratîk (civaka ekonomîk, civaka ekolojîk û civaka demokratîk) timî têkoşîneke jiyânê ya bi hev re ya fikir-zikir-çalakiyê di kesayeta xwe de bide, naxwe nikare xwe pêk bîne, nikare xwe weke pêşengê heqîqetê ava bike. Bi qasî komika akademyayê, di yekîneyên komin ên civakî de jiyân û têkoşînê bi hev re nemeşîne nikare bibe pêşengê (murşîdê) bi cihanîna cihana dad, azadî û demokrasîyê. Rexnekirina Pirtûkên Pîroz û hozanên xwedawend giranbuha ye (wexta ku weke amûrên şaristaniya serwer û modernîteyê hatin bi kar anîn). Jixwe yên ji ber mayî mîrateya me ya jiyânê ne, nasnameya me ya civakî ne. Milîtanê heqîqetê yê serdema demokratîk ew kes e, vê nasnameyê li şexsiyeta xwe diniqirîne, dikole, mîrateya jiyânê bi awayekî azad diji û dide jiyîn.

ABDULLAH OCALAN